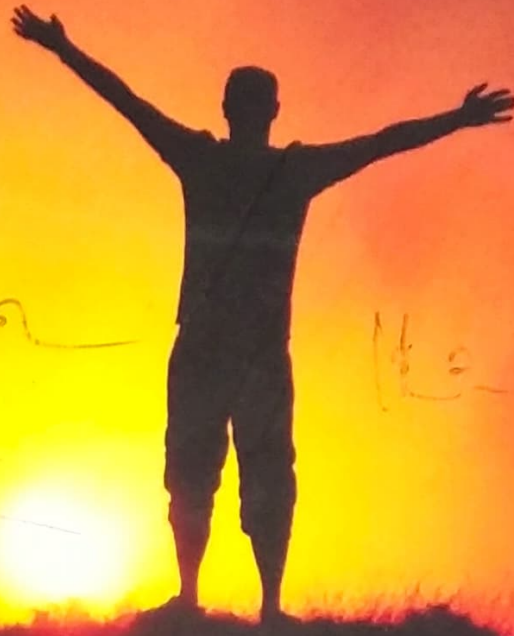

શ્રીમદ્
દીપાદેવ
એકાદશ
ભૂત ઇ

૧૯૯૯

સોજરા

શ્રી રામજી રવજી લાલન કોલેજ, ભુજ-કચ્છ.

વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ | અંક : ૪૧

In accordance with individual as well as social needs, Shri R. R. Lalan College ever since its establishment in 1953 A.D. has been committed to the cause of making education a means to an all-round development of students and social upliftment. In our National Perception EDUCATION is essential for all. This is a fundamental requirement to our community development materialistic and apiritual. For hundreds of aspiring youth, every year the aim of obtaining higher education is to proceed on the path of career development. This college training to make them worthy to meet their expectations.

Our Vision

Making education an acculturating force in local, regional and national contexts.

Our Mission

Refining sensitivities and perception that contribute to national cohesion, scientific temper, independence of mind and spirit - thus furthering the goals of socialism, secularism and democracy enshrined in our constitution.

શ્રી રામજી રવજી લાલન કોલેજ, ભુજનું
મુખપત્ર

‘ઓજસ’

વર્ષ : ૨૦૧૪-૨૦૧૫ અંક-૪૧, ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૫

પ્રધાન સંપાદક અને પ્રકાશક

આચાર્યશ્રી

શ્રી રામજી રવજી લાલન કોલેજ, ભુજ-કચ્છ.

સંપાદક મંડળ

પ્રો. કે. કે. બુદ્ધભટ્ટી
ડો. જે. એમ. પટેલ
✓ ડો. એ. એચ. ગોર
ડો. એમ. બી. શાહ
ડો. એસ. ડી. સુડિયા
પ્રો. ભરત બાવળિયા
પ્રો. એમ. બી. છાયા

પ્રિન્ટીંગ અને ડીઝાઇનીંગ

મિત્સ: ધ આર્ટ ક્લબ

૩, મેઝેનાઈન ફ્લોર, ઓધવધામ એપાર્ટમેન્ટ,
હોટેલ પિરામ સામે,
જયુબિલી સર્કલની બાજુમાં, ભુજ-કચ્છ.

અનુક્રમણિકા

• સંપાદકીય	૨
• આચાર્યશ્રીની કલમે	૩
• વિદ્યાશાખાનુસાર વિષયોની માહિતી	૪
• કોલેજ શૈક્ષણિક-બિન શૈક્ષણિક સ્તરોની માહિતી	૫
• સબ સે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ	૭
• ‘પરિચયપર્વ’	૧૧
• અદ્ભૂત અતુલ્ય સંસ્કૃત	૧૪
• જવાબામુખી	૧૭
• વૃદ્ધિનો બકાસુર	૨૦
• ‘સ્વરૂપ ભારત-સ્વરૂપ ભારત’	૨૨
• વિચારથી - નિર્ધાર તરફ	૨૩
• કચ્છ : અશ્વિન અભ્યાસ માટેનું સ્વર્ગ	૨૪
• અજાયબ વનસ્પતિ	૨૬
• THE “Q” CONCEPT IN EDUCATION	૨૮
• કોલેજ એક્ટીવિટીસ	૩૧
• SCOPE	૩૫
• Who is the Culprit?	૩૬
• કચ્છી કહેવતોમાં નર્મ-મર્મ	૩૭
• Mathematics For All	૩૮
• Chemistry In Human Body	૪૧
• Scope in Geology	૪૨
• Indian Philosophy	૪૩
• राजभाषा और राष्ट्रभाषा	૪૬
• इतिहास के झरोखे से : हिन्दी	૪૮
• भारतीय जीवन मूल्यों से भटकती युवापिढ़ि	૫૦
• પ્રેરણાપદ છે, ભારતીય ઇતિહાસ	૫૨
• ગુજરાતી સાહિત્ય પર ગાંધીજીનો પ્રભાવ કઈ રીતે?	૫૩
• ભારતીય ભાષાઓનું મૂળ સંસ્કૃત	૫૪
• છંદગી	૫૫
• રૂપિયા માત્ર રૂપિયા નહીં, લક્ષ્મીનું રૂપ છે	૫૭
• માતૃભાષાની આજ અને આવતીકાલની પ્રવર્તમાન સ્થિતિ	૫૮
• અન્ય કોલેજ એક્ટીવિટીસ	૫૯
• શબ્દ સમીપે	૬૦

શ્રી રામજી રવજી લાલન કોલેજ કચ્છ જીલ્લાની સૌપ્રથમ કોલેજ હોવાનું ગૌરવ ધરાવે છે. ભારતના છેક પશ્ચિમ છેડે આવેલા દેશના સૌથી મોટા જીલ્લા માટે શૈક્ષણિક વિકાસની કેડી અહીંથી પસાર થાય છે. આ સંસ્થાએ વિસ્તાર, રાજ્ય અને દેશને અનેક રાજકીય, સામાજિક પ્રતિભાઓ આપી છે. નજીકના ભૂતકાળમાં રાષ્ટ્રીય પ્રવાહમાં આ સંસ્થાનું નામ પ્રધાનમંત્રી માન. નરેન્દ્ર મોદીના સંદર્ભમાં “લાલન કોલેજથી લાલ કિલ્લો” એ સૂત્રથી ગાજ્યું છે. આવા સમયે કોલેજના મુખપત્ર ‘ઓજસ’નો સળંગ ૪૧મો અંક પ્રસિદ્ધ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આઝાદી પછીનો આ સમય એવો છે જ્યારે સમાજના દરેક ક્ષેત્રમાં વિધાયક પરિવર્તન દેખાઈ રહ્યું છે. પ્રજામાં ધીરે ધીરે સ્વદેશ પ્રત્યે ગૌરવનો ભાવ જાગી રહ્યો છે. પ્રધાનમંત્રીના “મેઠક ઇન ઇન્ડિયા”ના નારાએ પ્રજામાં નવો પ્રાણ ફૂંક્યો છે. યુનોએ ‘વિશ્વ યોગ દિવસ’ની ઘોષણા કરી છે. દુનિયા નૈતિક મૂલ્યોના પતનથી ત્રસ્ત થઈ જીવનની સમગ્રતાના ભારતીય વિચાર તરફ ઝૂકી રહી છે. ત્યારે રાષ્ટ્રજીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સમગ્ર દ્રષ્ટિનો ભારતીય પરિપ્રેક્ષ્ય અત્યંત મહત્વનો બનતો જાય છે. શિક્ષણ, વિજ્ઞાન, તંત્રજ્ઞાન, અર્થકારણ, રાજકારણ જેવા તમામ ક્ષેત્રોમાં પશ્ચિમના ખંડિત અભિગમના કારણે અનેક સમસ્યાઓનો ઉદભવ થયો છે. આથી આપણા દેશમાં ફરી પાછું મૂળ તરફ જવાની એક પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ છે. આવા મહત્વના સમયે આ કોલેજ દ્વારા “HOLISTIC LIVING – AN INDIAN PERSPECTIVE” એ વિષયને લઈને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસંવાદનું આયોજન આ જ દિશા તરફનું એક પગલું છે. આ પરિસંવાદમાં અનેક વિષયોના સંદર્ભમાં ભારતીય પરિપ્રેક્ષ્યને લઈને થનારી ચર્ચાઓમાંથી કેક અમૃત અવશ્ય નીકળશે એવી શ્રદ્ધા છે.

આ પરિસંવાદ નિમિત્તે પ્રગટ થતો ‘ઓજસ’નો આ અંક પણ નવીન ઉત્સાહથી ભરપુર છે. અમે અહીં કોલેજની સંક્ષિપ્ત તવારીખ, કોલેજ પરિવારની માહિતી, કોલેજની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓની ઝલક, વિદ્યાર્થીઓનું સર્જન અને અધ્યાપકો દ્વારા લખાયેલા અભ્યાસપૂર્ણ લેખોનો સમાવેશ કરી અંકને સમૃદ્ધ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઓજસના આ અંક પ્રવૃત્તિઓનો ચિતાર ચતુરંગી પૃષ્ઠો પર અંકિત છે. ઝલોસી રંગીન પાના અંકને અનેરી સુંદરતા બક્ષે છે. દરેક પાનું કચ્છની સંસ્કૃતિના કોઈને કોઈ ભાગને પ્રદર્શિત કરે છે. આ અંક ભાવકોને ઉપયોગી નીવડશે એવી આશા સાથે વિરમીએ....

૧૯૫૩માં સ્થાપના પામેલી આ કોલેજે જિલ્લા તેમજ તાલુકાના બદલતાં પરિણામોને નિહાળ્યાં છે. તેમાં સક્રિય યોગદાન આપ્યું છે. કોલેજ એટલે તેનાં શિક્ષકો અને તેના વિદ્યાર્થીઓ. આ કોલેજ છ દાયકાની તેની સફરમાં સમાજના તમામ પાસાને સ્પર્શવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. બધા જ પાસાને સ્પર્શ્યું છે. દરેક ક્ષેત્રમાં આ કોલેજમાં પોતાનું યૌવન પસાર કરનાર વ્યક્તિઓ, શાંત ભાવે જે તે ક્ષેત્રમાં પોતાનું યથા યોગ્ય પ્રદાન કરી રહ્યાં છે. આ કોલેજે સ્થાપિત તંત્રને સુચારુરૂપે ચાલી શકે તે માટેનો અનિવાર્ય માનવ સંશાધનને તૈયાર કરવાનું પણ કાર્ય કર્યું છે. છેલ્લા દાયકાને બાદ કરતાં આ પ્રક્રિયા સમગ્ર વિશ્વમાં ધીમી રહી છે જેથી આ તંત્રમાં જોડાઈને આ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ સુગમતા પ્રદાન કરી છે.

આજે તીવ્ર ગતિએ બદલાતા માહોલમાં અગ્રિમતાઓ બદલાઈ છે, ત્યારે આ કોલેજ પણ એવા ત્રિભેટે આવીને ઊભી છે. જ્યાં તેણે બહારના તંત્રને અનુરૂપ માત્ર માનવ સંશાધન તૈયાર કરવોનું નથી પરંતુ કેવું તંત્ર હોવું જોઈએ તેનો વિચાર કરીને તેવું માનવ સંશાધન તૈયાર કરવું પડશે.

આ ઉપરાંત આવેલ વિદ્યાર્થી જે પ્રમાણમાં ભોળાભાવ ધરાવતો કોરી પાટીનો છે તેને લોભ, લાલચ, ઇર્ષ્યા, અહંકારથી ભરેલો માહોલ મિથ્યા છે, નિરર્થક છે તેવો અનુભવ કરાવવો પડશે. તેની સાચી મૂડી તેનું શરીર, તેનું મગજ, તેનું મન અને તેનો આત્મા છે તેવી અનુભૂતિ કરાવવી પડશે. એવો સમાજ કે જેમાં થોડા આવેલ આ વ્યક્તિને પોતાનાં મન અને શરીરના કલ્યાણ અર્થે, સુખ અર્થે જીવવાની જે મજા છે. તેવી રીતે તે સમાજમાં યોગ્ય પ્રદાન કરી શકે તેની જવાબદારી આ કોલેજે લેવાની છે.

આર્ટ્સ અને સાયન્સની ફિલોસોફી ભણાવતી આ કોલેજમાં હજુ આ સામર્થ્ય છે અને સહિયારા પ્રયાસથી આમ કરવું જરાય મુશ્કેલ પણ નથી.

ગુરુ-શિષ્યને “આવ દોસ્ત! આપણે બેઉં મળીને, જ્ઞાનની શોધ કરીએ, અને આનંદ કરીએ.”

-ડૉ. પી. એન. રાવલ

વિદ્યાશાખાનુસાર વિષયોની માહિતી

શ્રી રામજી રવજી લાલન કોલેજ, ભુજમાં સ્નાતક કક્ષાએ વિવિધ વિદ્યાશાખાઓ અંતર્ગત નીચે દર્શાવ્યા મુજબ વિષયોનું અધ્યાપન કાર્ય હાથ ધરવામાં આવે છે.

વિનયન વિદ્યાશાખા

મુખ્ય વિષયો: ગુજરાતી, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, હિન્દી, અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, મનોવિજ્ઞાન

ગૌણ વિષયો: ઉપર્યુક્ત વિષયો ઉપરાંત રાજ્યશાસ્ત્ર, આંકડાશાસ્ત્ર

વિજ્ઞાન વિદ્યાશાખા

મુખ્ય વિષયો: ભૌતિકશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, ગણિતશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરશાસ્ત્ર

ગૌણ વિષયો: ઉપર્યુક્ત વિષયો ઉપરાંત જીવવિજ્ઞાન, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર

કેરીયર ઓરિએન્ટેડ કોર્સીસ

ઉપલબ્ધ કોર્સ : ૧. ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટ (આપવ્યવસ્થાપન)
૨. એપ્લાઈડ મિનરોલોજી (ખનીજો અંગેનો કોર્સ)
૩. બેઝિક્સ ઓફ અર્થકવેક સાયન્સ (ભુકંપ અંગેનો કોર્સ)

ભેઠકો : દરેક કોર્સમાં ૩૦ સીટની મર્યાદા હોવાથી વહેલા તે પહેલાના ધોરણે એડમીશન આપવામાં આવે છે.

માન્યતા : આ તમામ કોર્સ યુજીસી તથા કચ્છ યુનિ. માન્ય છે.

પ્રવેશ લાયકાત : ધોરણ ૧૨ પાસ કોઈપણ શાખાની (આર્ટ્સ, સાયન્સ કે કોમર્સ) વ્યક્તિ આ કોર્સ કરી શકે છે.

કોલેજ શૈક્ષણિક-બિન શૈક્ષણિક સ્ટાફની માહિતી

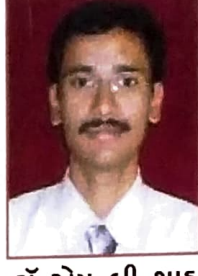
વર્ગ-૨ : વિનયન વિભાગ

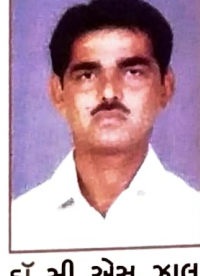
ડૉ. પી. એન. રાવલ
ઈન્ચાર્જ આચાર્ય

પ્રો. કે. કે. બુદ્ધભટ્ટી
આસી. પ્રોફેસર, અંગ્રેજી

ડૉ. એમ. બી. શાહ
આસી. પ્રોફેસર, સંસ્કૃત

ડૉ. સી. એસ. ઝાલા
આસી. પ્રોફેસર, અર્થશાસ્ત્ર

ડૉ. એસ.ડી.સુકિયા
આસી. પ્રોફેસર, ગુજરાતી

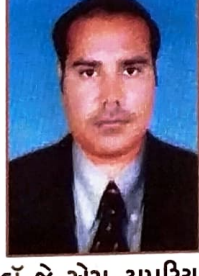
પ્રો. એમ. બી. ઘાયા
આસી. પ્રોફેસર, અંગ્રેજી

પ્રા. ભરત બાપભિયા
આસી. પ્રોફેસર, હિન્દી

પ્રા. ચૈતાલી ઠક્કર
આસી. પ્રોફેસર, ગુજરાતી

ડૉ. જે. એચ. ટાપરિયા
આસી. પ્રોફેસર, મનોવિજ્ઞાન

ડૉ. સમ્બક મકવાણા
આસી. પ્રોફેસર, મનોવિજ્ઞાન

ડૉ. પલ્લવી ચૌહાણ
આસી. પ્રોફેસર, મનોવિજ્ઞાન

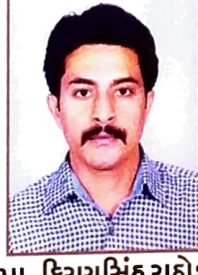
વિજ્ઞાન વિભાગ

ડૉ. જે. એમ. પટેલ
ભૂસ્તરશાસ્ત્ર

ડૉ. એ. એચ. ગોર
ભૌતિકશાસ્ત્ર

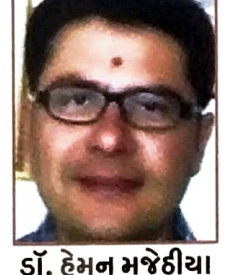
પ્રા. કિરણસિંહ રાઠોડ
ગણિતશાસ્ત્ર

ડૉ. બી.એલ. ડોડીયા
રસાયણ શાસ્ત્ર

ડૉ. પી. જે. પંડયા
ગ્રુપ વિજ્ઞાન

ડૉ. હેમન મજેઠીયા
ભૂસ્તરશાસ્ત્ર

પ્રો. ડી. જે. પડીયા
ભૂસ્તરશાસ્ત્ર

ડૉ. એકતા જોશી
.....

અધ્યાપક
સહાયક

ડૉ. ગોપાલ ગમારા
હિન્દી

ડૉ. ગોપિંદ ભુંધવા
હિન્દી

પ્રા. પિદ્યાબેન રામાનુજ
સંસ્કૃત

ડૉ. સોનલ ભાર્થી
ગુજરાતી

પ્રા. લતા ચૌધરી
ઇતિહાસ

પ્રા. પિંકી દાસ
સંસ્કૃત

પ્રા. શારદા રાઠોડ
સંસ્કૃત

વર્ગ-૩ : પ્રયોગશાળા મદદનીશ

શ્રી જે. આઈ. ગઢવી

શ્રી આર. એન. પાંડોર

શ્રી કે. એચ. લીલ

શ્રી સી. બી. ચાવડા

વર્ગ-૩ : વહીવટી કર્મચારી

શ્રીમતી એ.કે. રાજગોર
કે.ક. ક્લાર્ક

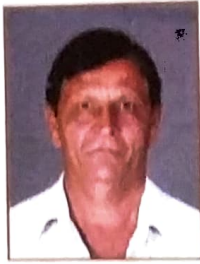

શ્રી એસ.કી.આમર
શિબિ. ક્લાર્ક

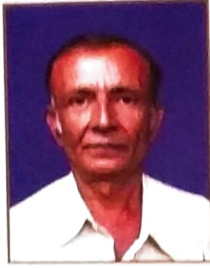
વર્ગ-૪ ના કર્મચારીઓ

કુ. બી. કે. રાવલ
સિબિ. ક્લાર્ક

શ્રી ડી.પી. ચૌહાણ
મીકેનિક

શ્રી એ.આઈ.ભટ્ટી

શ્રી સી.વી. મકવાણા

બી.એસ. પઠાણ

શ્રી એ.એચ. લાલોર

શ્રી એ.જે. સમા

શ્રી એસ.એસ. ભાગવાણી

શ્રી આર.જે. કોલી

શ્રી ડી.આર. ફક્લ

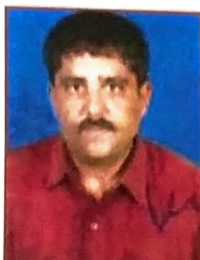
કુ. એસ.એન.ચાકી

શ્રી કે.આર. સિંઘાણી

શ્રી સી.જી. ભટ્ટ

શ્રી. એસ.પી.ગોસ્વામી

શ્રી એસ.આર.મન્સુરી

શ્રી. એમ.આઈ.ભમર

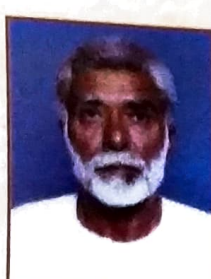
શ્રી એ.કે. જાડેજા

શ્રી એચ.આર.વાણીયા

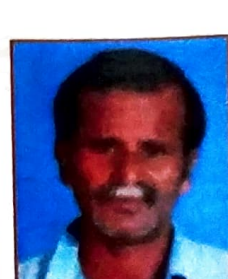
શ્રીમતી એન.ડી.ચૌહાણ

શ્રી પી.જી. ગુસાઈ

શ્રી એમ.એસ. ભમરકોલી

શ્રી જી.વી. વાણીયા

સબ સે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ

• દર્શના ઘોળકિયા

મારા અભ્યાસકાળથી જ મારા મનમાં એક ખૂણે શિક્ષક થવાનું સ્વપ્ન પાંગરતું રહ્યું. વર્ગખંડમાં ભણતાં ભણતાં શિક્ષકોની અનુપસ્થિતિમાં વર્ગશિક્ષકની આજ્ઞાથી ક્યારેક મારે ભણાવવાનું બનતું ને એ ભૂમિકા ભજવતાં મન એક પ્રકારની સંતૃપ્તિથી સભર થઈ ઊઠતું.

૧૯૮૫ની એક સવારે મારું એ સ્વપ્ન સત્યમાં પરિણમ્યું ને મને મારી માતૃસંસ્થા લાલન કોલેજ ભણી ફરીથી વિદ્યાર્થીમાંથી અધ્યાપક બનાવીને મને દોરી ગયું.

મારી આરંભકાલીન શિક્ષણયાત્રાનો એ સુવર્ણયુગ. એ યુગની એ તાજગીભરી સવારો. વર્ગખંડોમાં મારાથી માંડ પાંચ-છ વર્ષ જ નાના મારા તરવરિયા વિદ્યાર્થીઓ જેમને જોતાંવેંત મારી પ્રભાત આહ્વાદથી મધ્યમધી ઊઠતી. આવા કેટલાક મોંઘેરા વિદ્યાર્થી મિત્રો મારા જીવનની મહામૂલી સંપત્તિ બની રહ્યા. જેમાં પહેલું સ્મરણ થાય છે, હવે ડો. ને પ્રોફેસર બની ચૂકેલા ઉદય ગોર, પ્રો. કાશ્મીરા ઠક્કર ને પ્રો. કમલેશ બુદ્ધભટ્ટીનું ને પછી અરુણ દવે, દિલીપ ભટ્ટ, રૂપમ વડ્ડ, પ્રતીક્ષા જાલા, પદ્મજા વૈદ્ય જેવા કેટલાય ચહેરાઓ આંખ સામે તરવરી ઊઠે છે. આ સૌમાં ૧૯૮૫થી માંડીને આજ સુધી સતત મારી નિકટ રહેલા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ ક્રમે નામ આવે કમલેશ બુદ્ધભટ્ટીનું.

લાલન કોલેજની આવી મધુર સવારે પ્રથમ વર્ષ બી.એ.ના વર્ગમાં હાથમાં નાનકડી નોટબુકને પેન લઈને એક વિદ્યાર્થીએ જરા ઝૂકીને વર્ગમાં પ્રવેશવાની પરવાનગી માગી. તેની અંગભંગીમાં પૌરુષત્વસભર વિનય, આંખમાં અધ્યાપક પ્રત્યેની ભારોભાર શિસ્તને ઝડપથી અંદર આવીને વિદ્યા હસ્તગત કરવાની ભરપૂર અભીપ્સા તરવરતી હતી. તેને જોતાં મારું મન વાતસલ્યથી ભરાઈ આવ્યું. એ દિવસે વર્ગમાં અલંકારનું શિક્ષણ ચાલતું હતું. મારી વાત પૂરી કરીને મેં બ્લેક બોર્ડ પર અલંકારનાં કેટલાંક દ્રષ્ટાંતો મૂકીને તેના ઉત્તરો માગ્યા. આવનાર વિદ્યાર્થીએ હોંશપૂર્વક ઊભા થઈને કડકડાટ સાચા ઉત્તરો આપીને મને પ્રસન્ન કરી દીધી. મેં નામ પૂછ્યું, જવાબ મળ્યો, ‘જી, કમલેશ બુદ્ધભટ્ટી.’

કમલેશનો મુખ્ય વિષય તો અંગ્રેજી ગુજરાતી તો ગૌણ, પણ એ ક્ષણથી માંડીને ગૌણ વિષયના મારા જેવા એના અધ્યાપક પ્રતિ એનો ઝુકાવ જીવનનો મુખ્ય વિષય બન્યો. ને ત્યારથી માંડીને કમલેશનો વિદ્યાર્થીકાળ મારી નજર સમક્ષ ઉછરતો રહ્યો. શિક્ષણકાળનાં પાંચ વર્ષમાં શિક્ષકો પ્રત્યે હંમેશાં ઝૂકેલા રહેલા કમલેશની વિદ્યાયાત્રા એને જોતજોતામાં શિક્ષકોનાં મસ્તક સુધી પહોંચાડતી રહી, ને એના પગરખાનું માપ શિક્ષકોના પેંગડા સુધી

વિસ્તારતી રહી.

અંગ્રેજી સાથે એમ.એ. નો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને, લાલન કોલેજના પગથિયાં સર કરીને કમલેશે બી.એડ. પૂરું કર્યું અને બિદડા અને ભુજની હાઈસ્કૂલોમાં શિક્ષણકાર્ય આરંભ્યું. ત્યાંથી અચાનક ઊંચકાઈને મેઘરજની સરકારી કોલેજમાં એ અધ્યાપક તરીકે સ્થાપિત થયો ને જોતજોતામાં વર્ગખંડની પાટલી પરથી લાલન કોલેજના અધ્યાપક ખંડમાં એના માટેની ખુરશી ગોઠવાઈ ને અંગ્રેજી વિભાગના અધ્યક્ષના સિંહાસનમાં રૂપાંતરિત થઈ! પછીથી ગુજરાત પબ્લિક સર્વિસ કમિશનમાં પસંદગી પામ્યાના સુખદ સમાચાર લઈને એ સીધો જ મારી પાસે આવીને વર્ગખંડની જ મુદ્રામાં ઝૂકેલો ત્યારે એનો આખોય ભૂતકાળ મારી સામે ટટ્ટાર થઈને ખડો થઈ ગયેલો, જેનો રોમાંચ મારી નસોમાં રણઝણે છે.

૧૯૮૬ થી ૧૯૮૮નાં વર્ષો કમલેશે અમારી પાસે લાલન કોલેજમાં વિદ્યાર્થી તરીકે ગાળ્યા ને ૧૯૯૩-૯૪થી ૨૦૦૮ પર્યંત એ મારો નાનેરો સહયોગી રહ્યો. ૨૦૦૮માં લાલન કોલેજ છોડવાની ક્ષણે કમલેશે સ્ટાફના આયોજકો સમક્ષ સામેથી મારી વિદાય અંગેનું વક્તવ્ય સ્વીકારી લીધું ને અમારી બંનેની માતૃસંસ્થામાં સાથેસાથે ગાળેલી ક્ષણોને અત્યંત ભાવુક થઈને પોતાની કારકિર્દીમાં સ્વીકારેલી મારી ભૂમિકા જેની મને આજપર્યંત કોઈ જાણ નહોતી ને નથી, એવી ભૂમિકાનું મહિમાગાન કરીને પોતાના શિષ્યત્વનો પરિચય આપ્યો. આજે પણ એ મારાં કોઈ જાહેર વ્યાખ્યાનમાં કે પછી મારા વિભાગીય ખંડમાં આવીને, હાથમાં નોટપેન લઈને વિદ્યાર્થીની મુદ્રામાં ગોઠવાઈ જઈને ૧૯૮૬ના વિદ્યાર્થીકાળની જિજ્ઞાસાથી એ જ શિષ્યભાવે મારી પાસે બેસી જઈને એની નમ્રતાની સાથોસાથ એની વિદ્યાપ્રાપ્તિની ધગશને અભિવ્યક્ત કરીને મારા શિક્ષક જીવને રોમાંચિત કરતો રહ્યો છે. કમલેશનું પ્રો. બુદ્ધભટ્ટી સાહેબમાં રૂપાંતર થયા પછી અમારે કેટલાય પ્રસંગે સમાનાધિકારની ક્ષણોમાં, સમાન આસને બેસવાનું આવ્યું છે ત્યારે મારી લગોલગ બેઠેલા બુદ્ધભટ્ટી સાહેબે જે નબકતથી એનું કમલેશપણું સાચવ્યું છે એ જોતાં કેટલીય વાર મન ભીનું બન્યું છે ને આંખને ભીની બનતાં રોકવી પડી છે. અમારી હાજરીમાં કે ગેરહાજરીમાં પ્રો. બુદ્ધભટ્ટી સાહેબનો કોલેજમાં, સમાજમાં, સભાઓમાં પડતો પ્રભાવ જોતાં હું ઊંડી ઊતરીને નિહાળી રહું છું અમારા એ કમલેશને જેણે આ સઘળું પ્રાપ્ત કર્યું છે આત્મગૌરવથી.

વર્ષોથી અંગ્રેજી વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે, ક્યારેક કાર્યકારી આચાર્ય તરીકે, જુદા જુદા વહીવટી અધિકારી તરીકે એને

કુશળતાપૂર્વક કામ કરતો ને ફરી વળતો હું જોઈ છું ત્યારે મને એને માટે 'બુદ્ધભટ્ટી સાહેબ'નું ઉમળકાભર્યું સંબોધન કરવાનું મન થઈ જાય છે ને હું એને એ સંબોધનથી સાદ કરું છું ત્યારે કંઈક રિસાઈને મને વિદ્યાર્થીના અધિકારથી મને 'કમલેશ' તરીકે જ સંબોધવાનું માગીને એ ફરીથી મારો વહાલો વિદ્યાર્થી બનીને મારા મનના બાંકડે ગોઠવાઈ જવાનો અધિકાર મેળવી લે છે અને મારા શિક્ષકત્વને સાર્થક ને તરબતર કરી દે છે. દિવસની કોઈપણ પળે હું તેનો ફોન ડાયલ કરું છું ને એ જ ઝુકાયથી તેનો ઉત્તર મળે છે, 'જી, બેન' આ હોંકારો મારા આજપર્યંતના અધ્યાપક કાળનું પ્રથમ ને અંતિમ વેતન છે-કમલેશો આપેલું.

કમલેશ જેવી જ સુખદ અનુભૂતિ સ્મૃતિમાં કંડારાઈ છે. આ પળોની ૧૯૮૯-૯૦નાં વર્ષોની એક સવારના લાલન કોલેજના ખંડમાં મૂકાઈ જઈ છે. સામે ભરચક્ક વર્ગખંડ ગુલાબદાસ બ્રોકરની વાર્તા 'કુંડી' ભણી રહ્યો છે. વાર્તાપ્રવાહમાં સૌ ચિત્રવત્ બનીને ડૂબી ગયા છે ને વાર્તા ભણાવવી પૂરી કરું છું ત્યારે વચ્ચેના બાંકડે બેઠેલો એક કુમળી વયનો વિદ્યાર્થી આંખના ખૂણા ચૂપચાપ લૂછી રહ્યો છે! મારી માંડ કોરી રહેલી આંખને એનો ચેપ લાગુલાગું થાય છે ને હું બહાર નીકળી સ્વસ્થ થવા મથું છું. એ પણ બહાર આવીને મારું મૂક અભિવાદન કરીને ચાલતો થાય છે. એની ચાલ, એનું આચરણ, એનું શિસ્ત ને એની સમજ મને આકર્ષે છે ને બીજે દિવસે એ આકર્ષણથી પ્રેરાઈને હું એને પૂછું છું, 'તમારું નામ? ક્યાંથી આવો છો?' તેનો જવાબ મળે છે, 'કીર્તિ ઠક્કર, ગઢશીશાથી. રમેશભાઈ દવેનો વિદ્યાર્થી છું.' કહેતાં એના અંગેઅંગમાંથી ગુરુપ્રીતિ, જીવનપ્રીતિ નીતરી રહે છે. ગઢશીશાની શાળાના આચાર્ય-હોદ્દાની રૂએ ને આચરણની દ્રષ્ટિએ પણ આચાર્ય-શ્રી રમેશ દવે દ્વારા અપાયેલી તાલીમ એના લોહીના લયમાં ઊંડી ઊતરી ગયેલી મેં ભાળી. એની ઊઠ-બેસથી માંડીને વિચારવાની, નિરીક્ષણ કરવાની એની ક્ષમતા પ્રથમ વર્ષ બી.એ.ના વિદ્યાર્થીમાં હોવી જોઈએ એના કરતાં ઘણી વધારે હતી. મને પી.એચ.ડી.ની ઉપાધિ મળ્યાનાં દિવસોમાં એણે મારી પાસે આવીને કશું બોલ્યા વિના માત્ર પ્રણામ પાઠવેલાં. પછીથી એણે પત્રમાં મને જણાવેલું તેમ કોઈ વિદ્યાર્થી એના શિક્ષકને અભિનંદન તો આપે જ કેમ? એણે કરવાનું હોય માત્ર મૂક અભિવાદન! તેનો આટલો જ પ્રથમ પરિચય તરતી હિમશીલાની જેમ તેની અંદર અદ્રશ્ય રીતે વહેતી સમજનો પરિચય કરાવવા માટે પૂરતો હતો.

મારી સામે એણે પાંચ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો ને એનું તારુણ્ય યુવાનીમાં પ્રવેશ્યું એની હું સાક્ષી રહી. ૧૯૮૫થી '૯૨ દરમ્યાનના વર્ષોમાં એણે ભણતર માટે જાત જોડી દીધી. પિતાનો ખેતીનો વ્યવસાય, બહોળો પરિવાર, ઘરમાં ચાર પેઢી આજપર્યંત વિદ્યમાન. સૌમાં કીર્તિ નાનેરો ને સમજમાં વડેરો. અનુસ્નાતક સુધીનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને એના ગુરુજન રમેશ દવે ને એની માતૃ સંસ્થા ગઢશીશા હાઈસ્કૂલમાં એ જોડાયો. રમેશભાઈએ કીર્તિનું હીર પારખીને ૧૯૯૬-૯૭ના વર્ષમાં માંડવી તાલુકાના ભાડઈ ગામને સમર્પિત થયેલાં શ્રી પ્રભાબેન પોપટ ને અજિતભાઈ પોપટને કીર્તિની સોંપણી કરી. પ્રભાબહેન-અજિતભાઈના

પ્રયત્નોથી સ્થપાયેલી ભાડઈની માધ્યમિક શાળામાં કીર્તિનું આચાર્ય તરીકેનું આસન મંડાયું.

આજે પોતાના ચૌદ વર્ષ પહેલાના એ ભૂતકાળનું આ સુખદ સંભારણું વાગોળતાં ભીની આંખે કીર્તિ કહે છે, 'આરંભે સાચા શાળામાં મૂકવા તૈયાર ન થાય. શાળાની સામગ્રીમાં પંદર બાકડાં, એક બ્લેક બોર્ડ! જે બાળકો કુતૂહલવશ આવ્યાં એને ક, ખ નું પ સાનભાન નહીં!' ત્યારે કલ્પનાશીલ કીર્તિએ વળી શહે એવા વાયરની મદદથી બાળકો પાસે વર્ણાક્ષર બનાવવાની રમત માંડી, રામનારાયણ પાઠકનું 'પ્રથમ પ્રણામ મારાં' કાવ્ય ભણાવીને બાળકોમાં જીવનમૂલ્યોનું સિંચન કરતા સંસ્કાર રેડ્યા.

ધર્મશાળાની જગ્યામાં આરંભાયેલી આ શાળામાં કીર્તિના અપાર પ્રયત્નો ને મૂક નિષ્ઠાથી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા કમ્પ્યુટરિંગ તરીકે રહી ને બરોબર ગોઠવાઈ ત્યાં દુષ્કર ભૂંડે એ શાળાના પાયા ધ્રુજવીને તેને ધ્વસ્ત કરી નાખી પણ કીર્તિની સુવાસ ને નિષ્ઠાના બળે 'અમૂલ' સંસ્થાએ શાળાનું નવું મકાન બાંધી આપવા ઉદાર હાથે સહાય કરી ને આજની 'ભાડઈ માધ્યમિક શાળા' (ભામાશા) માંડવી, ગઢશીશા માર્ગ પર ખોખારો ખાતી ઊભી છે.

માંડવી તાલુકાના અંતરિયાળ વિસ્તારની આ નાનકડી શાળામાં ૧૩૦૦૦ પુસ્તકો છે, વિવિધ વિષયોનાં પ્રદર્શનને વ્યક્ત કરતો અલગ ખંડ છે, કોમ્પ્યુટરો છે, કાર્યક્રમ માટે વિશાળ ખંડ છે, કીર્તિ પાસે તૈયાર થયેલા શિક્ષકો છે ને એ બધાંની ઉપર આચરણથી સિદ્ધિ થયેલા આચાર્ય કીર્તિ ઠક્કર છે. ૨૦૦૮માં આ શાળાને શ્રેષ્ઠ શાળાનો એવોર્ડ મળ્યો છે. 'વાંચે ગુજરાત' અંતર્ગત આ શાળાની વિદ્યાર્થીનીએ રાજ્યકક્ષાએ ભાગ લીધો છે. રેતશિલ્પની હરીફાઈમાં શાળાએ નંબર મેળવ્યો છે. રાજ્યકક્ષાએ વિજ્ઞાન મેળામાં બે વાર ભાગ લીધો છે. આવું તો કંઈ કેટલુંય ભામાશાની સંપત્તિ પેટે જમા થયું છે જેની પાછળ છે કીર્તિની નીરવ તપશ્ચર્યા. ગુરુજનની હાજરીમાં, અધિકારીના આસન પર આસીન થાય તો એ કીર્તિ શાનો!

પક્ષીનાં પગલાંની જેમ અદ્રશ્ય રહીને માત્ર સ્વધર્મમાં રત રહેતા કીર્તિનો માહ્યલો મારી સાથે તેના શિક્ષકને નાતે સતત જોડાયેલો રહ્યો છે.

૧૯૮૫ થી ૨૦૦૮ સુધીના લાલન કોલેજના મારા અધ્યાપનકાળનાં ત્રેવીસ વર્ષોમાં એક પછી એક ને રંગબેરંગી ચહેરાઓ મારી સમ્મુખ પ્રત્યક્ષ થતા જાય છે. કેવા ને કોના છે એ ચહેરાઓ? - ભોળા, નિર્દોષ, પ્રેમથી છલકતા, નવી નવી ક્ષિતિજોને આંબવા મથતા, થનગનતા ને મારી આસપાસ, મારામાં ખૂણે ખૂણે ફરી વળતા.

કીર્તિ ઠક્કરની લગોલગ, કહો કે બોડિયા ભાંડુની જેમ ઉપસંતો આવો એક ચહેરો છે નયના ચૌહાણનો. કીર્તિ ને નયનાનું નામ સ્મૃતિમાં સંકોરતાંવેંત એ બંનેની આસપાસ પુષ્પ પાંદડીઓની જેમ એક પછી એક ચહેરા ખીલતા જાય છે ને એ

આખુંય શુપ અત્યારે જાણે મારી સાથે વાત માંડે છે. આ રહી મનીષા જોશી, ભાવના જોશી, સીમા-શિલ્પાનું ભગિનીહૃદય, જગદીશ બારુ, હીરજી, લાલો, હર્ષના, મધુ, હેમા, ભાવના ભટ્ટ-બંધ આંખે આ સૌને હું નિહાળું છું.

કોલેજમાં પ્રવેશતાંવેંત નયનાનું હીર સૌંદર્યમંડિતા નારીનું કર્ણફૂલ બનીને ઝળકતા હીરાની જેમ અવારનવાર ઝળકતું મેં ભાળ્યું. સત્તરમાં વર્ષે પણ એની ગંભીરતા, એકએક કામ પ્રત્યેની નિષ્ઠા ને આવડત, પોતા વિશે કશું ન ઉચ્ચારવાની ક્ષમતા ને 'શું કરી નાખું'નો ચહેરા પર સ્થપાયેલો સ્થાયી ભાવ-નયનાની આ ઓળખ હતી.

આ સૌના અભ્યાસકાળના પ્રથમ વર્ષે ધીરેન્દ્રસાહેબની નિશ્રામાં અમે કીર્તિની વાડીમાં મોટી મઉં મુકામે પ્રવાસ યોજેલો. વાડીમાં જ સૌ ફિશ પોન્ડ રમવા બેસી ગયેલા ને નયનાએ પોતાના અધ્યાપકો માટે 'આપ આયે બહાર આઈ'નો ફિશ પોન્ડ આપીને સૌને સાનંદ આશ્ચર્ય આપેલું. એ વયે લગભગ અશક્ય એવી એની નિરીક્ષણ શક્તિ મને પ્રભાવિત કરી ગયેલી.

આ ઘટના પછીના વીતેલાં બાવીસ વર્ષોમાં નયના મારી નજર સમક્ષ ઉત્તરોત્તર મોટી બનતી રહી વયમાં, સંસ્કારમાં, આવડતમાં, વિચારમાં, કાર્ય પદ્ધતિમાં ને સમજમાં, સંઘર્ષરત જીવન પ્રવાહમાં વહેતા માતા લીલાબહેનનો તમામ પ્રકારનો કાર્યબોજ પોતાના ખભા પર ઝીલી લઈને નયના માતાનીય માતા બની રહી. નયનાના ઉછરતા વ્યક્તિત્વનો કાળ મારા અધ્યાપકકાળના ઉછેરનોય કાળ હતો. એકાધિક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પોતાની સુગંધ ફેલાવી ને છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી ભુજની કડવા પાટીદાર શાળામાં આચાર્યપદ હાસલ કર્યું-કામની ધગશથી, વિદ્યા પ્રત્યેના લગાવથી, વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વાતસલ્યથી.

ગૃહિણીની કાર્યકુશળતા, શિક્ષકની સ્વસ્થતા, વિદ્યાર્થીનીનો વિનય આ સઘળું નયનાને સહજ પ્રાપ્ત હતું. એ જોવાની મને કેટકેટલી તકો મળી. એને ઘેર મંડાયેલા મંગલ પ્રસંગોમાં કે પછી નાની-મોટી ઘટનાઓમાં.

નયનામાં જો સમજદારીની સંપન્નતા હતી તો હર્ષનામાં હતું બાળકનું રમતિયાળપણું. નાના બાળકના વિશ્વાસથી તેણે મારા હાથમાં પોતાની જાત સોંપી દીધેલી. એના સંદર્ભમાં તો કેવો જોગાનુજોગ ઘટેલો! વર્ગખંડમાં તોફાની વિદ્યાર્થીની તરીકે પ્રખ્યાત થયેલી હર્ષનાને છેલ્લા વર્ષમાં ભણવાના કોડ જાગેલા ને હોંશપૂર્વક મહેનત કરીને એણે પરીક્ષા પણ આપેલી. એ સમયે પરિણામ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થતું. પરિણામની આગલી સાંજે જ 'કચ્છમિત્ર' કાર્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓના ટોળાં જામતાં. પરિણામની રીતે હેમા, ભાવના, હર્ષનાનું છ જણનું ટોળું કિલ્લોલ કરતુંકે મારે ઘેર ઘસી આવેલું ને પરિણામના આનંદથી મને ઘેરી વળેલું. જેમાં હર્ષનાય હતી. બધાના ગયા પછી આંખમાં પાણી ભરીને એણે મને જણાવ્યું તેમ એ અનુત્તીર્ણ થઈ હતી. એને દુઃખ હતું રહી રહીને કરેલી મહેનત નિષ્ફળ ગયાનું. ને છતાંય મિત્રોની સફળતાના આનંદમાં એ સહભાગી થયેલી. હું તો એ જોઈને જ વિસ્મિત થઈ

ગયેલી. મેં તેને આશ્વસ્ત કરતાં કહેલું 'એની નિષ્કળતા કદાચ છાપ ભૂલ પણ હોઈ શકે. આથી પરિણામપત્રક ન આવે ત્યાં સુધી આંખમાં પાણી ન ભરવાનું એણે મને વચન આપ્યું.'

આ વાતચીતના ચાર દિવસ પછી અચાનક મારા ખંડમાં આવી ચડીને એ મને પરિણામપત્રક સાથે વળગી પડેલી. મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે એ સારી રીતે ઉત્તીર્ણ જાહેર થઈ હતી. એ ક્ષણથી એના તરફથી હું રાજા હરિશ્ચંદ્ર ને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરની પંગતમાં બેસી ગયેલી. ત્યારથી માંડીને આજપર્યંત એ મારી મજાકને પણ વેદવાક્ય માની બેસે છે. હર્ષનાના આ વિશ્વાસે મને મારા જીવનપ્રત્યે જાગૃત ચોકી પહેરો કરવાની ફરજ પાડી છે. એની બીજમાંથી વૃક્ષ બનેલી મારા પ્રત્યેની શ્રદ્ધાએ મારા શિક્ષકત્વને સાવધાન બનાવવાનું અનાયાસ ગુરુકૃત્ય આચર્યું છે.

હર્ષનાની સાથે જોડાઈ મધુ ભટ્ટ. મારી અંતરમાં જન્મેલી ઈચ્છાઓ કે વિચારોને ઈશારે પામી લેતી મધુ મારા પરિવારનો એક ભાગ બનતી રહી. આર્થિક વિટંબણાઓની વચાળે મધુએ આપસૂઝથી ઘર કુટુંબ ને પોતાની સમસ્યાઓને ચૂપચાપ ઉકેલી. આજે એને વિદ્યાભારતી સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓમાં પોતાની મૌલિક વિચારશક્તિથી અવનવી પ્રયુક્તિઓથી જીવનાભિમુખ કરતી રહીને વાતસલ્યપૂર્વક ભારતીય સંસ્કારોનું સિંચન કરતી જોઈ છું ત્યારે સંતોષની અનુભૂતિ થાય છે.

સીમા, શિલ્પા, મનિષા, મધુ કન્યામાંથી યુવતી બનીને સ્વગૃહે સ્થિર થયાં, બાળકોની માતા બન્યાં, પતિઓની સફળ ગૃહિણી બન્યાં, પોતાના ઘરના માલિક બન્યાં, આ સઘળી ઘટાટોપની વચાળે કોઈ એક સાંજે સીમા એની કિશોર પુત્રીઓને લઈ આવીને મને વળગી પડે છે, સંતાનોની જવલંત સફળતાની ક્ષણે મનીષા સજળ નેત્રે મારો હાથ પકડી લે છે, ડૉ. બનવા જતા પુત્રને પરગામ વિદાય આપવાની ક્ષણોમાં એના આનંદમાં સહભાગી બનાવવા અસ્મિતા પરમાર મને સાદ દે છે; અમદાવાદના રસ્તાઓમાં ફરતાં ફરતાં મિત્ર ધર્મેન્દ્ર શાહ અચાનક મને શિલ્પાના ઘરમાં મૂકી દે છે એ ક્ષણે ગૃહિણી શિલ્પા અચાનક કન્યામાં રૂપાંતરિત થઈ જાય છે ત્યારે હું મુકાઈ જાઉં છું અર્જુનની સંગાથે કૃષ્ણથી દોરાતા રથમાં ને અર્જુનની લગોલગ પામું છું કૃષ્ણનું વિશ્વરૂપ દર્શન-મારા સામાન્ય ચર્મચક્ષુથી.

શિષ્યત્વ ભારતીય પરંપરાના હાડમાં જ પડેલું છે. આ પ્રતીતિ મારા શિક્ષકજીવને મને સતત સંપડાવી છે. મારાં વહેતાં રહેલાં શિક્ષણકાળમાં પ્રથમ દાયકાના નોખા તરી આવતા ચહેરાઓમાંનો એક અત્યારે સ્મૃતિમાં ઉપસે છે જે ચહેરો છે-ફતેસિંહ-હવે ડૉ. ફતુભા જાડેજનો.

મારા આજ સુધીના તમામ વિદ્યાર્થીઓની એકસરખી એક લાક્ષણિકતા એ રહી કે એમાંના મોટા ભાગના કચ્છ પ્રદેશના અત્યંત અંતરિયાળ વિસ્તારના વતની રહ્યા. કીર્તિ મોટી મઉંનો, લાલજી ને હીરો ખડીરના રતનપરના, તો ફતુભા ને અસલમ મોટા બંદરા ને કોટડાના. આ સૌએ શહેરીજનો માટે રોજબરોજના વ્યવહારમાં નગણ્ય કહેવાય એવી વસ્તુઓ કે ઘટનાઓ પણ ભુજ

આવીને પહેલ વહેલીવાર બોઈ, કહો કે માણી-ટ્રેનની મુસાફરી સુદ્ધાં. આ સૌ સાદું-સીધું સરળ જીવન જીવતા, સૌને પોતાના ગણતા, ઘરમાં પ્રવેશનાર જણ માટે રાંધણિયું ખુલ્લું મૂકી દેતા, રોજરોજનું કમાતા, વિશાળ દિલના ને ટૂંકી આવકના મા-બાપના આ સૌ સંતાનો નાત-જાત, નાનું-મોટું, ઊંચું-નીચુંના ખ્યાલોથી મુક્તને એ અર્થમાં 'માનવ' સંજ્ઞાને સાર્થક કરતા જણના આ સૌ સંતાનો.

ફતુભા આમાંના એક આજેય મારા મનમાં એકદમ તરોતાજી છે મારે ઘર એમના આગમનની પડેલી ક્ષણ, જ્યારે તેઓ આવતાવેંત સીધા પાથર્યા વિનાની જમીન પર બેસી ગયેલા. મેં એમને આમ કરતા વારીને ઉપરના આસને બેસવા જણાવ્યું ત્યારે એમનો ઉત્તર હતો તેમ, મોટાઓની સામે ઉપરને આસને ગોઠવાય એ ગામડાનો જણ નહીં. એમને ઉપર બેસાડતાં મારે ઠીક ઠીક શ્રમ લેવો પડેલો. કેટલી નાની ઉંમરે ફતુભાએ ઘર છોડેલું ને ભુજના જાડેજ બોર્ડિંગને પોતાનું ઘર માનીને જાત સોંપેલી.

પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થી ફતુભાના જન્મદિને અચાનક એમના ખંડમાં જઈને મેં એમને આશ્ચર્ય આપેલું ત્યારે તેમના ચહેરા પર નીતરેલા ભોળા આનંદમાં આખું બંદરા તરવરી ઉઠેલું. એક સ્ત્રીને છાજતી કુશળતાથી ગોઠવાયેલા ફતુભાના ખંડમાં હારબંધ મૂકેલા પુસ્તકો વચ્ચે મેં આપેલી રામકૃષ્ણ દેવની છબી એમની શિક્ષકભક્તિની સાખ પૂરતી ખડી હતી. જોતજોતામાં એમનાં પગલાં હરણફાળ ભરતાં ગયાં. જાડેજ બોર્ડિંગના હેડબોય, પછી ગૃહપતિ, પછી લાલન કોલેજના મુલાકાતી અધ્યાપક, ભચાઉ કોલેજના વ્યાખ્યાતા, આકાશવાણીમાં ઉદ્દ્યોષક આ તમામ ક્ષેત્રોમાં એમણે કોર કાઢી. આથી જ માતા-પિતા, ગામનું ઘર, વાડી, પરિવારની પરિચર્યાને એની લગોલગ, શહેરી જીવનની ભરમાર, ફતુભાને અજાણ્યા ન શકી. ગુજરાતીના કવિ જયંત પાઠકની જેમ વગડાના શ્વાસમાં પોતાનો શ્વાસ ભેળવીને જીવતરના ચાસ એ ખેડતા રહ્યા.

લગભગ એક દાયકાના શિક્ષક-વિદ્યાર્થીના અમારા સંબંધને મનમાં જ ઊછેરતા રહેલા ફતુભાનો ખરો પરિચય ૨૦૦૧ની જાન્યુઆરીની કોમળ પ્રભાતે ઘટેલા કરાલ ભૂકંપે કરાવ્યો. કુદરતના કોપની એ ભીષણ ઘટનાથી સ્તબ્ધ બનેલા ઘર અને પરિવારની વચ્ચે હાંફળી-ફાંફળી બનીને નિહાળી રહેલી મારી નજર સમક્ષ તાજ જ ડોક્ટર બનેલા નવુભા સોઢાને લઈને ઘસી આવેલા ફતુભા પર પડી. એક ક્ષણનાય વિલંબ વિના મારા પરિવાર સમેત મને જાડેજ બોર્ડિંગના વિશાળ પ્રાંગણમાં લઈ ગયેલા ફતુભાએ લાક્ષાગૃહમાંથી ભીમની સહાયથી નીકળેલા પાંડવના સ્મરણને તાજું કર્યું.

ફતુભાના પ્રયાસથી બોર્ડિંગમાં અમારા માટે ઊભી થયેલી અલાયદી વ્યવસ્થાને એમાં ફતુભાથી થઈ શક્યો એટલો ઊભો થયેલો રાજવી ઠાઠ. પરિસ્થિતિએ પ્રેરેલા અણગમાથી લીંપાયેલા મારા ચહેરાને ચૂપચાપ ભાખ્યા કરતો આ જણ; હાથમાં થાળી મૂકીને ફરજિયાત બે કોળિયા મૂકાવીને સંતોષનો શ્વાસ લેતો આ જણ; શિયાળાની રાત્રિની કડકડતી ઠંડીમાં તાપણાંની ઉષ્મા

પ્રગટાવીને સૌને મારી સાથે સૌને હૂંફ પૂરી પાડતો આ જણ-ક્યો હતો આ નાતો. સૂરદાસ કથિત સખ સે ઊંચી પ્રેમસગર્ભ શબ્દની પ્રતીતિ આ નીરવ રાત્રિઓમાં ખુલ્લી રહેતી આંખોએ કરી.

આજે જ્યારે કચ્છ યુનિવર્સિટીના ભાષા ભવનમાં ગુજરાતીના મારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે ગોષ્ઠિ માંડુ છું ત્યારે એમ.એ. ની વિદ્યાર્થીની અવનિ સોલંકી માર્મિક પ્રશ્ન પૂછી બેસે છે. તેનો પ્રશ્ન એ છે કે મને આજના અને અગાઉના વિદ્યાર્થીઓમાં શો ફરક લાગે છે? પ્રશ્ન કદાચ વાજબી છે. આ અંગે ઉંડી ઉતરીને વિચારું છું તો મારા વીસ-બાવીસ વર્ષ પહેલાના વિદ્યાર્થીઓની સંઘર્ષ સામે ઝઝૂમવાની શક્તિ, એ સંઘર્ષ તેમને પ્રદાન કરેલી તીવ્ર નિરીક્ષણ શક્તિને વિધાનિષ્ઠાનો સંદર્ભ આજે બદલાયો જરૂર છે પણ શિક્ષક પ્રત્યેની ભાવનાના ભારતી પરંપરાના હાડમાં જળવાયેલાં સ્થપાયેલાં મૂળિયાં એનાં એ જ ભાસે છે. આથી જ તો અવનિના આ પ્રશ્નની સાથે જ મારી સામે કેટલાક ચહેરા પ્રગટે છે. એ ચહેરાઓ છે પૂજા, ચૈતાલી, ભાવના, રમજાના, ફાલ્ગુની ને મેહુલના છેલ્લા દાયકાએ મને આપેલી અણમોલ ભેટ છે, આ ચહેરાઓ.

કેવી કેવી રીતે આ સૌ આવતાં રહ્યાને પરખાતાં રહ્યાં ૨૦૦૧ના ભૂકંપગ્રસ્ત વર્ષની વેળાએ મને આવી ચડ્યું ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું એક આમંત્રણ કવિ કાન્તાના પત્રોનું સંપાદન કરવાનું. ભારે જહેમત માગી લે એવું હતું આ કામ. ગુજરાતભરના ગ્રંથાલયોમાં રખડી-રઝળીને, મોટેરા સાહિત્યકારોના ઘરોમાં ઘૂસીને કાન્તાના સાતસો જેટલા પત્રો એકઠા થયા અને સાત વર્ષ પછી એને છપાવવાનું શક્ય બન્યું. અને લગતી અનેક પ્રકારની સૂચિઓ તૈયાર કરવાની થઈ જેમાં ઝવેરચંદ મેઘાણીના સુપુત્ર જયંતભાઈના નોંધપાત્ર સૂચનો સાંપડ્યાં પણ આ સૂચિનું ગંજાવર કાર્ય કરે કોણ? એકલે હાથે તો એ શક્ય જ નહિ ને કોણ જાણે ક્યાંથી ઉતરી આવ્યો બી.એ. નો વિદ્યાર્થી મેહુલ પટેલ પછીથી તો એ સૂચિને પણ એમાં જોડાઈ તો ફાલ્ગુની એના વહીવટ વ્યવસાયમાં કાબેલ બની, ભાવનાએ શિક્ષકત્વ સ્વીકાર્યું, મારી સાથે ભણતાં મારામાં જીવતા મારા સહૃદય મિત્રજનોનેય ઓળંગીને આ સૌ મારા સહિયારા મિત્રો બનતા રહ્યાઈ

મારા આ વહાલસોયા વિદ્યાર્થીઓ કહેવાતા આધુનિક યુગના પુરાણકાલીન સંસ્કારો લઈને મોટા થયેલા વિદ્યાર્થીઓના વરદાન સાથે મને વિશેષ ભેટરૂપે સાંપડ્યા એ સૌના આપ્તજનો-અવનિના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે જ જાણે.

‘પરિચયપર્વ’માં માનવસંબંધો અને જીવનમૂલ્યોનું નિરૂપણ

• પ્રો. કે. કે. બુદ્ધભટ્ટી

‘દુર્લભ ભારતે જન્મ’ - આ કથન વર્તમાનમાં મૂલ્યનિષ્ઠ જીવનપદ્ધતિની ગેરહાજરીમાં ઉપહાસની દૃષ્ટિએ જોવાય તેવી પરિસ્થિતિ છે. વર્તમાનની બહુઆયામી અસ્તિત્વ કટોકટીના મૂળમાં કેવળ સત્તા અને હકને પ્રાધાન્ય આપવાનું વલણ રહ્યું છે. જેના અવળાં પરિણામ જીવનાવિમુખતા અને સંબંધ-વિચ્છેદના સ્વરૂપમાં જોવા મળે છે. આ સંદર્ભમાં હકક કરતાં ફરજને વધુ મહત્વ આપતી અને તે રીતે જીવનાભિમુખ કરતી ભારતીય જીવનદૃષ્ટિ સમાજને દિશા અને અર્થ આપતા ધ્રુવતારક સમાન છે. જીવનનો અર્થ શોધવા માનવી મૂલ્યો તરફ વળે છે તેવી અસ્તિત્વ મીમાંસાનું ભારતીય સાહિત્યમાં દસ્તાવેજીકરણ થતું રહ્યું છે. આ દૃષ્ટિએ ભારતીય સાહિત્ય સામાજિક આંતરક્રિયા અને તેના થકી સમાજના મૂલ્યો, ધોરણો અને માન્યતાઓ માટે યોગ્ય અપેક્ષાની સ્પષ્ટતાનું સબળ માધ્યમ છે.

દર્શના ધોળકિયા કૃત ‘પરિચયપર્વ’માં નિરૂપિત માનવસંબંધો અને જીવનમૂલ્યો ભારતીય દૃષ્ટિકોણનો આગવી લાક્ષણિકતાથી સુપેરે પરિચય કરાવે છે. વીસ ચરિત્રલેખોને સમાવિષ્ટ કરતો સંગ્રહ ‘પરિચયપર્વ’ ભારતીય જીવન દૃષ્ટિકોણના વિવિધ પાસામાંથી રોજિંદા જીવનમાં વણાઈ ગયેલા ભાવોને જીવનવિકાસની દૃષ્ટિએ સમાજ સામે મૂકવાનો પ્રયાસ છે. માનવસંબંધોનું સૌંદર્યદર્શન કરાવતાં અને સુગંધ પ્રસરાવતા આ ચરિત્રાંકનો રસપ્રદ અને બોધપ્રદ છે. વીસ ચરિત્રાંકનોની સૃષ્ટિની અંદર ડોકિયું કરીએ તો તેમાં આપણો પરિચય થાય છે કર્મસંન્યાસી ગુરુજનો, સમર્થ સર્જકો, કર્મશીલ મહાનુભાવો, આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓ અને લેખિકાના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘લોહીના સંબંધે’ પ્રાપ્ત થયેલા સ્વજનો સાથે. દરેક ચરિત્ર આલેખનમાં સંબંધિત વ્યક્તિની ઉચ્ચ અને શિષ્ટ ક્ષમતાઓને અધોરેખિત કરી ઉપસાવવામાં આવી છે. પરિણામે ચરિત્રાંકન bio-data ન બની રહેતા soul-data બને છે. ફરજને ધર્મ ગણવાની ભારતીય જીવનદૃષ્ટિને મૂર્તિમંત કરતા આ આલેખનોમાં દૈવત છે જેના કારણે શિક્ષકત્વ, સર્જકત્વ, ભ્રાતૃત્વ, શિષ્યત્વ, માતૃત્વ, મિત્રતા વિશેના ભારતીય દૃષ્ટિકોણ સ્પષ્ટ બને છે જ પરંતુ સાથે સહજ માનવધર્મનો મહિમા પણ સ્વરભાર પામે છે. આત્મીયતા, આદર અને અભ્યાસનું સંગમતીર્થ રચતા આ ચરિત્રલેખો પાવનકારી સંસ્કારોનો સંપુટ છે.

અસ્તિત્વ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાભાવ બોધક અને આનંદ સંવેદનો જન્માવતા આ પરિચયો ભાવકને જીવનાભિમુખ બનવા દોરે છે. માનવસંબંધોનો મહિમા લેખિકાએ સ્નેહરશ્મિના શબ્દોના સંસ્મરણ દ્વારા વ્યક્ત કર્યો છે. આત્મકથામાં સ્નેહરશ્મિ નોંધે છે; “જીવનમાં એટલા બધા સરસ પરિચયો થયા કે મારું જીવન પરિચયપર્વ બની રહ્યું” ચરિત્રલેખોનું શીર્ષક ‘પરિચયપર્વ’ અસ્તિત્વને ઉત્સવ ગણવાનો ખ્યાલ આપે છે અને ‘ઉત્સવ આમાર જાતિ, આનંદ આમાર ગોત્રના આનંદઘોષનો પડવો પાડે

છે. પ્રત્યેક ચરિત્રલેખનું શીર્ષક વ્યક્તિનામ ધરાવતું નથી પરંતુ વ્યક્તિવિશેષતાનો પરિચય કરાવે છે, જેમ કે, ‘સર્વોદયના સાધક’, ‘જીવનનિષ્ઠ વિદ્યાપુરુષ’, ‘રખડતો ફિલસૂફ’, ‘કિચૂડાટ વિનાનું જીવતર’ વગેરે...

‘પરિચયપર્વ’ ના સર્જક શિક્ષણ સાથે નિસબત ધરાવે છે. શિક્ષકત્વને શબ્દરૂપે સમાજ આગળ ધરવાનો તેમનો હેતુ ત્રણ વિદ્યાનિષ્ઠ વ્યક્તિઓના રેખાંકનમાં વ્યક્ત થયો છે. ડૉ.ધીરેન્દ્ર મહેતા, પ્રો.જયંત કોઠારી અને નલિનીબહેન શાહ પરત્વે લેખિકા શ્રદ્ધા અને આદર પ્રગટ કરી પોતાનું શિષ્યત્વ પણ પ્રગટ કરે છે. ત્રણે અનાસકત કર્મયોગી વિદ્યાનિષ્ઠ ગુરુજનોના ચરિત્રાંકનોનું વાચન માત્ર ઉચ્ચાદર્શીની ઝંખના જગાડે છે. Vocation ને જ Avocation માનતા આ ત્રણે ગુરુજનો શિક્ષણ ને સંસ્કારપ્રક્રિયામાં રૂપાંતરિત કરે છે. આચાર: પ્રથમો ધર્મ ને ચરિતાર્થ કરતા આ ગુરુજનો કેળવણીના કર્મને જીવનમૂલ્યોની સાધનામાં રૂપાંતરિત કરે છે. ડૉ.ધીરેન્દ્ર મહેતાના રેખાંકનમાં ગુરુ-શિષ્ય અનુબંધની વિભાવના પ્રગટ કરતા કેટલાંક નિરીક્ષણો જોઈએ :

“મહેતા સાહેબની નિશ્રામાં શિક્ષણ પામવાનો સમયગાળો તો ત્રણ જ વર્ષનો રહ્યો, પણ એ ગાળામાં મળેલી કેળવણી આચાર્ય કાકાસાહેબ કથિત ‘કોઈના ઓશિયાળા ન રહેવાની’ તાલીમ બની રહી.”

“ મહેતા સાહેબે આપેલી કેળવણીમાં ગુરુના વાત્સલ્યની સાથોસાથ આચાર્યને છાજતા કઠોર શિસ્તનોય પૂરો પ્રભાવ હતો.”

પ્રો.જયંત કોઠારીના વ્યક્તિત્વને કર્મયોગી અને કર્મસંન્યાસીમાં રૂપાંતરિત કરતા કેટલાંક નિરીક્ષણો જોઈએ :

“ ... જયંતભાઈનો સ્થાયીભાવ ઓજસનો રહ્યો છે... તેમનું ઓજસ પ્રકાશ પાથરવા માટે, કોઈને ભસ્મ મરવા માટે નહી.”

“ પંડિતાઈના ભાર વિના જ તેમની ઉપસ્થિતિને તેઓ જાળવી શકતા...”

“ નિષ્ઠાથી અધ્યાપન કરવું એજ ગુરુના ઋણનો પ્રત્યુત્તર છે.”

નલિનીબહેન શાહને ઋષિ પરંપરાનાં ગુરુ તરીકે સાબિત કરતા લેખિકા નોંધે છે, ‘એક શિક્ષક તરીકે બહેન ‘સર્વોદય’ ને ‘અંત્યોદય’ ના સિધ્ધાંતમાં માનતા રહ્યા છે.’ દરેકને તે જ્યાં ઊભો છે ત્યાંથી આગળ ધપાવવો એવી તેમની નેમ. આ ત્રણે આલેખનોમાં ગુરુની યોગ્યતા હૃદય અને આત્માના પવિત્ર ભાવ અને શિષ્યની યોગ્ય મુમુક્ષત્વ દ્વારા પ્રગટ થતી

જોઈ શકાય છે.

ભારતીય જીવનપદ્ધતિ અનુસાર પરિવાર એટલે જીવનાદર્શીનું સંરક્ષણ કેન્દ્ર, જેમાં સદીઓથી સમાર્જિત મૂલ્યો બાળકને પરિવારમાં સહજ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાંય સંયુક્ત કુટુંબ સામાજીકરણનું પ્રમુખ બળ છે. હસતું રમતું સુરક્ષિત બાળપણ સ્વસ્થ અને સમગ્ર વિકાસની સીડી છે. ‘પરિચયપર્વ’ ના સાત રેખાંકનોમાં માતા, ભાઈ, મામા, ફોઈ-માસીની પુત્રીઓ સાથના અનુબંધો ભારતીય સમાજવ્યવસ્થાના ઉત્તમ પાસાઓ પર પ્રકાશ પાડે છે. આ અંગેની લેખિકાની કેફિયત પ્રસ્તાવનામાં રજૂ થઈ છે : ‘બાળપણથી જ મારે ભાગે અનેક લોકોની સાથે હળવા-ભળવા રહેવાનું આવ્યું. સંયુક્ત કુટુંબ વ્યવસ્થામાં રહેવાનું સદ્ભાગ્ય પણ સાંપડ્યું..... નાની નાની ક્ષણોમાં વ્યક્ત થતી કોઈપણ વ્યક્તિમાંથી મને જે શીખવા મળતુ રહ્યું તેને સહેજે ગ્રહણ કરવાનું પણ અનાયાસ બનતું રહ્યું.’ નહીવત્ શિક્ષણ, સાદું-સીધું વ્યક્તિત્વ અને પાંડિત્ય તથા ચતુરાઈ વિનાની પારદર્શક જીવનશૈલીએ જીવેલી ‘બા’ અર્થાત્ લેખિકાના માતૃશ્રી રસિકબાળા ધોળકિયાનું આલેખન જ્યન્ત પંડ્યાના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘નિબંધ અને ચરિત્ર બંનેમાં મેરુ સમાન’. યુમ્માલીસ વર્ષની વયે વૈધવ્યનો બોજ સહેનાર પરંતુ જીવન પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા અને નિસબતને સહેજે ઓછી ન થવા દેનાર એવી બા એ ત્રણ સંતાનોને આત્મનિર્ભરતા, સ્વાભિમાન અને આધુનિક વિચારસરણીનો સંસ્કારવારસો આપી માતૃત્વ ધર્મનો પ્રકાશ પ્રકાશ પાથર્યો. મંગલકારી માતૃત્વની ઝલક આપતા કેટલાંક નિરીક્ષણો જોઈએ :

“મને શાળાએ હાથ પકડીને મૂકવા આવતી, મારા કોરાં કકડતાં પુસ્તકોને સ્નેહથી સ્પર્શીને પૂંકાં ચડાવતી, નાની નાની ઘટનાઓને આંસુથી ન ભીજવવાનું શીખવતી બા એ ભરપૂર લાડ લડાવતાં લડાવતાંય ઉછેરમાં કડકાઈનો અભિનય ભારે ગંભીરતાથી કર્યો.”

“તેને (બાને) મતે, શીખવું એ સહજ પ્રક્રિયા હતી. માણસ એ જાતે જ શીખી શકે. આથી બાને મન, એ થોપવાની નહી પણ રોપવાની પ્રક્રિયા હતી.”

“મારામાં અનાયાસે પોતે બક્ષેલું ગૌરવભાન કદીય ધમ્મંડમાં ન પરિણમે તેની પણ બાએ ભારે માવજત-કાળજી કરેલી...” ...તેનું સુત્ર હતું : ‘નમ્યું તે ભગવાનને ગમ્યું.’

ભારતીય સમાજવ્યવસ્થામાં ભાઈ-બહેનના સંબંધનું અદકરું મૂલ્ય છે તેની પ્રતીતિ ‘તે હિ નો દિવસા: સ્થિતા:’ શીર્ષક હેઠળ બે ચરિત્રાંકનોમાં થાય છે. સુધાકર-હરેશ ધોળકિયાના સ્વરૂપમાં બે ગુરુબંધુની અંદર પિતૃતુલ્ય વાત્સલ્યની હાજરીની અનુભૂતિ એ લેખિકાને તેની પાંચ વર્ષની ઉંમરે પિતાની છત્રછાયા ખોયાબાદ ખુમારીથી પૂર્ણ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે ખીલવામાં મદદ કરી. પોતાના અંગત જીવનને કાયમ ગૌણ ગણતાં રહેલા સૌથી મોટા ભાઈએ પ્રસન્નતા, મોટેરા પ્રત્યે અદબ અને શિસ્તબદ્ધ વ્યવહારના આદર્શોની સમજ આપી. તેમની અનાસકિતને પ્રગટ કરતા લેખિકા જણાવે છે : “.... પોતાને મળેલા મોટા હોદ્દાઓ, તકો, જીવતરની ઊંચાઈઓની વચ્ચે પણ ઘાસની જેમ ઝૂકેલા રહીને જીવનમાં કુદરતના અસ્તિત્વનો આદર કરવો, જીવન પ્રત્યે નતમસ્તક અને કૃતજ્ઞ રહેવું.”

બીજા ક્રમેના મોટાભાઈએ લેખિકાને હરીફાઈના જગતમાં પ્રવેશ કરવા માટે જુદા જ પ્રકારનું બળ ઉચ્ચ અભ્યાસના આગ્રહ દ્વારા, પુસ્તકો દ્વારા, અંધકારનો ડર દૂર કરીને આપ્યું જેથી આંતરિક મજબુતી પ્રાપ્તિ થઈ.

ભારતીય સમાજવ્યવસ્થા વ્યક્તિની આસપાસ બહુવિધ સંબંધોની ભાત રચે છે જે તેને સામાજિક અને સાંવેગિક પરસ્પરાવલંબન, નૈતિક પીઠબળ, વ્યવહાર દક્ષતા, સમર્પણ, ત્યાગ, આત્મનિર્ભરતા જેવા જીવનમૂલ્યોની ઉપલબ્ધિ કરાવી જીવનને સમગ્રતાથી જીવવા સહાયભૂત બને છે. ‘પરિચયપર્વ’ માં લેખિકાના ફોઈ-માસીની પુત્રીઓ કુંજલતા અંજારિયા-કૈલાસ અંતાણી, ફોઈ રમાબહેન ધોળકિયા તેમજ મામા મધુકર ધોળકિયાના ચરિત્ર આલેખનો ઉપરોક્ત સત્યને પ્રમાણિત કરે છે. અકાળે આવી ચઢેલું વૈધવ્ય, આર્થિક સંકડામણ, સમાજજીવનની ધોર વિષમતાઓ-આવા વિપરિત સંજોગોની વચ્ચે અટવાયેલા હોવા છતાં કુંજલતા અંજારિયાની જીવનાભિમુખતા વિસ્મય અને આદર પ્રેરે છે. અઢી વર્ષની ઉંમરે માતા ગુમાવનાર કુંજલતા અંજારિયા તેમના પિતા, પ્રેમાળ સાસુ, નાની, મામા, મામાના પુત્ર-પુત્રીઓ અને વર્ષોથી ઘરકામ કરતી પ્રેમાળ વૃધ્ધાની હૂંફથી સ્વાવલંબન, સ્વાભિમાન, અનાસકિત જેવા જીવનકલાના પાઠ જીવતરની શાળામાં શીખી શક્યા. ત્યારબાદ માતા અને શિક્ષિકા તરીકે જીવનસત્યનો વિસ્તાર સંતાનો અને વિદ્યાર્થીઓમાં કરી તેમણે સ્વસ્થ સમાજરચનાનો માર્ગ ચીધો. વિપત્તિઓમાં જીવનની મધુરતા સમાયેલી છે તે પ્રમાણિત કરતા આ આલેખમાં લેખિકાના કેટલાક નિરીક્ષણો તેમને જડેલી વિચાર સંપદાની વહેંચણી કરવાનો સાત્ત્વિક ઉત્સાહ પ્રગટ કરે છે. ઉદા. મોટાબહેનના સ્નેહનો સ્વાનુભવ રજૂ કરતા લેખિકા જણાવે છે;

“મારી પાંચ વર્ષની વયે મારા પિતાનું નિધન થયેલું ત્યારે મારી એકલતાને બહેન જ સમજી શકેલાં. રોજ રાત્રે તેઓ મને પોતાના ઘેર લઈ જાય. ત્યાં નાનાંમોટાં બાળકોનું ટોળું મને ઘેરી વળે. બહેનનાં સાસુ અમને ભાવતું રાંધીને ખવડાવે. રાત્રે શિવમહિમ્ન ગવાય. બધાની ઠઢા-મશ્કરી થાય, ઓટલા દાવ-થપ્પો રમાય ને હું સભર થઈ જાઉં. આ બધાંનાં મુળમાં બહેને સૌ સાથે બાંધેલો પ્રીતનો માળો. એ માળામાં સૌને આશ્રય મળે. આશ્રય વિનાની વ્યક્તિએ આપેલો આશ્રય!..”

કિચૂડાટ વિનાનું જીવતર સ્થાયીભાવ પામ્યું છે કૈલાસ અંતાણીના ચરિત્રાંકનમાં. તેમણે ગૃહિણી, બહેન, વત્સલ શિક્ષિકાની ભૂમિકા આદર્શ રીતે ભજવીને સ્નેહજીવનનો આલેખ દોર્યો. ‘મંગલમદૂલી’ શીર્ષકસ્થ ચરિત્રાંકનમાં લેખિકા તેમના ફોઈ રમાબહેન ધોળકિયા અને ફૂઆ કાંતિલાલ ધોળકિયાના દુઃખપ્રધાન જીવન સામે સંઘર્ષરત પણ આંતરિક સ્થૈર્ય અખંડ રાખતા દૃષ્ટાંતરૂપ વ્યક્તિત્વનો પરિચય કરાવે છે. ‘રખડતો ફિલસૂફ’ મધુકર ધોળકિયાની ‘વ્યક્તિ મટી બનું હું વિશ્વમાનવી’ ની ખેવનાનું કર્મયોગમાં રૂપાંતરણ નીચેના શબ્દોમાં નિહાળી શકાય છે.

“તેમના (અપરિણિત મધુકર ધોળકિયાના) સ્વજનો એટલે તેમને ત્યાં ઘરકામ કરતી બહેન, ગરીબ પાડોશીનો પુત્ર, માંડમાંડ ખાવા પામતા વિદ્યાર્થીઓ કે દહેજના દેવામાં ચિંતાતુર થઈને વીલો પડેલો કોઈ મિત્ર. આ સૌ મધુકરના વત્સલ હૈયામાં શ્વસ્યા કરે, ધબક્યા કરે.”

‘પરિચયપર્વ’ માં સમાવિષ્ટ પ્રેમસગાઈને નાત પ્રસ્થાપિત સ્વજનો ચરિત્રો જીવન વિશેની હળવી અને ઉદાર દૃષ્ટિનો પરિચય કરાવે

છે. ‘નાનરી અંજલિમાં અમૃત’ અર્પણ કરતા જગદીશ છાયા અને ‘અજવાળના આશક’ ભાસ્કર અંતાણીના શાબ્દિક પરિચય બાદ ભાવક એટલું તો જરૂર પામે છે કે જીવન જીવવા માટે છે અને પ્રસન્ન જીવનદષ્ટિ થકી જિંદગીના વિવિધ રંગોનો આસ્વાદ ફિલસૂફીની જેમ માણી શકાય. દુન્યવી દષ્ટિએ સામાન્ય પરંતુ નોખી રીતે જીવતા અસામાન્ય કર્મવીરો પાસેથી જીવનનું રહસ્ય અનાયાસ પ્રગટ થતું આપણે સૌ ઘણીવાર જોઈએ-અનુભવીએ છીએ. ‘પરિચયપર્વ’ ની પ્રસ્તાવનામાં ટાંકવામાં આવેલા વિખ્યાત સર્જક શ્રી વિભૂતિભૂષણ બંદોપાધ્યાયના નીચેના શબ્દોનો મર્મ આ વ્યક્તિચિત્રોમાં પ્રગટ થાય છે.

‘મોટી ઘટનાઓમાં મને શ્રદ્ધા નથી. રોજબરોજના જીવનમાંથી જાગતા સરળ આનંદ અને વિષાદમાંથી મને સાચું તત્ત્વ મળી આવે છે, જે ગામડાની સીમમમાંથી વહેતા વોકળાવી જેમ ધીરે ધીરે પણ સ્થિરતાથી વહ્યે જાય છે જીવનની પૂર્ણ આસ્થા તરફ, એવા આનંદ તરફ.’

જગદીશ છાયાનો પરિચય એવા વ્યક્તિ તરીકે થાય છે જેણે જીવનમાંથી, જાગતામાંથી જ્યાંથી મળ્યો ત્યાંથી તેણે આનંદ લૂંટ્યો અને ગમતાનો ગુલાલ કર્યો. જીવનના સંઘર્ષોએ તેમને બક્ષિસ રૂપે સ્વાભિમાન આપ્યું અને સમસંવેદનની ક્ષમતા પણ આપી. પોતાથીયે મોટો ડબ્બો ઉંચકીને ખાખરા વેચવા આવતી બાલિકા પાસેથી ખાખરા ખરીદી તેના માલ વેચાયાના સ્મિતને પામ્યું, અજાણી કિશોરીને આત્મજા ગણી ઘરે મૂકવા જવું જેવા સમસંવેદનોમાંથી અનાયાસે સાંપડતું શાણપણ જીવનની વિષમ ક્ષણોને પચાવવાનું શિક્ષણ આપે છે. તો સાત્ત્વિક પ્રતિભા ધરાવતા ભાસ્કર અંતાણીનો પરિચય એક સુંદર વ્યક્તિત્વના સાક્ષાત્કારના આનંદ સમો નીવડે છે. જેમને જોતાંવેત એમના થઈ જવાય એવા ભાસ્કરભાઈની જીવનાભિમુખતા તેમનામાં ધનીભૂત થયેલા ભારતીય જીવનમૂલ્યોનું પરિણામ છે. માતાપિતાને રોજિંદા કામમાં મદદને હરિદ્વાર અને હૃષીકેશની યાત્રા કહેતા ભાસ્કર અંતાણીના કર્મયોગને સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમાં વર્ણવતા એમ કહી શકાય કે, ‘આસક્તિ રહિત કર્મયોગી કાર્ય કરે છે કારણ કે એ તેનો સ્વભાવ છે. પોતે આપે છે એટલું જ તે જાણે છે, બદલામાં તે કંઈ માગતો નથી અને તેથી જ તે દુઃખની ઝપટમાંથી છટકી જાય છે.’ મેલું ઉપાડનાર સ્ત્રીની ઇજા બાદ જાતે મેલું ઉપાડનાર, વાવાઝોડામાં ખુંવાર લોકોને સહાય કરવા દોડી જનાર, ફળિયાના નિરક્ષર લોકોની જીભે સંસ્કૃત શ્લોકો રમતા કરીને આખાય પડોશને કિલ્લોલતો કરનાર ભાસ્કર ખરેખર જ પ્રબુધ્ધતા તરફ દોરી જતું સાન્નિધ્ય છે. પ્રેમસગાઈથી સ્થાપિત આ બંને સંબંધો ન કેવળ લેખિકા માટે પરંતુ અન્ય લોકો માટે પણ ‘અભયં મિત્રાદ્’ ની પ્રાર્થનાને કહેવાયેલું તથાસ્તુ છે.

‘પરિચયપર્વ’ના સર્જકની ચૈતન્યયાત્રામાં સર્જક-ભાવક અનુબંધ અને તેમાંથી પ્રાપ્ત જીવનપાર્થયની સમજ ગુજરાતીભાષાના ચાર સર્જકોના ચરિત્રલેખોમાં આપવામાં આવી છે. ઉમાશંકર જોશીનો પરિચય પર્વ જ નહીં પરંતુ દિપોત્સવીનો પર્વાધિરાજ બનીને જીવન સમગ્રને અજવાળી ગયો છે. તેવું જણાવતા લેખિકા ઉમાશંકરની સ્વથી સર્વ ભણી થયેલી ગતિ સમજાવી સર્જકત્વની ભારતીય વિભાવનાનું દૃઢીકરણ કરે છે. તમારું સારસ્વત તપ વધતું રહ્યું અને જીવન કૃતાર્થ કરવામાં એ સર્વ રીતે સહાયભૂત થાઓ તેવી વિદ્યાર્થીને ઉમાશંકર દ્વારા પાઠવવામાં આવતી શુભેચ્છામાં એક દાર્શનિકની જીવનપ્રીતિ અને પ્રતીતિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પ્રસન્નતાથી પ્રજ્ઞા ભણી લઈ જતા મનુભાઈ પંચાણી ‘દર્શક’ના ગાંધીપ્રેર્યા અપરિગ્રહને તેમના રેખાંકનમાં અધોરેખિત કરવામાં આવ્યું છે.

આજીવન નિષ્ઠાપાલન અને સત્યપ્રીતિ એ જેમને ક્યારેય ઉદાસીન ન બનવા દીધાં તેવા ડૉ.જયંત ખત્રીનો પારદર્શી વ્યક્તિ તરીકે પરિચય થાય છે. નાના લોકો જીવનના અતિરેકથી ડરતા નથી એવું જણાવતા ડૉ.ખત્રી નાના અને અદના માણસોની પડખે રહેવામાં અગ્રેસર હતા. સર્જક અને માનવતાવાદી તબીબના નિરાળા આંતરજગતને આ શબ્દોમાં જોઈ શકાય છે:

‘હું નાના લોકો વચ્ચે મોટો થયો છું. એમની પાસેથી બિરાદરી અને જિંદાદિલી મળી છે એવી હજી મને બીજેથી મળી નથી. મેં મારા જીવનમાં ચિંતન અને વર્તન વચ્ચે ઓછામાં આછું ઘર્ષણ થવા દીધું છે. એટલે જ કોઈ વિશિષ્ટ અને અણિશુદ્ધ દષ્ટિ જાળવી શક્યો છું. એ ખાસિયત મેં ઘણાં નાના લોકો પાસેથી મેળવી છે.’

‘પરિચયપર્વ’માંથી પસાર થયા બાદ ભાવક પણ ઘણાં સંતૃપ્ત પરિચયો કેળવી શક્યાનો આશીર્વાદ પામે છે. અહીં નિરૂપિત માનવસંબંધો અને તેમાંથી પ્રગટ થતા શાશ્વત અને વૈશ્વિક જીવનમૂલ્યો આજના ‘વાતોડિયા, મુખર, ધમાચકડીથી રંગાયેલા’, સંબંધોની અરાજકતા જોઈ રહેલા સાંપ્રત યુગમાં દીવાદાંડી સમાન છે. ભારતીય જીવન પ્રણાલી પ્રેમ, કૃષ્ણા, અનાસક્તિ, શાંતિમય સહ અસ્તિત્વ, વસુધૈવકુટુંબમૂની ભાવના, શ્રદ્ધા, સમર્પણ જેવા મૂલ્યોની પાઠશાળા બની રહે છે. સદીઓથી સંસ્કાર પ્રભાવથી ભારતના શિક્ષિત કે અશિક્ષિત લોકો ભીતરની વાસ્તવિકતાની વધારે સમીપ છે. ભારતીય સંસ્કાર અનુસાર વિચાર અને વર્તનના ચાલકબળ તરીકે આધ્યાત્મિક ઝંખના જ રહી છે. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્રબિંદુ ભૌતિકસુખ છે. પૂર્વની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્રબિંદુ આત્મિક સુખ છે. ‘પરિચયપર્વ’ ના ચરિત્રાંકનોમાં ભૌતિકતાને બદલે આત્મભાવ કેળવવાનું મંત્રગાન સંભળાય છે. સદ્ગુણ, સદ્કર્મ, સદ્વૃત્તિ, સત્સંગ, સદાચાર, સદ્ભાવ જેમનામાં સ્થાયીભાવ પામ્યા છે તેવા વ્યક્તિઓની જીવનદષ્ટિ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના શબ્દોમાં જોઈએ;

નથી નથી જોઈતી મુક્તિ
વૈરાગ્યની સાધના થકી
માણું અસંખ્ય બંધનમાં જ
સ્વાદ મહાનંદ મુક્તિનો

‘પરિચયપર્વ’ ની પરિવાર સૃષ્ટિમાં સ્પર્ધા, ઘર્ષણ, ઇર્ષ્યા, નફરત ગેરહાજર છે કારણ કે સંબંધોના માધ્યમથી સહજ રીતે આ સર્વ જના: સુખીનો ભવન્તુ માટે નિષ્કામ કર્મયોગ આત્મભાવની સમજ બહોળા સમુદાય સુધી પ્રસરતી રહે છે. ગુણવંત શાહ જણાવે છે તેમ, “આનંદ ન મળે તેથી દ્વેષ અને ઇર્ષ્યા માટે પૂરતો સમય સમય મળી રહે છે. પ્રેમ અને આનંદની ઝલક પામે છે તેમની પાસે છે તેમની પાસે કુલ્લક બાબતો માટે અવકાશ જ નથી.”

ભારતીય સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ Survival of the fittest નહિ પણ Survival of the last નો છે. જેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અહીં નિરૂપાયેલા સર્વ અનુબંધોમાં અને વિશેષતઃ સામાન્ય મનુષ્યના સમસંવેદનોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

અદ્ભૂત અતુલ્ય સંસ્કૃત

• ડૉ. એમ. બી. શાહ

ગુજરાતીમાં એક કહેવત છે, "ભાષાને શું વળગે ભૂર, રણમાં જે જીતે તે શૂર." પરંતુ એ તો બોલવા અને લડવા વચ્ચેની તુલના થઈ. વાસ્તવમાં તો ભાષા એ મનુષ્યના વિકાસનું દર્શન છે. ભાષા જ માનવની સંસ્કૃતિનું વહન કરે છે. કોઈ મનુષ્ય કેટલો સંસ્કારી છે તે તેની ભાષા પરથી નક્કી કરી શકાય છે. આટલું નક્કી થયા પછી બીજો પ્રશ્ન એ થાય કે જો ભાષા સંસ્કારોનું પ્રદર્શન કરતી હોય તો પછી સ્વયં ભાષા પણ સંસ્કાર યુક્ત હોવી જોઈએ કે નહીં? ચોક્કસ હોવી જોઈએ. એટલે જ જે ભાષા તેના સર્વ સંસ્કારોથી યુક્ત છે એ 'સંસ્કૃત' છે. અને એટલે જ તે ભાષા સંસારની શ્રેષ્ઠ ભાષા છે.

કોઈ એવો પ્રશ્ન કરી શકે, કે સંસ્કૃતને કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ ભાષા કહી શકાય? તે તો પ્રાચીન અને મૂળ ભાષા છે! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અત્યંત વિસ્તૃત રીતે આપી શકાય એમ છે. પરંતુ તેની કેટલીક એવી વિશેષતાઓ અહીં પ્રસ્તુત છે જેનો જવાબ વિશ્વની કોઈ ભાષા પાસે નથી.

૧. સંસ્કૃતમાં કુલ ૪૮ મૂળાક્ષરો છે, જેમાં ૧૩ સ્વરો છે. તેમાંના અ, ઇ, ઊ અને હ એવાએવા સ્વરો છે જે ૧૮ રીતે ઉચ્ચારી શકાય છે (એટલે કે તે સ્વર એકલો, કે કોઈ પણ વ્યંજન સાથે જોડાય તો તે વર્ણ ૧૮ પ્રકારે ઉચ્ચારિત થાય). વળી વિસર્ગ(ઃ) સંસ્કૃતની પોતાની વિશેષતા છે. સંસ્કૃત વર્ણના શુદ્ધ ઉચ્ચારથી તથા અનુસ્વાર અને વિસર્ગના યોગ્ય ઉચ્ચારણથી પ્રાણનું નિયમન થાય છે. જેને સાદી ભાષામાં પ્રાણાયામ કહેવાય છે.

૨. સંસ્કૃત ભાષામાં શબ્દનિર્માણનું અદ્ભૂત સામર્થ્ય છે. ઉદા. તરીકે માત્ર ગમ્ ધાતુમાંથી કેટલા શબ્દો બનાવી શકાય તે જોઈએ. ગત, ગતક, ગતિક, ગતિકા, અગતિક, ગત્વન, ગત્વર, ગન્ત, ગન્ત્રિકા, ગમ, ગમક, ગમથ, ગમન, ગમનિકા, ગમયિત્, ગમિત, ગમિન, ગમિષ્ઠ, ગમિષ્ણુ, ગમ્યમાન, ગામિક, ગામુક, ગામિન, અતિગમ, અતિગ, અધિગમ, અધિગત, અધિગન્ત, અધિગમ્ય, અધિગન્તવ્ય, અધિ ગમન, અધિગમનીય, અનુગમ્ય, અનુગમ, અનુગત, અનુગતિ, અનુગમ્ય, અનુગામુક, અનુગ, અનુગન્તવ્ય, અનુગતિક, અનુગમ્ય, અનુગામિ ન, અપગ, અપગત, અપગમ, અપગમન, અપિગમ, અપિગમ, અપિગત, અપિગન્ત, અપિગમ્ય, અપિગન્તવ્ય, અપિગમન, અપિગામિન, ...અવગમ, ...આગમ, આગન્તુક, ...ઉદ્ગમ, ...દુર્ગમ, ...નિગમ, ...પરાગમ, ...પરિગમ, ...પ્રગમ, ...પ્રતિગમ, ...વિગમ, ...સજ્ગમ, ... અહીં દરેક પૂર્વગ સાથે ઉપર જેટલા જ રૂપો ગણી લેવા. આ ઉપરાંત ગચ્છામિ, ... જેવા ૧૦ 'લ'કારના ૮૦ રૂપો તો ખરા જ. વળી એ ધાતુ પરથી બનતા ગન્તવ્ય વગેરે કૃદન્તો ઉમેરતાં તેની સંખ્યા કેટલી થાય તેનો અંદાજ લગાવતાં અન્ય ભાષાઓની અલ્પતા જણાઈ આવે છે.

૩. સમાનાર્થી શબ્દોની સંખ્યા જોતાં પણ સંસ્કૃત ભાષાનો વૈભવ તરત સમજાઈ જાય છે. પાણી, અગ્નિ, પૃથ્વી જેવા પ્રાકૃતિક અને પુરુષ, સ્ત્રી આદિના લક્ષણો અનુસારના નામોની સંખ્યા કોઈ પણ ભાષા કરતા વધારે છે.

૪. સંસ્કૃત ભાષાનું માળખું એટલું સજ્જડ છે કે તેમાં વાક્ય કોઈ પણ ક્રમમાં એક જ અર્થ આપે છે. જેમ કે, નીચેના વાક્યો એક જ અર્થના ઘોતક છે.

પુરુષોત્તમ: રામ: સાયં કાલે દુષ્ટં રાવણં બાણેન હન્તિ |

રામ: સાયં કાલે પુરુષોત્તમ: દુષ્ટં રાવણં બાણેન હન્તિ |

રાવણં પુરુષોત્તમ: રામ: સાયં કાલે દુષ્ટં બાણેન હન્તિ |

સાયં કાલે રાવણં પુરુષોત્તમ: રામ: દુષ્ટં બાણેન હન્તિ |

હન્તિ સાયં કાલે દુષ્ટં રાવણં પુરુષોત્તમ: રામ: બાણેન |

૫. સંસ્કૃતની ભાષાપૂર્ણતાના કારણે તેમાં જે રચનાઓ થઈ છે તેવી રચનાઓ અન્ય કોઈ ભાષામાં સંભવ નથી. અહીં નીચે તો માત્ર નામના જ ઉદાહરણો આપ્યા છે.

यायायायायायायायायायायायायायायाया ||

२. उरुगुं ह्यगुरुं युत्सु चक्रशस्तुष्टवः पुरु ।

लुलुभुः पुपुषुर्मुत्सु मुमुहूर्तु मुहूर्मुहुः ॥

આ શ્લોકમાં માત્ર 'ઉ' સ્વરનો જ પ્રયોગ થયો છે.

३. वारणागगभिरा सा साराभीगगणारवा ।

कारितारिवधा सेना नासेधावरितारिका ॥

ઉપરનો શ્લોકમાં પ્રથમ અને બીજી પંક્તિ આગળથી અને પાછળથી સમાન રીતે વાંચી શકાય છે.

४. वाहनाजनि मानासे साराजावनमा ततः ।

मत्तसारगराजेभे भारीहावज्जनध्वनि ॥

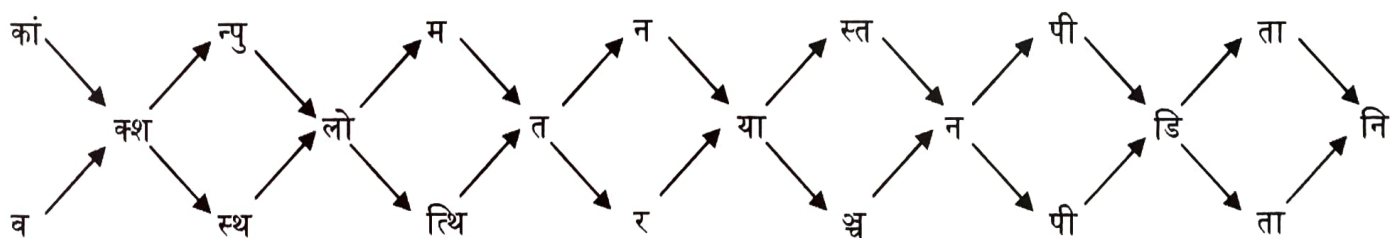
निध्वनज्ज्वहारीभा भेजे रागरसात्तमः ।

ततमानवजारासा सेना मानिजनाहवा ॥

તો આ શ્લોકોમાં પહેલો શ્લોક આખો ઉલટી રીતે રચાઈને બીજો શ્લોક બન્યો છે.

५. काङ्क्षन्पुलोमतनयास्तनपीडितानि ।

वक्षःस्थलोत्थितरयाश्चनपीडितानि ॥

અહીં શ્લોકની બંને પંક્તિઓમાં એકાંતરે સમાન વર્ણો આવે છે. આને 'ગોમૂત્રિકા'બંધ કહેવાય છે.

૬. દેવાકાનિનિ કાવાદે વાહિકાસ્વસ્વકાહિ વા ।

કાકારેભભરેકાકા નિસ્વભવ્યવ્યભસ્વનિ ॥

દે	વા	કા	નિ	નિ	કા	વા	દે
વા	હિ	કા	સ્વ	સ્વ	કા	હિ	વા
કા	કા	રે	ભ	ભ	રે	કા	કા
નિ	સ્વ	ભ	વ્ય	વ્ય	ભ	સ્વ	નિ
નિ	સ્વ	ભ	વ્ય	વ્ય	ભ	સ્વ	નિ
કા	કા	રે	ભ	ભ	રે	કા	કા
વા	હિ	કા	સ્વ	સ્વ	કા	હિ	વા
દે	વા	કા	નિ	નિ	કા	વા	દે

આ પદ્ય 'સર્વતોભદ્ર' પ્રકારનું પદ્ય છે. જેમાં કોઈ પણ તરફથી વાંચવામાં આવશે તો સીધે - ઉલટે એ જ પ્રકારે વાંચી શકાશે. અહીં પહેલા ચરણના ચાર વાણી દરેક ચરણના પ્રથમ અક્ષરો છે. બીજા ચરણના પ્રથમ ચાર અક્ષરો દરેક ચરણના બીજા-બીજા અક્ષરો છે. એવી જ રીતે ત્રીજા નાને ચોથા ચરણોના પ્રથમ ચાર અક્ષરો દરેક ચરણના ત્રીજા અને ચોથા અક્ષરો અક્ષરો છે.

૭. રામો રાજમણિ સદા વિજયતે રામં રમેશં ભજે રામેણાભિહતે નિશાચરચમૂ રામાય તસ્મૈ નમઃ ।

રામાન્નાસ્તિ પરાયણં પરતરં રામસ્ય દાસોમ્યહં રામે ચિત્તલયં સદા ભવતુ મે ભો રામ ! મામુદ્ધર ॥

આ શ્લોક 'અ'કારાંત પુલ્લિંગના એકવચનનું જ્ઞાન આપતો શ્લોક છે. જેમાં 'રામ' શબ્દના દરેક વિભક્તિના એકવચનના રૂપો છે અને સાથે સાથે રામની સ્તુતિ પણ છે. એટલે એકસાથે રામની ભક્તિ પણ થાય અને વિભક્તિનું જ્ઞાન પણ ખરું !

૮. સંસ્કૃતમાં વિજ્ઞાનનો ખજાનો છે. જે સંસ્કૃતને જાણે છે તે આ વિજ્ઞાનને પણ જાણી શકે છે. જગદીશચંદ્ર બોઝને વનસ્પતિમાં જીવન છે એવું જ્ઞાન મહાભારતના એક શ્લોકમાંથી મળ્યું હતું. આર્યભટ્ટે આપેલું પાઠનું માપ જુઓ...

ચતુરશ્ચિક શતમષ્ટગુણં દ્વાષ્ટિસ્તથા સહસ્રાણામ્ ।

અયુતદ્વયવિષ્ણ્વભસ્યાસન્નો વૃત્તપરિણાહઃ ॥

અર્થાત્ (માપ) ૧૦૦ × ૪ × ૮ × ૮૨૦૦૦ એ (માપ) ૨૦૦૦૦ નો વ્યાસ ધરાવતા વર્તુળની પરિધિ હોય. આ માપ ચાર દશાંશ ચિલ્નો સુધી ચોક્કસ છે.

૯મી સદીમાં થયેલા શંકર વર્મન તો આ માપ (૩.૧૪૧૫૯૨૬૫૩૫૮૯૭૯૩૨૪) ૧૭ દશાંશ ચિલ્નો સુધી ચોક્કસ આપ્યું છે.

આજે તો કેટલુંક વિજ્ઞાન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં છુપાયેલું છે. સંસ્કૃતના ગ્રંથો જીવ, રસાયણ, ભૌતિક જેવા મૂળ વિજ્ઞાન ઉપરાંત ભાષાશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન, રાજ્યશાસ્ત્ર, કાયદાશાસ્ત્ર, જેવા પાયાના શાસ્ત્રોની સાથે નૌકાશાસ્ત્ર, વિમાનશાસ્ત્ર, યંત્રશાસ્ત્ર જેવા કોઈ પણ સમયે ઉપયોગી શાસ્ત્રોને સમાવીને બેઠેલા છે.

૧૦. સંસ્કૃત માનવ જીવનના ઉચ્ચતમ સત્યોને સાકાર કરનારી સંસ્કૃતિને વડન કરનારી ભાષા છે. આથી આ જ્ઞાન માત્ર અને માત્ર સંસ્કૃતના અધ્યયનથી જ શક્ય છે. ૧૪ કળાઓ, ઉચ્ચ નૈતિક મૂલ્યો, વાસ્તવિક યોગનું જ્ઞાન, અધ્યાત્મ, પ્રકૃતિનું વિજ્ઞાન વગેરે બાબતો જાણવા માટે આપણે ફરીથી સંસ્કૃતના શરણે જવું જ પડશે.

જ્યાં સુધી ભારત દેશને સંબંધ છે ત્યાં સુધી સંસ્કૃત વગર આ દેશનો કોઈ આધાર કે ઉદ્ધાર નથી. જ્યાં સુધી વૈશ્વિકરણની દંભી ઉદ્ધરતા ને છોડીને ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રાકૃતિક ઉદ્ધરતાને અપનાવી દેશાભિમાન નહીં કેળવીએ ત્યાં સુધી આપણે પશ્ચિમી દેશોના ગુલામ જ રહેવાના.

સંસ્કૃતં યે પ્રશંસન્તિ યે પ્રશંસન્તિ સંસ્કૃતિમ્ ।

સ્વદેશં યે ચ શંસન્તિ ધન્યં જીવન્તિ તે નરાઃ ॥

જવાળામુખી એટલે એવું મુખ કે જેમાંથી આગની જ્વાળાઓ નીકળતી હોય. વાસ્તવમાં જવાળામુખી માંથી આગની જ્વાળાઓ નહિ પણ ગરમ લાલચોળ લાવારસ નીકળે છે. કુદરતી આક્રમકતાની આ એક એવી આક્રમક છે કે જેની આગાહી કરવી ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. જવાળામુખી પર્વતનો વિચાર કરતાં તેની ટોચમાંથી નીકળતા અસંખ્ય ઉજ્જા વાયુઓ, ખડકોના ટુકડાઓ તથા ધગધગતો લાવારસ નજર સમક્ષ આવે છે. પૃથ્વીના આંતરિક ભાગમાં આવેલા લાવારસના ઉત્પત્તિ સ્થાન અને બાહ્ય ભાગને જોડતી નળી કે જેમાંથી આ ઉજ્જા પદાર્થો અને લાવા બહાર ફેંકાય છે તેને જવાળામુખ એટલે કે Crater કહે છે. આ રીતે ફેંકાયેલા પદાર્થો અને લાવારસ જવાળામુખની આજુબાજુ એકઠા થઈને જવાળામુખી પર્વત બનાવે છે. પૃથ્વી પર આવા ૪૫૦ થી પણ વધારે જવાળામુખી પર્વત આવેલા છે.

જવાળામુખીને તેની સક્રિયતાને આધારે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય. સક્રિય, સુષુપ્ત અને મૃત જવાળામુખી. સક્રિય અથવા જાગૃત જવાળામુખી એટલે એવો જવાળામુખી કે જે વારંવાર ફાટતો હોય. પૃથ્વી પર આવા ૪૩૦ સક્રિય જવાળામુખી છે. જેમાંથી ૨૭૫ સક્રિય જવાળામુખી ઉત્તર ગોળાર્ધ અને બાકીના ૧૫૫ જેટલા સક્રિય જવાળામુખી દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં આવેલા છે. ઇટાલીમાં વિસુવિયસ, સિસિલી ટાપુનો એટના, લિપારી ટાપુનો સ્ટ્રોમ્બોલી વગેરે આવા જાગૃત જવાળામુખીનાં પ્રચલિત ઉદાહરણો છે. લિપારી ટાપુ પર આવેલા સ્ટ્રોમ્બોલીમાંથી સળગી ઉઠે એવા વાયુઓ નીકળતા હોવાથી તેનો પ્રકાશ દુર થી દેખાય છે આથી તેને ભૂમધ્ય સમુદ્રની દિવાદાંડી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

કેટલાક જવાળામુખી વિસ્ફોટ થયા પછી ઘણા લાંબા સમય સુધી શાંત રહે છે. આવા જવાળામુખી સુષુપ્ત જવાળામુખી કહેવાય છે. આવા ઉંઘતા જવાળામુખી અચાનક જ ફાટી નીકળતા હોવાથી જે તે પ્રદેશમાં ખૂબ જ મોટું નુકશાન કરે છે. ભારતની પૂર્વમાં આવેલા બેરન ટાપુ પરનો જવાળામુખી સુષુપ્ત અવસ્થામાં છે.

ત્રીજા પ્રકારના જવાળામુખી કે જેનું એકવાર પ્રસ્ફુટન થયા પછી નિષ્ક્રિય થઈ ગયા હોય અને હવે પછી ફરીથી સક્રિય થવાના કોઈ લક્ષણો દેખાતા ન હોય એવા જવાળામુખીને મૃત જવાળામુખી કહે છે. જાપાનનો ફ્યુજિયામા, બર્માનો માઉન્ટ પોપા, આફ્રિકાનો કિલિમાંજારો, ઇશનનો કોહ-સુલ્તાન વગેરે આવા મૃત જવાળામુખી છે.

આપણને સહજ પ્રશ્ન થાય કે આવો ગરમ લાલચોળ લાવારસ ક્યાં અને કવી રીતે બનતો હશે? આ પ્રશ્નના ઉત્તર માટે પૃથ્વીના ભૂગર્ભને સમજવું પડે. વાયુ સ્વરૂપ માંથી ઘન સ્વરૂપ સુધી પહોંચેલી પૃથ્વીનું ભૂગર્ભ ખૂબ ગરમ છે. પૃથ્વીની ત્રિજ્યા ૬૩૭૧ કિ.મી. જેટલી છે. પૃથ્વીનાં ભૂગર્ભને એટલે કે પૃથ્વી સપાટીથી તેના કેન્દ્ર સુધીના વિસ્તારને ચાર સ્તરોમાં વહેંચવામાં આવેલા છે. સૌથી બહારનું પાતળું સ્તર પોપડો કે જે Crust ને નામે ઓળખાય છે. તે પછીનું આશરે ૨૯૦૦ કિ. મી. સુધીનું સ્તર મેન્ટલના નામે ઓળખાય છે. ત્રીજું સ્તર કે જે ૨૨૫૦ કિ.મી. જેટલું જડુ પરંતુ પ્રવાહી સ્વરૂપવાળું છે તે બાહ્ય ભૂગર્ભના નામે ઓળખાય છે. જ્યારે છેક અંદરનું ચોથું ભારે ઘન સ્વરૂપ વાળું સ્તર અંદરના ભૂગર્ભ તરીકે ઓળખાય છે. આ સ્તર ૧૨૨૧ કિ.મી. જેટલું જડુ છે. પૃથ્વીના ભૂગર્ભમાં જેમ જેમ આગળ વધતા જઈએ તેમ તેમ સરેરાશ દર કિ.મીટરે ૩૦° સે. જેટલું તાપમાન વધે છે. એ રીતે ગણતરી કરીએ તો પૃથ્વી સપાટીથી ૫૦ કિ.મી. અંદર ના ભાગમાં ૧૫૦૦° સે. જેટલું તાપમાન હોય. અને આ તાપમાને ભૂગર્ભના ખડકો સહેલાઈથી પીગળી શકે પરંતુ વાસ્તવમાં જેમ-જેમ ઊંડા જતા જઈએ તેમ-તેમ તાપમાન ની સાથે-સાથે ઉપરના ખડકોના વજનથી પેદા થતા દબાણનું પ્રમાણ વધે છે. પરિણામે આંતરિક ભાગમાં વધુ ગરમી હોવા છતાં તેની અસર ઘટી જાય છે. દબાણને કારણે ખડકોનું ગલનબિંદુ ઊંચું ચાલ્યું જાય છે. માટે ખડકો ઘન કે પ્લાસ્ટીક દશામાં હોય છે.

સંશોધન મુજબ મેન્ટલ વિસ્તારનો શરૂઆતનો ૭૦૦ કિ.મી. સુધીનો વિસ્તાર કે જે એસ્થેનોસ્ફિયરના નામે ઓળખાય છે. ત્યાંના ખડકો થોડી પીગળેલી સ્થિતિમાં હોય છે. ઓલ્ટ્રેડ વેગનર દ્વારા ૧૯૩૦માં આપવામાં આવેલી કોન્ટીનેન્ટલ ડ્રીફ્ટ થીયરી અનુસાર પૃથ્વીનો ઘન પોપડો એસ્થેનોસ્ફિયર પર તરે છે જે ખંડોના સ્થાનાંતર માટે નિમિત્ત બને છે.

હવે જ્યારે ભૂગર્ભમાં ભૂસંચલનની ક્રિયાઓ થાય ત્યારે ખડક સ્તરો પર ઘાતક અસરો જેવી કે ખડકો ટુટે, વળાંકો ઉત્પન્ન થાય વગેરે થતાં ભૂગર્ભના ખડકો પર આવતા દબાણમાં ફેરફાર થાય છે. પરિણામે ગરમી તેનું અસલી સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે અને ખડકોને પીગાળે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે દરેક ખડક ખનીજોનો બનેલો હોય છે. અને દરેક ખનીજને પોતાનું રાસાયણિક બંધારણ હોય છે. પીગળવાથી તેમની વચ્ચે

રસાયણિક પ્રક્રિયા થાય છે જેના ફળ સ્વરૂપે વિવિધ વાયુઓ, વરાળ અને પ્રવાહી લાવારસ અસ્તિત્વમાં આવે છે. આ લાવારસ એસ્થેનો સ્ફિયરમાં સરળતાથી બને છે. આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલા વાયુઓ અને વરાળ ઉપરના નબળા ખડક સ્તરોમાં પડેલી તિરાડો કે ફાટો દ્વારા બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ તેમને બહાર નીકળતા પુરતી જ્યાં ન મળતાં તે વેગથી ઉપર આવવા કોશિશ કરે છે. આ કોશિશમાં તે પોતાની સાથે લાવારસને પણ ઢસડે છે. અને એ રીતે પ્રચંડ વિસ્ફોટ સાથે જ્વાળામુખી બાગે છે.

જ્વાળામુખી ફાટવાની સાથે તેમાંથી બહાર આવતા લાવારસમાં સમેલ વિવિધ વાયુઓ અને વરાળ વાતાવરણમાં મુક્ત થાય છે. અને પ્રવાહી લાવારસ ચારે બાજુ રેલાય છે પાછળથી તેના કરવાથી જ્વાળામુખીય અગ્નિકૃત ખડકો અસ્તિત્વમાં આવે છે.

આ જ્વાળામુખી પ્રક્રિયામાં ભયંકરતા ત્યારે ઉમેરાય છે જ્યારે ભૂગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતા લાવારસમાં વિવિધ વાયુઓ અને વરાળનું પ્રમાણ વધારે હોય. આવા સંજોગોમાં વેગથી વાયુઓ, વરાળ અને લાવારસ બહાર આવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરિણામે ભારે વિસ્ફોટ સાથે જ્વાળામુખી ફાટે છે. જ્વાળામુખી ફાટવાની સાથે વિવિધ કદના ખડક ટુકડાઓ, લાવાના પિંડ, રાખ તથા અન્ય જ્વાળામુખીય પદાર્થો આકાશમાં ઊંચે સુધી ઉછળે છે અને પછી બોમ્બ વર્ષા થતી હોય તેમ નીચે પડે છે. ઘણીવાર વિસ્ફોટ સાથે ઉડેલી રાખના વાદળો રચાય છે અને લાંબા સમય સુધી આવા વાદળો વિખેરાતા નથી.

લાવારસમાં મુખ્યત્વે કાર્બન ડાયોક્સાઇડ, સલ્ફર, H_2S , ડાયોક્સાઇડ (SO_2), એમોનિયમ ક્લોરાઇડ (NH_4Cl), નાઇટ્રોજન અને આર્ગન વાયુઓ સમાયેલા હોય છે. પરંતુ દરેક વખતે લાવારસમાં વાયુઓ અને વરાળ પેદા થાય એ જરૂરી નથી. જ્યારે વરાળ અને વાયુઓનું પ્રમાણ લાવારસમાં ઓછું હોય ત્યારે ભૂસ્પાટીની લાંબી ફાટમાંથી શાંત રીતે પ્રસ્ફુટન થાય છે. ગરમ લાવારસ ધીરે ધીરે બહાર નીકળી શાંત રીતે પથરાય છે. લાવારસ તેના રસાયણિક બંધારણ મુજબ એસિડિક અને બેઝિક એમ બે પ્રકારનો હોય છે. તેમાં સિલિકા (SiO_2) નું પ્રમાણ વધારે હોય છે જ્યારે બેઝિક લાવા વધારે પ્રવાહી હોવાથી સરળતાથી પ્રસરી મોટા વિસ્તાર ને આવરે છે. બેઝિક લાવામાં સિલિકાનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. લાવારસનાં તાપમાનની વાત કરીએ તો તેનું તાપમાન 600 થી 1200° સે. જેટલું હોય છે. વિચાર કરો કે 100° સે. તાપમાને પાણી ઉકળીને વરાળમાં ફેરવાય છે ત્યારે 1200° સે. તાપમાને જીવસૃષ્ટિના શા હાલ થાય?

જ્વાળામુખી એ કુદરતની વિનાશકારી પ્રવૃત્તિ છે કે જેને માણસ રોકી શકતો નથી. જ્વાળામુખીનો વિસ્ફોટ ભયંકર વિનાશ સર્જે છે. ધગધગતો લાવારસ આજુબાજુ નિર્માણ થયેલી માનવ રચનાઓ તથા જીવનસૃષ્ટિને બાળી નાખે છે. માઇલો સુધી પથરાતો લાવારસ તેની ઝપટમાં આવતી તમામ ચીજોને દાટી દે

છે. ઉગ્ર પ્રસ્ફુટન સમયે ધરતીકંપ થાય છે જે પારાવાર નુકશાન કરે છે. સમુદ્રોમાં જ્વાળામુખી પ્રસ્ફુટન થતાં મોટાં રાક્ષસી કદમાં મોજા કે જેને જાપાની ભાષામાં સુનામી કહે છે તે ઉત્પન્ન થાય છે, જે કિનારાના પ્રદેશોમાં ભયંકર તારાજી સર્જે છે. ઇ.સ. ૧૮૮૩માં ઇન્ડોનેશીયાના કાકાટોઆ ટાપુનો જ્વાળામુખી ફાટતાં આ ટાપુનો ૨/૩ ભાગ નષ્ટ પામ્યો હતો. આ વિસ્ફોટનો અવાજ છેક ઓસ્ટ્રેલિયામાં સંભળાયો હતો. તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં સુનામીએ જાવા-સુમાત્રા કિનારે આશરે ૩૬૦૦૦ લોકોનો ભોગ લીધો હતો અને ખૂબજ મોટું આર્થિક નુકશાન કર્યું હતું, પરંતુ કુદરતે જ્વાળામુખીની ભયંકરતાની સાથે સાથે કેટલીક સારી બાબતો પણ બોડી છે. લાવામાંથી ઉત્પન્ન થતી જમીન ખૂબ જ ફળદ્રુપ હોવાથી ખેતી માટે તે અશિર્વાદ રૂપ પુરવાર થાય છે. જ્વાળામુખી ઢોળાવ પરની પોટાશ અને ફોસ્ફેટ યુક્ત માટીમાં ખેતી કરી ખેડૂતો મબલખ પાક મેળવે છે. લાવારસના ઠરવાથી બનતા જ્વાળામુખીય અગ્નિકૃત ખડકોને બાંધકામમાં ઉપયોગ થાય છે તે ઉપરાંત આવા ખડકોનમાં કિમતી ખનીજો જેવી કે ક્વાર્ટ્સ, અકીક, હીરા તથા એન્ટીમની, સીસુ, જસત, ટંગસ્ટન, કલાઇ વગેરેની ધાતુમય ખનીજો મળી આવે છે. જ્વાળામુખી વિસ્તારના ગરમ પાણીના ઝરામાં જંતુનાશક રસાયણો હોવાથી ચામડીના દર્દો માટે ખૂબજ ઉપયોગી નીવડે છે. તદુપરાંત આવા ઝરાની આજુબાજુ એકઠા થતા ગંધક કે અન્ય રસાયણોનો દવાઓમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત જ્વાળામુખીય ખડકોના વિઘટનથી બેન્ટોનાઇટ માટી, બોક્સાઇટ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે જે આર્થિક રીતે ખૂબજ ઉપયોગી છે.

એક અગત્યની બાબત એ પણ છે કે દરેક વખતે લાવારસ પૃથ્વી સપાટી પર ઘસી આવે એ જરૂરી નથી. ઘણીવાર જ્વાળામુખી ક્રિયા દરમિયાન ખડકોમાં પડેલી ફાટો કે છિદ્રોમાંથી લાવારસને બદલે ફક્ત વરાળ કે વાયુઓ જ બહાર આવે છે જેને ધુમ્રસેર તરીકે ઓળખાવામાં આવે છે. જ્વાળામુખી પ્રસ્ફુટનની ક્રિયા મંદ પડી ગયા પછી તેમાંથી જુદા-જુદા વાયુઓ બહાર નીકળતા રહે છે. વિવિધ વાયુઓના ધુમ્રસેરોને અલગ-અલગ નામ આપવામાં આવેલાં છે. જેમ કે ગંધક વાળા ધુમ્રસેરને સોલ્ફેટારા કહે છે જ્યારે બોરિક એસિડના ધુમાડાને સાફીઓની અને કાર્બન ડાયોક્સાઇડના ધુમ્રસેરને મોકેટીસ કહે છે. ઇટાલીમાં ટાસ્કાની રાજ્યમાં અનેક ધુમ્રસેરોની શક્તિનો ઉપયોગ કરી ૧૦૦ મેગાવોટ જેટલી વિજળી પેદા કરવામાં આવે છે. અલાસ્કામાં અવેલી ખીણમાં લગભગ દશ હજાર જેટલા ધુમ્રસેર છે માટે તેને a valley of ten thous and sinokes કહે છે. આ ધુમ્રસેરોનો પણ વિવિધ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અમેરીકામાં સાન ફ્રાન્સિસ્કો નજીક ભૂગર્ભ વરાળનો ઉપયોગ કરી ૧૦૦૦ મેગાવોટ વીજળી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

આ સિવાય જ્વાળામુખી વિસ્તારમાં ગરમ પાણીના ઝરા સહજ રીતે બોવા મળે છે. ભૂગર્ભમાં પેદા થયેલો લાવારસ પુરતા

દબાણને અભાવે અંદર જ રહી જાય ત્યારે તેની આજુ-બાજુ આવેલા ખડકોને તપાવે છે. આવા ખડકોના સંપર્કમાં ભૂગર્ભ જળ આવે તો તે વરાળ અથવા ગરમ પાણીમાં ફેરવાય છે. અને જગ્યા મળતાં ગરમ પાણીના ઝરા સ્વરૂપે કુટી નીકળે છે. કેટલાક ગરમ પાણીના ઝરાઓમાં સમયાંતરે કુવારા રૂપે ગરમ પાણી અને વરાળ ઊંચે ઉછળ્યા કરે છે ત્યારે તેને ગીઝર અથવા કુવારા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આવા ગરમ પાણીનાં ઝરાઓમાં ગરમ પાણી સાથે કેટલાંક જંતુનાશક દ્રવ્યો ઓગવાથી ચામડીના દર્દોમાં ખૂબ રાહત આવે છે. યુ. એસ. એ. માં યલોસ્ટોન નેશનલ પાર્કમાં આવેલા જાયન્ટ ગીઝર આશરે ૫૦ મીટર ઉંચાઈ સુધી પાણી ઉછાળે છે. અહીંનો બીજો ઓલ્ડ ફેઈથફુલ ગીઝર એક એક મિનિટના અંતરે ગરમ પાણીનો કુવારો છોડે છે માટે તેને મિનિટમેન કહે છે. ભારતમાં આશરે ૩૪૦ જેટલા નાના-મોટા ઝરા આવેલા છે. જેમાના મોટા ભાગના હિમાલય વિસ્તારમાં આવેલા છે.

હવે આપણે દુનિયામાં ફેલાયેલા વિવિધ જ્વાળામુખીને નકશામાં ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરીએ. મોટા ભાગના જ્વાળામુખી ગેડ પર્વતમાળા જેવા નબળા વિસ્તારોમાં આવેલા છે. ભારતમાં હિમાલય નવી ગેડ પર્વતમાળા હોવાથી નબળો વિસ્તાર છે પરંતુ સદ્નશીબે ભારતમાં કોઈ સક્રિય જ્વાળામુખી નથી. દુનિયાનાં જ્વાળામુખી પ્રદેશોને પેસિફિક પટ્ટો, મધ્ય દુનિયાનો પટ્ટો અને એટલાન્ટીક પટ્ટો એમ ત્રણ પટ્ટામાં વહેંચી શકાય છે. પેસિફિક પટ્ટો દક્ષિણ અમેરીકા માંથી માંડી પશ્ચિમે એન્ડીસ પર્વતમાળામાં થઈ ઉત્તર અમેરીકાના રોકીસ પર્વતમાળામાંથી અલાસ્કા સુધીનો છે. વિશ્વમાં સૌથી વધુ જ્વાળામુખી આ પટ્ટામાં આવેલા છે. માટે તેને “પેસિફિક રીંગ ઓફ ફાયર” પણ કહે છે. દુનિયાનો ઉંચામાં ઉંચો જ્વાળામુખી કોટોપાક્ષી કે જે ૫૯૭૪ મીટર ઉંચો છે તે પણ આ પટ્ટામાં આવેલો છે. ચીંબારોઝ, મેક્સિકોનો પોપો કેટિપેટલ, જાપનનો ફ્યુઝિયામા, ફીલીપાઈન્સનો માયોન વગેરે આ પટ્ટાના જાણીતા જ્વાળામુખી છે.

મધ્ય દુનિયાનો પટ્ટો આઈસ લેન્ડથી માંડી સ્કોટલેન્ડ થઈને કનારી ટાપુ પહોંચે છે ત્યાર બાદ તેની એક શાખા એટલાન્ટીક મહાસાગર થઈને વેસ્ટ ઇન્ડીઝ પહોંચે છે અને તેની ઉપશાખા આફ્રિકા પહોંચે છે જ્યારે બીજી શાખા આલ્પ્સ પર્વતમાળા થઈને હિમાલયથી બર્મા પહોંચે છે. ત્યાંથી તે દક્ષિણમાં વળી આંદમાન-નિકોબાર ટાપુ થઈને દક્ષિણ પૂર્વના એશિયાઈ ટાપુઓ થઈને પેસિફિક પટ્ટાને મળે છે. વિસુવિયસ, સ્ટ્રોમ્બોલી, એટના, મેઝુ, કિલીમાંબરો, કેમેરૂન વગેરે જ્વાળામુખી આ પટ્ટામાં આવેલા છે.

એટલાન્ટીક મહાસાગરનો પટ્ટો એટલાન્ટીક મીહાસાગરના છુટા છવાયા ટાપુઓ પરનાં જ્વાળામુખી પર્વતોને આવરે છે. એન્ટીલીસ, એઝોર, સેન્ટ હેલેના વગેરે આ પટ્ટાના જ્વાળામુખી છે.

ભારતમાં થયેલી જ્વાળામુખી પ્રવૃત્તિની વાત કરીએ તો ક્રિટેશીયસ સમયના અંતમાં ભારતમાં મોટા પાયે આવરતું

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, દક્ષિણ ભારતમાં બેલગાંવ, અમરકંટક, જસપુર વગેરે વિસ્તારોને શાંત પ્રસ્ફુટન થયેલું તેમાંથી ડકનટ્રેપ નામની ખડક શ્રેણી અસ્તિત્વમાં આવી. આ શ્રેણીના ખડકો ૫ લાખ ચોરસ કિ.મી. જેટલો વિસ્તાર ધરાવે છે. ગુજરાતમાં સૌરાષ્ટ્રનો મોટા ભાગનો વિસ્તાર, કચ્છમાં નખત્રાણા, માંડવી, મુંદ્રા અને નલિયા તાલુકાના કેટલાક વિસ્તારો, ડાંગ, સુરત તથા ભરૂચ જીલ્લાના મોટા ભાગના વિસ્તારમાં ડેકન ટ્રેપ શ્રેણીના ખડકો આવેલા છે. જુનાગઢ જીલ્લામાં અવેલો ગિરનાર તથા પંચમહાલ જીલ્લાનો પાવાગઢ પર્વત તથા કચ્છનો ધિણોધર જ્વાળામુખીય ખડકોના બનેલા છે. પાવાગઢમાં તો લાવારસનાં સ્તરો તથા રાખના થર સ્પષ્ટ રીતે જોવા મળે છે.

મોટાં થઈ ગયા...

નાના કુલના છોડ આજે મોટાં ઝાડ થઈ ગયા...

ઝાડના કાચા ફળ આજે પાકાં થઈ ગયા...

કેમ વીતે છે સમય નથી રહેતી ભાન...

હજુ તો કાલે મળ્યા અને આજે વિખૂટા થઈ ગયા...

ચિત્રોમાં રંગ પૂરતા આજે સંબંધોમાં રંગ પૂરતા થઈ ગયા...

વીતી ગયો સમય અમે તો ભાઈ મોટાં થઈ ગયા...

નાની અમથી વાતમાં આંસુડા પાડતા,

હવે બીજાનાં આંસુ પોછતા થઈ ગયા...

વીતી ગયો સમય અમે તો ભાઈ મોટાં થઈ ગયા...

સ્કૂલના બે ચોટલા નો'તા સચવાતા,

આજે હૃદયની લાગણી સાચવતા થઈ ગયા...

વીતી ગયો સમય અમે તો ભાઈ મોટાં થઈ ગયા...

જુનિયર હતા કાલે, આજે સિનિયર થઈ ગયા...

કોલેજના ત્રણ વર્ષમાં અમે તો ભાઈ મોટાં થઈ ગયા...

—હેતલ રાઠોડ

(B.Sc. Sem 6)

• ડૉ. પી. એન. રાયલ

જેટલાથી પેટ ભરાય એટલું હરેકની માલિકીનું છે. બેથી વધારેમાં જે મારાપણાનું અભિમાન કરે તે ચોર છે અને ફંડને પાત્ર છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં લખાયેલું આ વાક્ય વિકાસની નીતિને પ્રેરણા આપી શકે તેમ છે. પરંતુ ઔદ્યોગિક ક્રાંતિથી શરૂ થયેલી “જુમાન્જી” ની રમત ખૂબ તેજીથી આગળ વધી રહી છે. વૃદ્ધિ એટલે કે રાષ્ટ્રિય આવક કે માથાદીઠ આવકમાં તીવ્ર ગતિથી વધારો થશે તો યુવાકની અસરથી છેવાડા માણસ સુધી પણ તેની અસર પહોંચશે એમ માનીને શરૂ થયેલી આ રમતનો કોઈ અંત નથી. વૃદ્ધિની આ રમતમાં બોડાચે જ છૂટકો છે. પરંતુ આ રમતનું “કોલેટરલ ડેમેજ” શું છે ? તે જાણી લઈએ.

વૃદ્ધિને પરિણામે એક તેજીનું ચક્ર ચાલશે, ખુશીનું ચક્ર ચાલશે, ઉત્પાદન અને તેથી રોજગારી મળશે તેવું પ્રમાણિક પ્રયત્નો કરનારાઓ માને છે. ૧૯૬૦ અને ૧૯૭૦ ના દાયકાઓમાં સમાજવાદી અને સામ્યવાદી વિચારધારા ઓમાંથી વિશ્વાસ હટવા લાગ્યો ત્યારે બે પ્રકારના વિચારો સમાંતરે શરૂ થયા જેમા એક ગરીબીના મૂળમાં ઘા કરવો અનિવાર્ય છે. અને બીજું મૂડીવાદ એ સાચો વિકલ્પ છે. બંને વિચારધારાઓ એકમેકના સાથી પણ બની શકે તેમ છે. તો એકમેકને પછાડવાને આતુર હરીફ બની શકે તેમ છે. હાલના સંજોગોમાં તે માત્રને માત્ર એક બીજાના હરીફ બન્યા છે. કારણ કે ઉત્પાદન અને રોજગારી બંને વધે તો જ વૃદ્ધિ સાર્થક નિવડે પરંતુ ઉત્પાદન પદ્ધતિ મશીન આધારિત છે. ઉત્પાદન પદ્ધતિ ઉચ્ચશિક્ષણ પ્રાપ્ત આધારિત છે. ઉત્પાદન પદ્ધતિ વૈજ્ઞાનિક છે. ઉત્પાદન પદ્ધતિ કુશળતા માગે છે. ઉત્પાદન પદ્ધતિમાં અંધશ્રદ્ધાઓને સ્થાન નથી. મિથ્યાઅભિમાનને સ્થાન નથી. આજના સમયમાં ભારતમાં ઉત્પાદક એટલેકે કામ કરી શકે તેવી વસ્તી એટલેકે યુવાનોની વસ્તી ૬૦ થી ૭૦ ટકા જેટલી છે. પરંતુ આ વસ્તી યોગ્ય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કેટલા ? યોગ્ય શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય ધરાવનાર કેટલા ? યોગ્ય તાલીમ પામેલ કેટલા ?

આ ઉપરાંત મશીન આધારિત પ્રણાલીમાં તકોની ઉપલબ્ધિ પ્રમાણે ગ્રામીણ-શહેરી ભેદભાવની ખાઈ ઘણી મોટી છે. સમગ્ર સમાજનું માનસિક ચિત્ર લેવું હોય તો જે જણાવેલી ઉપરોક્ત વસ્તી, યુવાનોની વસ્તી એમ બોલીએ ત્યારે યુવાન પુરુષો જ દેખાય. યુવાન સ્ત્રીઓ અંગેનો ૨૦૧૧ની વસ્તીના આંકડા પ્રમાણે કુલ સ્ત્રીઓમાં ગાંધીધામ શહેરમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓ ૭ ટકા કરતાં પણ ઓછી છે!!! જ્ઞાતિ, જાતી, ધર્મ, જેવા પરિબળો માનવ સમાજ વિચારે છે. જ્યારે ઉત્પાદન પદ્ધતિ સંપૂર્ણપણે વૈજ્ઞાનિક છે. “બારાતુ” અને “મામકા”નો ખ્યાલ વૃદ્ધિના ખ્યાલ સાથે મેળ ખાતો નથી. આવા સંજોગોમાં જેની પાસે શિક્ષણ નથી, તાલીમ નથી, આરોગ્ય નથી, આરોગ્યની સુવિધા નથી, મૂળભુત પાયાની સગવડો જેવી કે પીવાનું પાણી, ઘરે ગેસ કનેક્શન, વીજળી વગેરે નથી. તેઓ આ વૃદ્ધિના “બકાસુર”નો ભોગ બનશે. આ “કોલેટરલ ડેમેજ”ને જેટલું ઓછું કરી શકીએ તેટલી જ સફળતા મળવાની છે ડો. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામનું “PURA” મોડેલ ઘણા સમયથી આપણી સામે છે પરંતુ ક્યાંય અમલમાં નથી. અને જો હોય તો અવગણી શકાય તેટલું છે. આવું આદર્શ ગામ ગ્રામીણ વસ્તીનું શહેરી ક્ષેત્રમાં સ્થળાંતર રોકી શકે અને ગામડું જન્મતની ગરજ સારે. પણ જેમ ગાલીબે કહ્યું છે. તેમ “જન્મત, દિલ બહલાને કે લિયે ખયાલ અરછા હૈ.” તેવું મોટાભાગનાં આદર્શ ગ્રામના ખ્યાલો છે. આદર્શ ગ્રામીણ જીવન પર સિદ્ધાંતો અને પુસ્તકો લખનારા મોટાભાગે શહેરોમાં રહે છે. આ સ્થળાંતર પામતી વસ્તી વૃદ્ધિનો ભાગ બનશે. નાના રેકર્ડી વાળા, સિક્યુરીટી ગાર્ડસ નાનકડો ધંધો કરનારા, તેને ત્યાં મજૂરી કરનારા, શાકભાજીની લારી વાળા વગેરે આવક જૂથ એ પ્રથમ સ્તર છે. જે દેખાય છે. તેની નીચેના આવક સ્તરના લોકો આવે છે. જે સરકારી રેકર્ડમાં “BPL” ના નામે ઓળખાય છે. ભારતમાં તેની વસ્તી જુદા જુદા અંદાજોમાં ૨૭ ટકા થી ૪૦ ટકા જેટલી ગણાવાઈ છે. વૃદ્ધિનો બકાસુર આ લોકોને મૂકશે ?

આ વાત થઈ મનવીના આર્થિક વ્યવહારના પાસામાં કોની હત્યા થશે તે હવે વૃદ્ધિ બીજી એક વસ્તુ માગે છે. અને તે છે જમીન. વૃદ્ધિના આ ભાગની શરુઆત થઈ કૃષિકાંતિથી. કૃષિકાંતિને પરિણામે અનાજની સુરલા થવાથી, લોકોને સમૂહ જીવન પ્રાપ્ત થયું. આધુનિક સમયમાં બધે ઠેકાણેથી કૃષિજીવનના વખાણ એવી રીતે સાંભળવા મળે છે જાણેકે તે કોઈ પવિત્ર વસ્તુ હોય અને તેની પૂજા કરવી જોઈએ. અથવા તો તે કોઈ પ્રાચિન સ્થાપત્યકલા જેને જોઈ સહુ કહે કેટલું સરસ પણ જ્યાં કોઈ રહે નહિ. હવે કૃષિકાંતિની શરુઆત ક્યાંથી થઈ જમીન સંપાદનથી, જમીન સંપાદન કરવા માટે જંગલોને કાપવા પડ્યા. વર્તમાન સમયમાં ખેતરો, ઉધોગો, શહેરી રહેણાક, બજાર વગેરે બાબતોને કારણે આ પ્રક્રિયા અત્યંત તેજ બની છે. એટલે સમગ્ર વિશ્વમાં વૃદ્ધિ પણ તેજ બની છે જેને પાછું લોકો “વિકાસ” સમજે છે. જંગલો સમગ્ર વિશ્વમાં ખૂબ ઝડપથી રહેંસાયા વૃદ્ધિના બકાસુરનું કોલેટરલ ડેમેજ છે જંગલોના કપાવાથી જે પશુ-પક્ષિઓ, જીવ-જંતુઓ અને વનસ્પતિ નાજુક સમતુલા ધરાવતા હતાં તે પણ હણાયા. અગેઈન “કોલેટરલ ડેમેજ” આ અનેક વૈવિધ્ય ધરાવતા સજીવો પર જીવતા વાઈરસને જીવવા માટે અન્ય શરીર જોઈએ. મનુષ્યની વસ્તી અન્ય સજીવોના ભોગે વધી છે એટલે અન્ય સજીવોના શરીરમાં જીવતા આ વાઈરસોને હવે “સોફ્ટ ટારગેટ” મનુષ્યો છે. મીડીયાની ચમકીલી દુનિયામાં આપણા માટે માત્ર એક ન્યુઝ આઈટમ બનીને આવા વાઈરસો એચ. આઈ. વી. અને સાર્સ જેવા નામે ઓળખાય છે. પરંતુ વૈજ્ઞાનિકો આવા ૧૦૦ જેટલા વાઈરસ ઓળખી શક્યા છે જેમા હમણા હમણા આવેલો વાઈરસ “ઇબોલા” છે આ વાઈરસ તો લાંબા સમયથી અસ્તિત્વમાં હોય છે. મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશીને “મ્યુટેશન” એટલે કે જનીનિક બંધારણમાં ફેરફાર કરે છે ત્યારે ખતરનાક બને છે. ઇબોલા આ જનીનિક ફેરફાર ખૂબ ઝડપથી કરે છે. અને તેથી તેની મારક દવા અસર કરે તેટલી વારમા પોતાનું સ્વરૂપ ફરી બદલીને પોતાની “વૃદ્ધિ” કરે છે જેની સામે દવાઓ અત્યારે લાચાર છે. અને આવા અનેક વાઈરસ તો રાહ જોઈ જ રહ્યાં છે તો પછી આ આર્થિક વૃદ્ધિની તેજ “જુમાન્યુ” જેવી રમતનો અંત શું હશે? પૃથ્વીનો નાશ થશે? ના. મનુષ્ય જાતનો નાશ થશે? આ બાબત ઘણી ઊંચી શક્યાતા ધરાવે છે અને પછી આપણે એમ કહીશું કે “મહેફીલ તો તેરી યું હી ચલતી રહેગી પર શાયદ હમ નહિ

હોગે” જબરદસ્ત તેજ વૃદ્ધિના આ મુડીવાદી મોડેલનું વૈકલ્પિક મોડેલ ક્યાંય નથી અથવા અમલમાં નથી. આથી જબરદસ્ત તેજ અને જબરદસ્ત ઝડપે “એન્ડ ગેઈમ” પણ ચાલુ છે.

સમગ્રપણે નિરાશાજનક વાતાવરણ છે પણ વૃદ્ધિની ચકાચોંધમાં દેખાય તેમ નથી. તેવામાં આશાનું કિરણ પણ છે. અને તે મુખ્યત્વે આપોઆપ એટલે કે કુદરતી પ્રકારની છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ તુટી પડેલા યુરોપિયન દેશોએ કુદરતી અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અપનાવ્યો. વીસમી સદીમાં યુરોપની વસ્તી લગભગ સ્થિર રહી, આ બાબત એશિયા અને આફ્રિકામાં પણ આપોઆપ ધટતા જતા વસ્તીવૃદ્ધિ દરમાં છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં જોવા મળી રહી છે. તે એક બાબત એક કુદરતી ઉકેલ છે. યુરોપમાંથી જ એક અન્ય માનવીય પ્રયાસ દ્વારા ઉકેલ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યો છે. યુરોપના કેટલાક દેશો ખાસ કરીને સ્કેન્ડેવીયન દેશોમાં “ન્યુનતમતા” નો મહાત્મા ગાંધીનો સિદ્ધાંત, ગાંધી મોડેલ કે “વ્હાઈટ મોડેલ”ના નામે સ્વીકારાયો છે. આ દેશોમાં આંદોલનના સ્વરૂપે સ્વયંભુ લોકો જરુરિયાતોને ઓછી કરવાની જીવન શૈલી અપનાવે છે. અંતે ગાંધીજીના વિચારોને યાદ કરીએ. આ પૃથ્વી પર બધાની જરુરિયાતો સંતોષી શકાય તેમ છે, પરંતુ એક વ્યક્તિની લાલચને પૂર્ણ કરી શકાય તેટલું નથી.

જીવનની દોડમાં

જીવનની દોડમાં દોડતો જાય છે માનવી,
એને સમય નથી જરાય થોભવાનો,
દિવસે દિવસે દુનિયા થાય છે નવી,
એની સાથે ચાલવાને મથે છે માનવી,

જીવનની દોડમાં...

સમયનું વહેણ હાથમાંથી વહે છે,
સંબંધોને સાચવીને દોડે છે માનવી,

જીવનની દોડમાં...

જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાને મથે છે માનવી,
મુસીબતોનો સામનો કરી દોડે છે માનવી,
જીવનની દોડમાં સફળ થવા દોડે છે માનવી

નેહલબા ઝાલા

B.Sc. Sem-IV

‘સ્વચ્છ ભારત-સ્વસ્થ ભારત’ અભિયાન નહીં આદત બનાવીએ

• ડૉ. એ. એચ. ગોર

કહેવાયું છે કે જ્યાં સ્વચ્છતાં ત્યાં જ પ્રભુતા. "Cleanness gives us Godness" જેવી તો અનેક પંક્તિઓ છે જે સ્વચ્છતાનું મહત્વ દર્શાવે છે.

આપણો ભારત દેશ ખૂબ સારી ગતિથી વિકાસ કરી રહ્યો છે અને વિવિધ ક્ષેત્રોમાં અગ્રેસર થઈ રહ્યો છે ત્યારે આપણાં દેશને વિકાસનાં માર્ગમાં અવરોધ પહોંચાડી શકે તેવા પરિબળો પૈકી એક પરિબળ છે સ્વચ્છતા.....

સ્વચ્છતાનો અનેક ક્ષેત્રમાં જાણે અસ્તિત્વ જ ન હોય તેવું લાગે છે. વિદેશથી આવનારા મહેમાનો પણ અસ્વચ્છતાને કારણે આપણાં દેશને વગોવે છે. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે જાહેર રસ્તાઓ, સાર્વજનિક વસાહતો, સરકારી દવાખાનાઓ, સરકારી શાળાઓ, જાહેર સૌચાલયો તેમજ બગીચાઓ ગંદકીથી ઊભરાવા લાગ્યા છે. આ ગંદકી પોતાની સાથે અનેક પ્રકારના રોગો અને ઉપદ્રવ લઈને આવે છે.

અમેરિકાની એક પ્રખ્યાત ટેલિકંપનીએ પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવ્યું છે કે ભારત વિકાસશીલ દેશમાં ચોથા ક્રમાંકે છે પરંતુ સ્વચ્છતાના મુદ્દા પર ધ્યાન આપવામાં આવે તો ભારત દેશ આ યાદીમાં બીજો ક્રમાંક પ્રાપ્ત કરી શકવાની મહત્તમ શક્યતાઓ ધરાવે છે.

સ્વચ્છ ભારત સાકાર કરવા માટે અનેક પ્રયાસો નાના-મોટા સ્તરે ભૂતકાળમાં થયાં છે. વર્તમાનમાં પણ થઈ રહ્યાં છે. 1986 માં ભારત સરકાર દ્વારા સેન્ટ્રલ ઝરલ સેનિટેશન કમિટિ બનાવાઈ. જેણે લોકોને સ્વચ્છતાનું મહત્વ સમજાવ્યું. કઈ રીતે સ્વચ્છતા રાખવી જોઈએ તે સમજાવ્યું. પરંતુ કામગીરી નિષ્ફળ જતાં સેન્ટ્રલ ઝરલ સેનિટેશન પ્રોગ્રામ પાછો ખેંચી લેવામાં આવ્યો.

આ ઉપરાંત 1999 માં એપ્રિલમાસમાં સંપૂર્ણ સ્વચ્છતા અભિયાન અને 2003 ના જૂનમાસમાં નિર્મલ ગ્રામ પુરસ્કાર યોજના દ્વારા પણ દેશને સ્વચ્છ કરવાના પ્રયાસો સરકાર દ્વારા થયા છે પરંતુ કોઈકને કોઈક કારણોસર આ અભિયાનો નિષ્ફળ ગયા.

2 જુન ઓક્ટોબર, 2014 થી ભારત સરકાર દ્વારા “સ્વચ્છ ભારત - સ્વસ્થ ભારત” અભિયાનની શરૂઆત આપણાં પ્રધાનમંત્રીશ્રી, શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મોદી દ્વારા કરવામાં આવી. આ અભિયાન સિધ્ધ કરવા માટે પાંચ વર્ષનો ગાળો રાખવામાં આવ્યો છે. એટલે કે 2019 સુધી આ અભિયાન

ચાલશે જેની પાછળ અંદાજે રૂ. 62858 કરોડ જેટલો ખર્ચ કરવામાં આવશે.

ભારતમાં એક પણ નદી પ્રદૂષણરહિત નથી. આપણે અને આપણો દેશ ગંદકી માટે વખણાય છે. આપણાં ધર્મના સ્થાનકો અને તીર્થસ્થાનોને આપણે ગંદકીના ધામ બનાવી મૂક્યા છે. આપણો દેશ ગંદો છે કારણકે ગંદકી માટે આપણે ત્યાં કશી સજા કરવામાં આવતી નથી. જે દેશોને આપણે સ્વચ્છ તરીકે વખણીએ છીએ ત્યાં રસ્તા પર કાગળની ચબરખી ફેંકનારે ખો ભુલાઈ જાય તેટલો દંડ ભરવો પડે છે. આપણે અહીં બધું ચાલે છે.

ગંગા સહિત દેશની બધી નદીઓને સાફ રાખતાં શીખવું પડશે અને સ્વચ્છ ભારતને અભિયાન નહીં પણ આદત બનાવવી પડશે. લોકો બેફામ રીતે ગંદકી કરતાં રહે તો સ્વર્ગના દેવો પણ કશું કરી શકે નહીં. ગંદકી અટકાવવા આમ જનતાની લાઈફ સ્ટાઈલ બદલવી પડશે. દેશમાં અડધો અડધ સંડાશ નથી ત્યાં પણ કામ કરવું પડશે. વડાપ્રધાનની દેખાદેખીએ બધા આગેવાનો હાથમાં ઝાડું પકડતાં થયા છે. પરંતુ ઝાડું સાથેના ફોટા પડાવવાથી આ અભિયાન શક્ય નહીં બને. આ અભિયાન એક સરકારી કાર્યક્રમ છે. અમને શું? એવું વિચારવાથી સ્વચ્છ ભારતનું સ્વપ્ન સાકાર નહીં બને. અહીં તો આ અભિયાન સૌનું છે. આપણે સૌએ પૂરી નિષ્ઠા અને ખંતથી આમાં સહભાગી બનશું તો જ આ અભિયાન સફળ થશે.

પરિણામે, આ અભિયાનમાં બોર્ડર સિક્યુરીટી ફોર્સ, વાયુસેના, ભારતીય સેનાને પણ સામેલ કરવામાં આવેલ છે. આ ઉપરાંત 50 થી વધુ અભિનેતા, અભિનેત્રી, કલાકારો; 70 થી વધુ ઉદ્યોગપતિઓ, N.G.O's વિવિધ સહાયકારી સંસ્થાઓ, ધર્મગુરુઓ, ગણમાન્ય વ્યક્તિઓને સામેલ કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરાંત સ્વચ્છતા કાર્યક્રમમાં 3 મિલિયન કર્મચારીઓ અને શાળા - કોલેજોનાં વિદ્યાર્થીઓ પણ જોડાયા છે. ભારત સરકારે ભારતનાં દરેક નાગરિકને આ કાર્યક્રમમાં જોડાઈ સહકાર આપવા અપીલ પણ કરી છે.

આ બતાવે છે કે એકતા વિના કશું જ શક્ય નથી. મારા મને સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત કરવા એકતા, સહકાર, પ્રયત્ન, કાર્યક્ષમતા, સફળતા, સ્વચ્છતા મેળવી શકાશે. સ્વચ્છતા માટે દરેક નાગરિકે

- અભિયાનમાં જોડાવું પડશે.

- બીજાના નહીં તો પોતાના ઘરની સફાઈ પર મહત્વ આપવાનું રહેશે.
- જાતે સફાઈ કરવામાં શરમ-સંકોચ અનુભવવી નહીં.
- સ્વસ્થ પદ્ધતિઓ સ્વચ્છતા માટેની અપનાવી પોતાની વર્તણૂકમાં ફેરફારો લાવવા પડશે.
- અન્ય લોકોને આ અભિયાનનું મહત્વ સમજાવી બોડવા પડશે.
- જાહેર આરોગ્ય કમિશન સાથે બોડાઈ સ્વચ્છ ભારતમાં પોતાનો ફાળો આપવો પડશે.

અમાનવીય પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે કર્પશન, આયોજનની સમસ્યા, બેદરકારી અને રાજકીય રાગદ્વેષ દ્વારા સ્વચ્છ ભારત અભિયાન સાંકાર કરવામાં અડચણ ઊભી થાય છે જેનાથી બચવું

પડશે. દરેક લોકો સ્વચ્છતાનું મહત્વ સમજે તે જરૂરી છે. સ્વચ્છતાથી સ્વસ્થતા મેળવી શકાય છે. રોગોની નાબૂદી થાય છે. દેશ સમૃદ્ધ બને છે. જેનાથી દેશનો વિકાસ થાય છે. વિકાસ, અગ્રેસરતામાં પરિણમે છે અને દેશ શ્રેષ્ઠ બને છે. આપણાં ભારત દેશને શ્રેષ્ઠ બનાવવા કટિબદ્ધ બનવું પડશે. સ્વચ્છતાની અમલશાહી જીવનમાં વણી લેવી પડશે. જ્યારે દરેક ભારતવાસી આ કાર્યમાં તન, મન, ધનથી બોડાશે અને સ્વચ્છ ભારત અભિયાનને આદત બનાવશે ત્યારે જ મહાત્મા ગાંધીજીના ભવ્ય ભારત માટેનું સપનું સાકાર થશે.

અસ્તુ .....

જય હિન્દ, જય ભારત ....

સ્વચ્છ ભારત, સ્વસ્થ ભારત.....

વિચારથી - નિર્વિચાર તરફ

• ડૉ. એસ. ડી. સુકિયા

મનુષ્ય એક વિચારશીલ પ્રાણી છે. માણસની અંદર વિચારોની જે શૃંખલા ચાલતી હોય છે તે જોતાં એવું પ્રતીત થાય છે કે જાણે ભોંયરામાં માલગાડીઓની માલગાડીઓ ઠલવાયા કરે છે. વિચારોની આ માળામાં ક્યાંય સળંગસૂત્રતા જ ઘણીવાર નથી હોતી. મનોવિજ્ઞાનીઓ તો એમ કહે છે કે એક માણસને દિવસમાં પાંચ હજાર જેટલા વિચારો આવતા હોય છે! ગૌતમ બુદ્ધ કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલા થોડોક સમય તેના ભાવિ પરિણામો વિશે વિચારી લેવાનું કહેતા. માણસ પોતાના દરેક કૃત્યને વિચારોની કસોટીએ કસીને જો કરે તો તે ઘણી મુશ્કેલીઓમાંથી બચી શકે.

ઉપવનમાં ખીલેલા પુષ્પને નિહાળીને ભિન્ન-ભિન્ન લોકોને ભિન્ન ભિન્ન વિચારો આવવાના. માળી તે પુષ્પનું સંદર્ભે મૂલ્યાંકન કરશે. જ્યારે કોઈ કવિ તે પુષ્પથી પ્રફુલિત થઈ તેના દર્શન માત્રથી ઝંકૃત થઈ ઊડે તેવું પણ બને, તો વળી કોઈ પ્રેમી એ પુષ્પને પ્રેમસીના રેશમી વાળમાં પરોવીને પ્રસન્ન થશે!

આપણે જ્યારે મળીએ છીએ ત્યારે તેના નામ, લિંગ, જાતિ, ધર્મ, પ્રદેશ વગેરેના સંદર્ભે વિચારો કરીએ છીએ. તે વ્યક્તિ પૈસાદાર છે કે ગરીબ, જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની એવું એવું વિચારવામાં ઘણીવાર એવું બને કે વ્યક્તિથી ખરા અર્થમાં ‘મળવું’ સિદ્ધ ન થાય. બ્રાહ્મણોની એક સભામાં અષ્ટાવક્રને આવેલા બોઈને બ્રાહ્મણો હસી પડ્યા. તેમને હસતાં બોઈ અષ્ટાવક્ર પણ હસવા લાગ્યા. અષ્ટાવક્રને હસતાં બોઈને બધાં બ્રાહ્મણો મૂંઝાઈ ગયા. તેમણે અષ્ટાવક્રને પ્રશ્ન કર્યો કે તમે શા માટે હસતા હતા? પ્રત્યુત્તરમાં અષ્ટાવક્રએ તેમને હસવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં

બ્રાહ્મણોએ કહ્યું અમે તમારા દેહને બોઈને હસતા હતા. કેવું તમારું વક્ર શરીર! આ સાંભળીને અષ્ટાવક્રએ કહ્યું કે, ‘મને એમ હતું કે અહીં બ્રાહ્મણોની સભા છે જ્યાં બ્રહ્મ અંગેની ચર્ચા થવાની છે પરંતુ તે ખોટું લાગે છે. આ તો ચમારોની સભા છે. તમને મારું કેવળ શરીર જ દેખાયું. મારી ચેતના, મારું અંતર દેખાયું નહીં.’

ઘણીવાર એવું બને કે કોઈ વ્યક્તિના ખરાબ વર્તનને આપણે લાંબા સમય સુધી વાગોળ્યા કરીએ. એ વ્યક્તિ સાથેની મુલાકાતની ક્ષણોમાં એ બનાવ યાદ આવી જતાં આપણે વિહ્વળ બની જઈએ છીએ. આપણા મનમાં તેમના વિશે કેવાં કેવાં વિચારો આવી જતાં હોય છે. ભલે ને એ વ્યક્તિએ આપણી મનોમન માફી માગી લીધી હોય પણ એ માફી આપણને ક્યાં પહોંચે છે? આપણી પાસે તો હોય છે તે વ્યક્તિનો કટુ ભૂતકાળ. એવું ન બની શકે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને મળતા હોઈએ ત્યારે તે વ્યક્તિ સાથેની આપણી પ્રથમ વખત મુલાકાત થતી હોય એ રીતે તેને ‘વર્તમાન’ સાથે જ મળીએ. બુદ્ધના ચહેરા પર થૂંકેલ માણસ બીજા દિવસે તેમની ક્ષમાયાચના કરવા ગયો ત્યારે બુદ્ધે તેને કહ્યું કે ગઈ કાલનો એ માણસ તો ગયો આજે તું પણ નવો માણસ છે અને હું પણ!

વિચારો થકી જ આપણે સુખી કે દુઃખી થતા હોઈએ છીએ. કોઈ એક ઘટના કે અમુક વ્યક્તિઓને લીધે નહીં. આપણી આસપાસ ઘટતી કોઈ ઘટના અનેક લોકોના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારોના વાગોળ જન્માવે છે. એક વ્યક્તિ એક ઘટનાથી આનંદ અનુભવશે જ્યારે બીજી વ્યક્તિ શોકમગ્ન બની જશે. આવું બનવા પાછળ તેમના વિચારો જ જવાબદાર હોય છે.

વિચારોનું સામાન્ય એટલું વિશાળ છે કે, તેની પાસે કુબેરનો ધન-ભંડાર પણ ફિક્કો લાગે છે! બે કે બાળક જન્મે છે ત્યારે તે કંઈ વિચારોનું વાવાઝોડું લઈને આવે છે એવું પણ નથી પરંતુ બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ તેની અંદર તેના મા-બાપ, સમાજના લોકો, શિક્ષકો, ધર્મગુરુઓ વગેરે જુદાં જુદાં પ્રકારના વિચારોનું આરોપણ કરતા જાય છે. આગળ જતાં તે આ વિચારોની કેદમાં પૂરાઈ જાય છે, બંધિયાર બની જાય છે. બહુ ઓછા લોકો આ વિચારોની સાંકળને તોડવામાં સક્ષમ નીવડે છે.

ક્યારેક કોઈ વ્યક્તિની સાથે મતભેદ થતાં મારો જ 'વિચાર' સત્ય છે, શ્રેષ્ઠ છે એવું માનનારા લોકો પણ હોય છે. તેમને અન્ય એવા લોકોની અંદર 'લાયકાત' દેખાતી હોય છે, તેમના જ વિચારો સારાં લાગતાં હોય છે જેઓ તેમની ખુશામત કરીને તેમને રાજી રાખતાં હોય છે બાકીનામાં એ લોકો લાયકાત જોતા જ નથી. જાણે ભગવાને એમને પેદા કર્યા બાદ લાયકાતવાળી વ્યક્તિઓ જન્માવવાના વિચાર પર પૂર્ણવિરામ મૂકી દીધું છે! વિચારા, વાણી અને વર્તનની એકતા એ તો જાણે આકાશકુસુમવત્ લાગે છે! વિચારોમાં અત્યંત હીન કક્ષાએ વ્યક્તિ જીવતી હોય છતાં વળી વાણી દ્વારા સાધુ કે સાધ્વી તરીકે પ્રસ્થાપિત થવાની કોશિસ પણ તેમના દ્વારા કરાતી રહે છે. અંગ્રેજીમાં જેમ I હંમેશાં કેપિટલમાં જ હોય છે તે રીતે આવા લોકો મધ્યમાં જ રહેવા માગે છે અને તે માટે ગમે તે સ્તર સુધી પહોંચી જતા હોય છે. પોતે જ કરવા ધારે છે તે સારું જ છે, સાચું જ છે એવું માનીને ચાલે છે અને તે પ્રમાણે વિચારોને ગોઠવે છે. કમનસીબે આવા લોકોને એ વિચાર નથી આવતો કે તેમના આ પ્રકારના જડ વિચારોને લોકો તેમના હોદ્દાને લીધે કે અન્ય કારણોસર સ્વીકારી લે છે. એ કારણો દૂર થતાં લોકો

તેમને એ રીતે ભૂલી જતાં હોય છે કે જાણે તેમનું અસ્તિત્વ હતું જ નહીં! પરિણામે આવા લોકો ક્યાંક ગાંડપણના શિકાર પણ બની જતા હોય છે. આ બધું જ વિચારોની સૃષ્ટિનું પરિણામ હોય છે.

ઘણીવાર એવું પણ જોવા મળતું હોય છે કે કોઈ એક વ્યક્તિ ખોટું કરતી હોય ત્યારે અન્યને ખોટું કરવાના વિચારો આવે છે. પરીક્ષામાં બીજા વિદ્યાર્થીઓ ચોરી કરે છે. તેથી 'હું ચોરી કરીને કશું ખોટું કરતો નથી' એવું માનતો વિદ્યાર્થી અનિદ્રને જ આમંત્રણ આપતો હોય છે. એક ખરાબ વિચાર બીજાં અનેક પ્રકારના ખરાબ વર્તનને જન્માવે છે. સદ્વર્તનનો પાયો સદ્વિચારો જ છે તેથી જ ઉપનિષદમાં એવું કહેવાયું છે : 'દશે દિશાઓથી મુખ વિચારો પ્રાપ્ત થાઓ!'

બહુ ઓછા લોકો જીવતા જતા જીવન વિશે વિચારતાં હોય છે. મોટા ભાગના લોકો ગાંડરિયા પ્રવાહની જેમ જીવન જીવી નાખે છે. આપણે જીવનભર જે મેળવવાને માટે રઝળપાટો કરી છે તે સઘળું અહીં મૂકી મહેફિલમાંથી અચાનક ચાલ્યા જવાનો વિચાર પણ થયરાવી દે છે! અનેક પ્રકારની પદવીઓ, ધનદૌલત, મહેલ જેવા મકાનો, ઈલકાબો, બાહ્ય સંબંધો, આંતરિક પીડાઓ, લોકો સાથેની છળકપટ, ખટપટો પ્રિયજન સાથે ગાળેલી મધુર સ્મૃતિ, શત્રુઓ સાથેના ઝગડાઓ વગેરે બધું પડતું મૂકીને ચાલ્યા જવાનો વિચાર જ કેટલો ભયંકર છે, કાતિલ છે પણ તે સત્ય છે! આવો વિચાર ગૌતમ બુદ્ધને આવેલો પરિણામે તેમના જીવનમાં ક્રાંતિની શરૂઆત થઈ. આપણે માત્ર બુદ્ધ અને લાઓત્સુની વાતો ક્યાં કરીએ છીએ તેથી ઠેરના ઠેર! બુદ્ધે નિર્વિચાર અવસ્થાની જે વાત કરેલી તે દિશામાં વ્યક્તિ કેવળ વિચાર કરવાથી નથી જઈ શકતી એટલું તો ચોક્કસ!

કચ્છ : અશ્મિ અભ્યાસ માટેનું સ્વર્ગ

• ડૉ. હેમન વી. મજેઠીયા

માનવજાતનો ઉદ્ભવ થયો, ત્યારબાદ માનવી દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાની આંતરીક સુજબુઝથી પ્રગતિ કરી આજના સુખાકારી યુગમાં પ્રવેશ્યો છે. વીસમી સદી કદાચ વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો માટેનો સુવર્ણયુગ પુરવાર થાય એમ છે. કારણકે આ જ સમયગાળામાં મહત્તમ વિજ્ઞાન આધારીત સંશોધનો થયા છે. અને આ જ સમય દરમિયાન માનવી મંગળની ધરતી પર યાન મોકલવામાં સફળ થયો છે. માનવીએ ઘણા પ્રકારના વિજ્ઞાનના દ્વાર ખોલી નવી ક્ષિતિએ ઉભી કરેલ છે. જેમાંનું એક વિજ્ઞાન અશ્મિવિજ્ઞાન પણ છે. સૌ પ્રથમ તો એ જાણવું જરૂરી છે કે અશ્મિઓ એટલે શું? “પુરાતન કાળમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા પ્રાણીઓ અથવા વનસ્પતિના ખડકોમાં સચવાયેલા અવશેષો.” આમ અશ્મિઓના અભ્યાસ પરથી પુરાતન કાળના વાતાવરણ, ભૌગોલિક સ્થિતિ, હુમ થયેલા પ્રાણી કે વનસ્પતિની શરીર રચના, ખોરાક, આદતો, રહેઠાણ

તથા વિકાસના તબક્કાની તવારીખ આપણે જાણી શકીએ છીએ. અશ્મિઓના અભ્યાસ પરથી જ ડાવિને ઉત્ક્રાંતિવાદનો સિદ્ધાંત આપ્યો હતો. અશ્મિઓના અભ્યાસ દ્વારા જે ખડકોમાં અશ્મિઓ મળે છે તેવા ખડકોની વય સાથે સરખાવી શકાય છે. અશ્મિઓને ખુબજ સાવચેતીપૂર્વક ખડકોમાંથી છુટા પાડવામાં આવે છે. અશ્મિઓની નામકરણ પદ્ધતિ સ્વીડનના પ્રકૃતિશાસ્ત્રી કાર્લ લીનીયસે આપેલી હતી. જેમાં મોટે ભાગે પ્રાણીનું નામ અને જાતિ જોડાયેલી હોય છે.

અશ્મિઓના નામકરણ તેમના પ્રાપ્તિ સ્થાનો, વૈજ્ઞાનિકોના નામો, પૌરાણિક પાત્રો, અથવા પ્રચલિત નામો પરથી આપવામાં આવે છે.

ભારતમાં અશ્મિવિદ્યાનો પાયો નાખનાર અંગ્રેજો આ

અશ્મિવિદ્યાના અભ્યાસના ભૂતકાળમાં ડોકીયું કરીએ તો ઇ.સ. ૫૭૬ માં ઝેનોફેલસ નામના વૈજ્ઞાનિકે પ્રથમવાર દરીયાઈ છીંપલાને ફેરોસ પર્વત પરથી એકઠા કરીને અનુમાન કર્યું કે આ પર્વતીય વિસ્તાર ભૂતકાળમાં દરીયામાં હોવો જોઈએ. કારણકે છીંપલા એ દરીયામાં જોવા મળતી જીવસૃષ્ટિ છે. ત્યારબાદ ૧૪૬૦ માં લીયોનાર્ડ-દી-વીનીસએ અનુમાન કરેલું કે અશ્મિઓ કાર્બનીક પદાર્થોના બનેલા છે. ઇ.સ. ૧૯૮૦ માં લામકિ અપૃષ્ઠવંશી પ્રાણીઓ વિશે માહિતી એકઠી કરીને તેમને અશ્મિઓ સાથે સરખાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ સમયગાળા દરમ્યાન વીલીયમ સ્મિથિ ઇંગ્લેન્ડમાંથી મળેલા અશ્મિઓના અભ્યાસ પરથી તારવ્યું કે, ચોક્કસ પ્રકારના ખડકોમાંથી ચોક્કસ પ્રકારના અશ્મિઓ જોવા મળે છે.

પૃથ્વી પર મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના ખડકો મળી આવે છે. (૧) અશ્નિકૃત ખડકો (૨) વિકૃત ખડકો (૩) જળકૃત ખડકો. અશ્નિકૃત ખડકો ખૂબ ઊંચા ઉષ્ણતામાને લાવારસ કે મેગ્મામાંથી બનતા હોઈ આવી પરિસ્થિતિઓમાં અશ્મિઓ નાશ પામે છે. અને સચવાઈ શકતા નથી. વિકૃત ખડકો ગરમી અને દબાણની અસર હેઠળ બનતા હોવાથી તેમાં પણ અશ્મિઓ સચવાઈ શકતા નથી. જ્યારે જળકૃત ખડકો સામાન્ય તાપમાન દબાણ હેઠળ નિર્માણ પામતા હોઈ આવા ખડકોમાં અશ્મિઓ સારી રીતે સચવાઈ શકે છે. આમ જળકૃત ખડકો અશ્મિઓ માટેનું સ્વર્ગસમાન સ્થળ છે. કચ્છ પ્રદેશમાં મોટા ભાગના ખડકો જળકૃત પ્રકારના છે. આથી આ ખડકોમાં અશ્મિઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે.

અશ્મિઓ વિવિધ સ્વરૂપે સચવાય છે. મૃત, પ્રાણી કે વનસ્પતિ તેના મુળભૂત અંગો સાથે ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. કારણકે પ્રાણી કે વનસ્પતિના નરમ અંગો અશ્મિકારણની પ્રક્રિયા દરમ્યાન નાશ પામે છે, જ્યારે મજબૂત અંગો સચવાયેલા જોવા મળે છે. ઘણીવાર તીરાડોમાંથી પૃથ્વીની સપાટી પર ડામર મિશ્રિત ખનીજ તેલ નીકળે છે જે ખડકોમાં એકત્રિત થાય છે, ત્યારે તે રેતીથી કે માટીથી ઢંકાય છે. આ પરિસ્થિતિ દરમ્યાન કેટલાક પ્રાણીઓ તેમાં સપડાય છે. અને સમય જતા આ પ્રાણીઓ અશ્મિ તરીકે મળી આવે છે. કેટલીક વખત ખડકોમાં, પ્રાણી કે વનસ્પતિ અંગેના એક પછી એક કોષ અન્ય ખનીજકણથી બદલાય છે. પણ મુળભૂત બંધારણ બદલાઈ જાય છે. લાલન કોલેજની પાછળ આવેલી ટેકરીઓમાં, લેરગામની ટેકરીઓમાં, આવા અશ્મિયુક્ત પ્રકાંડ મળી આવે છે. ઘણીવાર અશ્મિઓ મૂળ શરીર કે અવશેષોને બદલે ખડક પર છાપ સ્વરૂપે જોવા મળે છે. મૃદકાય પ્રાણીઓના શરીર કોમળ હોવાથી તે જળવાતા નથી, ત્યારે તેમની છાપ ખડકો પર જોવા મળે છે. આવી છીંપલાની છાપ બેક્ટીઓ પોડની છાપ, એમોનોઈટની છાપ કચ્છના જ્યુરાસીક સમયના ખડકોમાં સારી રીતે સચવાયેલી જોવા મળે છે.

ઘણીવાર પ્રાણીઓના હાડપીંજર જે CaCO_3 ના બનેલા

હોવાથી છિદ્રાળુ ખડકોમાં સમાય છે, આવા ખડકોમાંથી ત્યારે CO_2 વાળું પાણી પસાર થાય છે, ત્યારે CaCO_3 દ્રાવ્ય થઈને ખડકમાંથી દુર થાય છે. અને તેનું બીબું પેદા થાય છે. આવા બીબામાં અન્ય ખનીજકણો કે માટી ભરાતા પ્રાણી આકાર ધારણ કરે છે. કચ્છમાં કુકમાં પાસે આવેલ લેર ગામની ટેકરીઓમાં એમોનાઈટ દરિયાઈ પ્રાણીના અવશેષો, બીબાં સ્વરૂપે મળી આવે છે. તદ્દિપરાંત લોડાઈ ગામ ધ્રંગ કાળા ડુંગર પરગી છીપના અશ્મિઓ બીબા સ્વરૂપે મળી આવે છે. ભુજના લાલન કોલેજની પાછળ આવેલી ટેકરીઓમાં બીબાં આકારના સીલીકાયુક્ત પરવાળાના અવશેષો પરથી એવું તારવી શકાય કે અત્યારના કચ્છનો જમીન વિસ્તાર ભૂતકાળમાં પાણીની નીચે એટલે કે દરીયામાં હતો.

ઘણીવાર ખડકોમાં દટાયેલા પ્રાણી કે વનસ્પતિમાંથી H_2 , O_2 અને N_2 હવામાં ભળી જાય છે. અને તેના સ્થાને કાર્બન ગોઠવાય છે. સમય જતાં કાર્બનનું પ્રમાણ વધે છે. આ પ્રક્રિયાને અંતે વનસ્પતિમાંથી ખનીજકોલસો બને છે. કચ્છમાં માતાનો મઢ, ગુનેરી, પાન્દ્રો, અકરી મોટી વગેરે સ્થળોએથી લીગ્નાઈટ પ્રકારના કોલસામાં વનસ્પતિ અવશેષો જોવા મળે છે.

ભારતમાં અશ્મિયુક્ત ખડકોમાં સીરો, હીમાલય વિસ્તાર, હિમાલય પ્રદેશ, આસામ, કચ્છ, નર્મદા ખીણ, તિરૂચીરાપલી, ભારતનો પુર્વ સમુદ્રતટ, જેસલમેર વગેરે સ્થળોએથી મોટી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. પૃષ્ઠવંશી મહાકાય પ્રાણીઓ કે જે ડાયનોસોર તરીકે ઓળખાય છે જેમનું અસ્તિત્વ ૧૪ કરોડ વર્ષ પૂર્વ હતું તેવા પ્રાણીઓના અવશેષો હીમાલયની તળેટીમાં આવેલી શિવાલીક પર્વતમાળામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. કચ્છ, બિહાર, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્રપ્રદેશ અને હીમાલયના કેટલાક ભાગોમાં ગોન્ડવાના શ્રેણીના ખડકોમાં વનસ્પતિ અશ્મિઓ અને સરીસૃપ પ્રાણીઓના અવશેષો મળી આવે છે. છેલ્લા સંશોધનો અનુસાર કચ્છમાંથી પણ ડાયનોસોર પ્રાણીના છાપ અશ્મિઓ તથા ઇંડાના અશ્મિઓ મળી આવ્યા છે. કચ્છમાં જુરાસિક સમયથી માંડીને ટર્સીયરી સમયના ખડકોમાં અશ્મિઓ જળકૃત ખડકોમાં મળી આવે છે. કચ્છ અશ્મિઓના અભ્યાસ વાંચ્યુંકો માટેનું સ્વર્ગ છે. કારણકે કચ્છમાં વિવિધ સ્થળે એમોનાઈટ અને પરવાળા પ્રકારના અશ્મિઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળી આવે છે.

કચ્છમાં જુરાસીક સમયકાળના ખડકોમાં સૌથી જુના પરચમશ્રેણીમાં મોટાભાગના ચૂનાના ખડકો અને રેતીના ખડકોમાં મોન્ટલી વાલ્સીયા નામના ટરવાળા, ટ્રીગોનીયા, પેકટન, પ્રકારના છીપલા તથા બેક્ટીઓપોડ જેવા મૃદકાય દરિયાઈ પ્રાણીના અવશેષો મળે છે. ત્યારબાદ ઘારી શ્રેણીમાં ચૂનાના અને માટીના ખડકોમાં એમોનોઈટ વર્ગના બેલેમનાઈટ, ટેરામેલીસેરાસ, પેલ્ટોસેરાસ નામના અશ્મિઓ મળી આવે છે. આ ખડકો આશરે ૧૮ કરોડ વર્ષ જુના છે. આ ખડકો ભુજ, રાપર અને ખડીર

વિસ્તારમાં ખડકાયેલા છે. ભુજ શ્રેણીના ખડકો જે ૧૪ કરોડ વર્ષ જુના છે. તેમાં ટ્રીગોનનીયા નામના છીપ, બેલેમનાઈટ અને એમોનાઈટ જેવા પ્રાણીઓના અવશેષો અને ટીલો કાયલમ નામના વનસ્પતિ અસ્મિઓ પણ મળી આવે છે. તદ્દપરાંત ભુજ, નખત્રાણા, ભચાઉ અને રાપર તાલુકામાંથી વીલીયમસોનીયા, ટીલોકાયલમ, બ્રેકીફર્મટસ અને કોનીફર જેવા વનસ્પતિ અવશેષો મળી આવે છે. તદ્દપરાંત કચ્છના અખાતમાં આવેલા પરવાળાના ટાપુઓ પણ અસ્મિઓના અભ્યાસનું કેન્દ્ર બની રહ્યા છે. કચ્છમાં નાના મોટા થઈને કુલ '૪૨' જેટલા પરવાળાના ટાપુઓ આવેલા છે. આ ટાપુઓ કચ્છના અખાતમાંથી દક્ષિણે

ઓખાથી બોડીયા સુધી ફેલાયેલો છે. જે પરવાળાના ટાપુ ચેસ્ના વૃક્ષો અને સુંદરીવનથી ઉભરાય છે. કચ્છના અખાતમાં આવેલા ટાપુઓ પર '૫૪' પ્રકારના પરવાળાની નોંધ થયેલી છે. જેમાં મુન કોરલ, બ્રેઈલકોરલ, ફીંગરકોરલ અને સ્ટાર કોરલ મુખ્ય છે. કચ્છના અખાતમાં મળતા 'y' આકારના બોનેલીયા જે પરવાળાની નીચે રહે છે, તે ખુબજ દૂર્લભ દરીયાઈ જીવ છે.

આમ, કચ્છ અમોનાઈટ અને પરવાળાના અભ્યાસ માટે સ્વર્ગસમાન ફલક પૂરૂ પાડે છે. અને આથી જ કચ્છના જળકૃત ખડકો જીવવિજ્ઞાનીઓ, ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ, પ્રાણીશાસ્ત્રીઓ અને પુરાતત્વ વિદ્રોમાટે આ અભ્યાસ તથા આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યા છે.

અખયબ વનસ્પતિ

• ડૉ. એકતા જોષી

પ્રકૃતિની આપણને કોઈ અમુલ્ય ભેટ હોયતો તે છે વનસ્પતિ

એમા પણ વિવિધ જાતની વનસ્પતિ જેવી કે મોટાવૃક્ષો, ઝાડવાઓ, લતાઓ, ઘાસ તથા પ્રથમ નજરે પોતાનો પરિચય આપતા હોય તેવી તેની આગવી ઓળખ હોય છે.

કુતૂહલથી ભરેલી આ વનસ્પતિ સૃષ્ટિમાં જીવ છે તે આણે જાણીએ છીએ. આ વનસ્પતિ પર જ આપણી પ્રાણી સૃષ્ટિ ટકી રહી છે. વનસ્પતિ સૃષ્ટિ વિવિધતા અને આશ્ચર્યથી ભરેલી છે. તેની વાતો આપણે આપણા બાળપણમાં સાંભળેલી છે. જ્યારે સાંભળીએકે કોઈ વનસ્પતિ શરમાય છે, તો કોઈ વનસ્પતિ કીટકોનું ભક્ષણ કરે છે. આવી વાતો આજે પણ આપણને તેના પ્રત્યે આકર્ષે છે.

લક્ષ્મણી નામ સાંભળતાજ આ વનસ્પતિ યાદ આવે છે ને. હા એજ કે એને અડતાજ તે શરમાઈ જાય કે રીસાઈ થઈ હોય તેમ તન મસ્તક થઈ જાય. હા આ લક્ષ્મણી ને અડકતાજ તે પોતાના પાંદડા બીડીને નમી પડે છે. તેના આ વર્તનને આધારેજ તેના વિવિધ નામો આપવામાં આવે છે. સંસ્કૃતમાં તેને લક્ષ્, સંકોચીની, નમસ્કારી, વળી તેની દાંડી લાલ અને કાટાંવાળી હોવાથી તેને રક્તપાદી શમીપત્રા પણ કહે છે. હિન્દીમાં તેને લાજવંતી તથા છૂઈ-મૂઈ અને ગુજરાતીમાં તેને લાજવંતી કે રીસામણી અને અંગ્રેજીમાં સેન્સીટીવ પ્લાન્ટ, ટચ મી નોટ પોન્ટ કે હંબલ પ્લાન્ટ તરીકે ઓળખાય છે.

વૈજ્ઞાનીક રીતે જોતા તેનું બોટનીકલ નામા માઈમોઝા

પ્યુડીકા છે. તે શિમ્બ કૂળ એટલે કે લેગ્યુમીનોઝી કૂળના ઉપકૂળ માઈમોઝીમાં સમાવિષ્ટ વનસ્પતિ છે. તેની કેટલીક પ્રજાતી સૂર્યપ્રકાશ અવરોધાય તરતજ સંકોચાઈ જાય છે. આ કૂળના બાકીના સભ્યોમાં પણ રાત્રી દરમિયાન પોતાની પાંદડીઓ બીડાઈ જાય છે.

અમેરીકા ખંડના વિષુવવૃત્તિય અને ઉષ્ણકટીબંધીય વિસ્તારોમાં થનારી અને ખાસ કરીને જેનું મૂળ વતન બ્રાઝીલ દેશ ગણાય છે. તેવી લજ્જમણી ભારતમાં સર્વત્ર થાય છે. પરંતુ ગરમ પ્રદેશોમાં તેનું પ્રમાણ વધારે હોય છે. આમતો આ નો ઉદ્ભવ ચરક અને શ્રુસુતે પણ કરેલો છે.

આ વનસ્પતિ નાના છોડ સ્વરૂપની એક કે બહુ વર્ષાયું હોય છે. તેમાં સંયુક્ત પીછાકાર પણોં જોવા હોય છે. તેના પર્ણના ભાગે પીનાધાર તરીકે ઓળખાતી પોચી ગાદી જેવી રચનાઓ હોય છે. જેના કોષો જે સંવેદનાની અસર હેઠળ પોતાનામાં રહેલું પાણી આસપાસના અવકાશોમાં ગુમાવે છે. જેથી વજન ન ખમી શકે અને પર્ણ ઢળી પડે છે. આમ લજ્જમણીના પર્ણ બીડાઈ જવાની ક્રિયા આશૂનતા પર આધારીત છે. જેને થીગ્મોનેસ્ટી તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. સ્પર્શ બાદ સંકોચાઈ ગયેલા પાન થોડા સમય બાદ ફરીથી પૂર્વવત બની જાય છે. આ વનસ્પતિ સુંદરતા સાથે સાથે ઔષધિય ગુણ પણ ધરાવે છે.

વનસ્પતિ જગતમાં કુદરતી રીતે કેટલીક નવાઈ પમાડે તેવી એક બીજો સમૂહ છે. કિટાહારી વનસ્પતિ નો. હા શબ્દ સાંભળીને જરાક વિચાર આવી જાય આવા તે કેવા છોડ જે

કીટકો ખાતા હશે? કિટાહારી જેને જંતું ભક્ષી તરીકે પણ ઓળખાય છે. સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે જે જમીનમાં નાઈટ્રોજનની ઊણપ હોય ત્યાં ઉગતી વનસ્પતિ પોતાની નાઈટ્રોજનની જરૂરીયાત પૂરી કરવા અન્ય વૈકલ્પિક વ્યવસ્થા ઉભી કરે છે. કિટભક્ષી પોષણ પદ્ધતિમાં આવો એક વિકલ્પ છે. પરંતુ પ્રયોગીક રીતે કિટભક્ષી વનસ્પતિઓ જ્યાં ઉગે છે તે જમીનનું વિશ્લેષણ કરતાં તેમાં નાઈટ્રોજનની ઊણપ જોવા મળી નહીં. પરંતુ પ્રાયોગીક રીતે જોતા ભારતમાં કેટલીક વનસ્પતિઓ જંતું ભક્ષી જીવન જીવવા માટે વિશિષ્ટ અનુકૂળનો ધરાવે છે. જેમકે

ડ્રોસેરા (મુખજાળી) :- ભારતમાં ડ્રોસેરાની ત્રણ જાતીઓ જોવા મળે છે. આ વનની ઉચાઈ લગભગ ૬ ઈંચની હોય છે. સામાન્ય રીતે પહાડી ઢોળાવવાળા વિસ્તારોમાં વધુ જોવા મળે છે. પૂર્વ ભારતમાં પણ ખાસ કરીને ડાંગરના ખેતરોમાં વધુ જોવા મળે છે. આ વનસ્પતિમાં કીટકો પકડવા માટે પાન રૂપાંતરીત થયેલા હોય છે. તેના પાન સદંડી મૂલપર્ણ પ્રકારના પર્ણ ફલક ગોળાકાર અને ચમચા આકારનું હોય છે. પર્ણ કિનારી અને પર્ણની ઉપરની સપાટી ગ્રંથીવાળા સૂત્રાંગો ધરાવે છે. જેની લંબાઈ કિનારી તરફ વધુ અને મધ્યભાગ તરફ ટૂંકી થતી જાય છે. આ ગ્રંથીની સપાટીઓ ચીકણો શર્કરા યુક્ત પદાર્થ સ્ત્રાવ કરે છે. જેના ઉપર પ્રકાશ પડતા સમગ્ર પાન આકર્ષક અને ચળકતું લાગે છે. નાના કીટકો શર્કરા યુક્ત પદાર્થને કારણે સૂત્રાંગો પર ખોરાક મેળવવા આવે છે. ત્યારે તે ત્યાં ચોટી જાય છે. સૂત્રાંગો સંવેદનશીલ હોવાથી તેના પર કીટક બેસતા તેઓ કીટકને વિંટળાઈ જાય છે. સૂત્રાંગો અને પર્ણની સપાટીમાંથી પાચક ઉત્સેચકોનો સ્ત્રાવ થવાથી કીટકનું પાચન થાય છે. ત્યારબાદ નિર્જીવ અથવા મૃત કીટકના ઉત્સર્ગીય પદાર્થો પાન ખૂલી ગયા બાદ બહાર ફેંકાઈ જાય છે.

આવી બીજી વનસ્પતિ છે. ડાયોનીયા અથવા તો તેને વિનસ મક્ષીપાસ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ વનસ્પતિ અમેરીકાની ખાડીઓમાં જોવા મળે છે. આ કીટાહારીમાં પર્ણો મૂલ પર્ણ પ્રકારના જેનો પર્ણ દંડ લાંબો ચપટો બની પ્રકાશસંશ્લેષણનું કાર્ય કરે છે. પર્ણ કિનારી લાંબાં કડક રોમ ધરાવે છે. તેનું પર્ણ ફલક મધ્યશિરાએથી મીઠાગરાની જેમ ખુણ્ણ બંધ થઈ શકે તેવું હોય છે. પર્ણ કિનારી ના રોમ જેને ટ્રાઈકોમ તરીકે પણ ઓળખાય છે. તે સંવેદનશીલ હોવાથી જંતુના સ્પર્શ સાથે બીડાઈ જાય છે. પર્ણની ઉપલી સપાટી પર પાચક અને સ્પર્શક ગ્રંથીઓ આવેલી હોય છે. જે

ફસાયેલા જંતુનું પાચન અને શોષણ કરે છે. સમગ્ર ભારતમાં મીઠા પાણીનાં છીછરા સ્થિર જળાશયોમાં અને ડાંગરની ખ્વારીઓમાં જોવા કમતી અન્ય વન છે. અર્કજવર જેને યુટીક્યુલારીયા કે બ્લેડ રવર્ટ તરીકે પણ ઓળખાય છે. આ વનસ્પતિનું સમગ્ર શરીર પાણીમાં નિમગ્ન હોય છે. તેમાં મૂળતંત્રનો અનુભવ હોવાથી તે જમીન સાથે જોડાણ ભરાવતી નથી. તેના પર્ણો અતિ વિભાજીત પાતળા તંતું જેવા હોય છે. જેના કેટલાક એકમો કીટક પકડવાના વિશિષ્ટ અંગો કુગ્ગા જેવી રચના બનાવે છે. આ કુગ્ગાઓના અગ્રભાગે આવેલું મુખ માત્ર અંદરના બાજુ ખૂલતા રોમયુક્ત ડાંકણથી રક્ષાયેલું હોય છે. મુખપ્રદેશ પાસે બહુકોષીય શાખીત કે અશાખીત રોમ જોવા મળે છે. કુગ્ગાની અંદરની સપાટીએ પાચક અને શોષક ગ્રંથીઓ આવેલી હોવાથી કુગ્ગો સતત સ્પંદન ક્રિયા દ્વારા આ સૂચક પ્રસરણ કર્યા કરે છે. જેથી કુગ્ગામાં પાણીના પ્રવાહની સતત અવરજવર રહ્યા કરે છે. આ પાણી સાથે આવતા કીટકો મુખ પાસેથી રોમ હોવાથી છટકી શકતા નથી અને તેનું ત્યાં પાચન થાય છે.

થઈ જાય છે,

પડદા જો તારી આંખના, ઊંચા-નીચા થઈ જાય છે,
મને થાય છે ભ્રમ, કે તારી 'હા' થઈ જાય છે !

તું જ્યારે જુલમ કરે, તો જીભે સાથ ન હે,
બોલવા ચાહું આહ ! ને અહા થઈ જાય છે !

જામની જરૂર નથી, ભાન ભૂલવાને મને,
મને તુજ નૈનથી જ, નશા થઈ જાય છે !

લાવે છે તારો અહેસાસ એ એની સંગે,
જ્યારે તારી ખૂંચુ હવા થઈ જાય છે !

ભીડમાં હોઈ છતા એકલું-એકલું લાગ્યા કરે,
ને તું હોય ત્યાં બધે મહેફિલ-સભા થઈ જાય છે.

-ડિમ્પલ ચુડાસમા

THE "Q" CONCEPT IN EDUCATION

• Prof. Manoj Chhaya

For the last decade or so, the world of education has become quality-conscious and the exercises to ensure quality have turned rigorous. The concept of Total Quality Management (TQM) is now no more limited to the corporate world. The theory of Total Quality Management was developed by W. Edwards Deming for improving the production quality of goods and services after WW II. The concept was not taken seriously until the Japanese, who adopted it in 1950 to resurrect their postwar business and industry, used it to dominate world markets by 1980. Quality consciousness is one of the prominent characteristics of the 21st century transactions and therefore it is not surprising that the concept of TQM is applicable to academics and education too. It is generally believed that Deming's concept of TQM provides guiding principles for needed educational reform. Prof. Arun Nigavekar, speaking as the Chairman of UGC in 2003, remarked, "...we need to produce trained persons who are *at par with global standard in quality*" (emphasis mine).

Indian education in general is far from meeting the global benchmark quality standards and hence the drive to ensure quality is justified. There have been developments in the direction of quality management in education, especially in

higher education, recently. In 1994, UGC established the National Assessment and Accreditation Council (NAAC) with its headquarters at Bangalore. The objectives were to grade institutions of higher education, help institutes realize their academic objectives, promote necessary changes to achieve these objectives, and encourage innovations. In the same year the AICTE has also established the National Board of Accreditation (NBA) for the process of quality assurance in technical education. The goal of NBA is to develop a quality conscious system of Technical Education where excellence, relevance to market needs and participation by all stakeholders are prime and major determinants.

Traditionally, educational institutions were expected to impart knowledge, which was important in its own right. There is a major shift in the general perception of knowledge. Knowledge is now important only as far as it has an important application. Cardinal John Henry Newman, a noted 19th century thinker on education expressed in *The Idea of a University* that knowledge was important for its own sake. He believed that a university training was the great ordinary means to a great but ordinary end; it aimed at raising the intellectual tone of society...It was the education which gave a

man a clear conscious view of his own opinions and judgments, a truth in developing them, an eloquence in expressing them and a force in urging them. Few universities now function with this aim. Shashi Tharoor in one of his remarks saw the lack of quality institutions of higher education in India as a self-imposed handicap of India as the country entered the global competitive market.

In the wake of the quality-consciousness, educational institutes are viewed as organizations or systems. At the same time, all the academicians and students are taken to be quality managers, on the professional as well as personal level. An organization, according to the principles of TQM, must focus, first and foremost, on its suppliers and customers. In a system following TQM, everyone is both a customer and supplier. This confusing concept emphasizes the collaborative contention. Viewed in this way, the teacher and the academic institutes are suppliers of effective learning tools, environments, and systems to the student, who is their primary customer. The school and colleges are responsible for providing the long-term educational welfare of students by teaching them how to learn and communicate in high-quality ways, how to access quality in their own work and in that of others, and how to invest in their own lifelong and life-wide learning processes by maximizing opportunities for growth in every aspect of daily life. In another sense, the student is also a worker, whose product is essentially his or her own continuous improvement and personal growth.

Quality applies itself on the entirety of a system, which must be examined to identify and eliminate the flawed processes that allow its participants to fail. Since systems are made up of processes, the improvements made in the quality of those processes largely determine the quality of the resulting product. In the new paradigm of learning, continual improvement of learning processes based on learning outcomes replaces the outdated "teach and test" mode. Thus the process of teaching and learning is largely empirical and eclectic. Education system in a typical educational institute can be taken as consisting of three levels: 1) Management/Institutional Body 2) Academics and 3) Students. Total Quality Management is possible only when there is a consistent awareness about and commitment to the "Q" for quality.

• Institutes as Quality Managers

The rapid growth of educational institutes and self-financed education in last some years has definitely generated a set of questions about the quality of education they provide. However, this growth is also responsible for the increasing quality-consciousness among the stakeholders. Institutes and educational organizations form the base of the system in education. Thus it is the highest responsibility that they have to bear. Academic initiatives and planning has to be started at this level. The process of standardization (both for the internal structure and for the dependent structure) is expected to be implemented from within this level of the system. Achievement in these matters is not possible without consulting and integrating the other pillars of the system.

Therefore quality-conscious institutes also develop strong relationships and support-system within the system. They must also reward the excellence in any field to sustain quality. Corporatization of education does not mean exploitation and stranglehold. Education should be free from politics and ideological decisions.

• Academics as Quality Managers

The role of a teacher is under transition at present. A teacher had been viewed as the “future moulder”, but this conventional role also made him/her complacent, insulated, and even isolated at times. Quality management redefines the role that a teacher has to perform. It is not as a trainer that academicians have to see themselves, but it is a participant that they have to play their role in the collective process of Quality Improvement. Thus, an academician should suppose herself as the manager of a top corporate organization and should continuously try to improve his standards, customer satisfaction strategies, and brand image. Quality management also stresses the importance of self-improvement and up-gradation. Research and practical class-work are often seen as opposite to each other. However, as a quality manager, a teacher should try to bridge this gap by methods like Action Research. By presenting him/herself as a living model of quality, she also succeeds in replicating the ideals of quality in the students.

• Students as Quality Managers

As already stated, students are at once customers and participants in the process. Firstly, it is very necessary for them to be

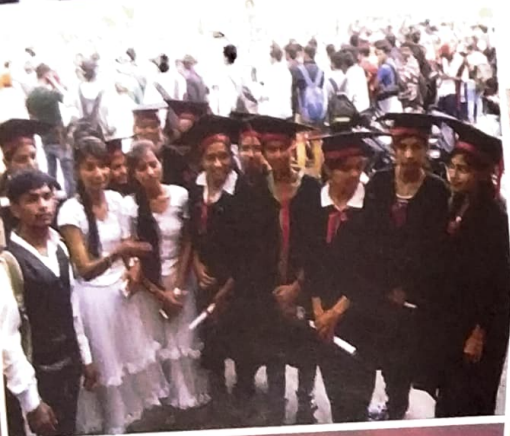
clear about their requirements, their concept of quality, and their expectations from an educational institute or a university. Precision and self-awareness on their part help them to identify the right institute and lead them to satisfaction. Their approach determines the commitment that an educational organization may offer. In case of any non-conformance, they can also be active participants in quality improvement. Secondly, they also have to continue their role in the sustenance of quality. Students are actually amateur stakeholders in the future systems. Thus their “real-life” participation in quality management starts from student-life.

The three-levels and roles given above are not possible without inter-dependence and they work collectively. Many a time it is evident that the stakeholders are determined to ensure quality but there is a difference in their beliefs. The role of policy-makers is also vital. It is not uncommon to see contradicting policy measures resulting in superficial quality. Quality given at a premium price is not quality. Quality management in education is an integrated and continuous process like the pursuit of education itself. Managing quality is not only to achieve quality but also to sustain it successfully. The field of education will show the undoubted development if the principles of quality management are practiced by all of us, in all our roles, at all levels meaningfully rather than mechanically. As they rightly say, quality is a habit.

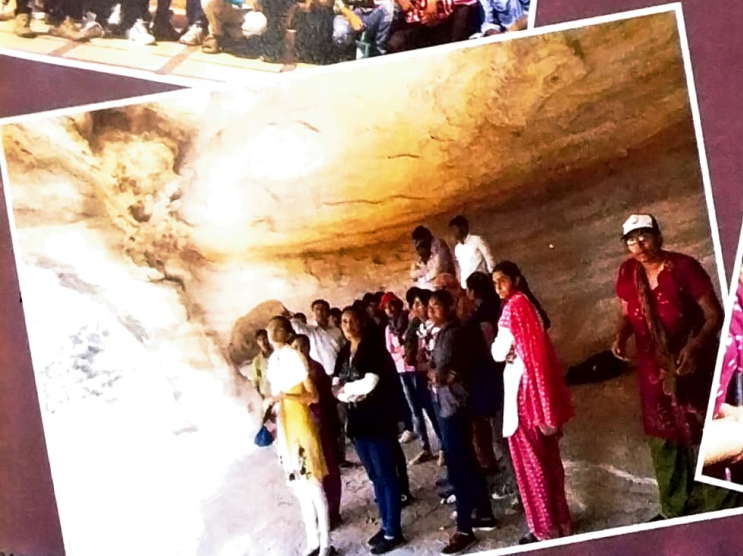

Days Celebrations

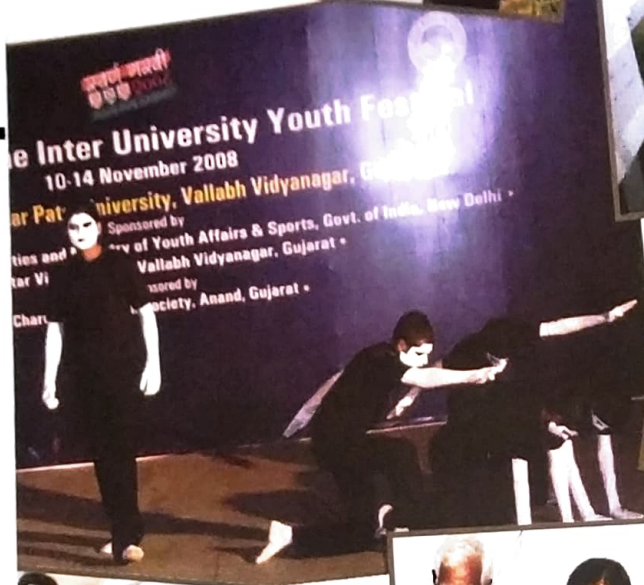
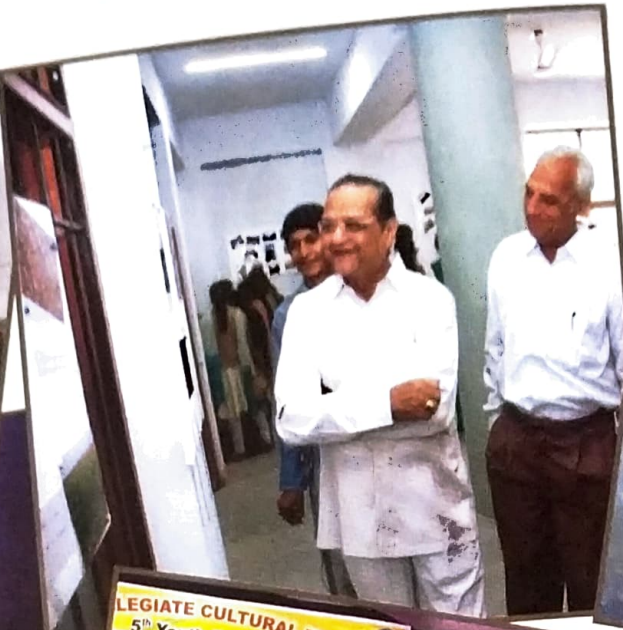

Educational Tours

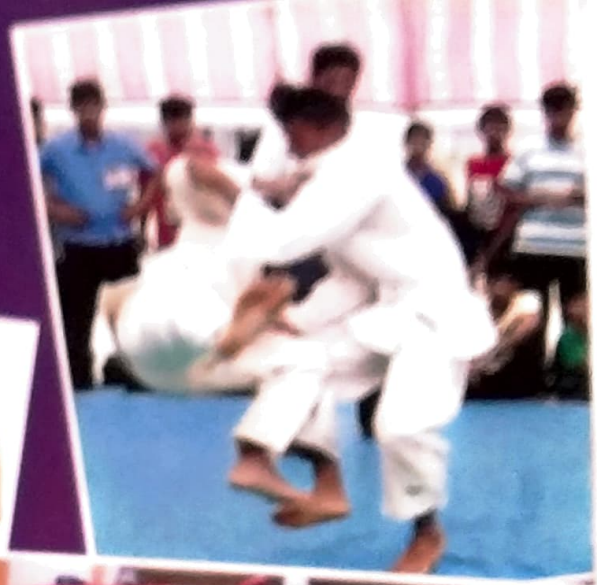
Youth Festival and Saptadhara Activities

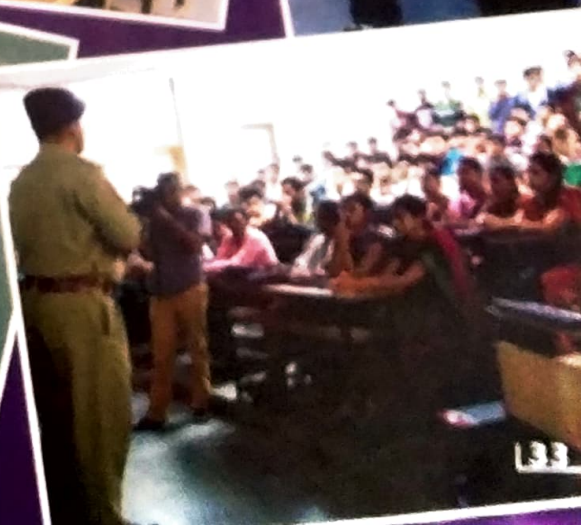
Shri R. R. Lalan College of Arts

**We are proud of you.
Congratulations!**

A Word of Wisdom

SCOPE, એટલે કે, Society for Creation of Opportunity through Proficiency in English એ ગુજરાત સરકારનો એક અંગ્રેજી ભાષાનાં કૌશલ્ય માટે નો વિકાસ કાર્યક્રમ છે.

સાંપ્રત યુગમાં દુનિયા હરણફાળ ભરી રહી છે. ઇન્ફર્મેશન અને ટેકનોલોજીના યુગમાં માનવીએ કદમતાલ ભરીને ટક્કર ઝીલવાની તૈયારી રાખવી પડે છે. એ માટે પ્રત્યાયન એટલે કે કોમ્યુનિકેશન જરૂરી છે. પ્રત્યાયનના માધ્યમોમાં ભાષા વિના તો ચાલવાનું જ નથી. તેમાં પણ અંગ્રેજી ભાષામાં ડગલે ને પગલે જરૂર પડે છે. જો વ્યક્તિને અંગ્રેજી પર પ્રભુત્વ નહીં હોય તો તે આ હરીફાઈનાં યુગમાં ટકી શકશે નહીં. માટે શાળામાં તથા કોલેજોમાં અંગ્રેજીનો અભ્યાસ થાય જ છે. પરંતુ તેમાં પ્રભુત્વ મેળવવા માટે તેમજ અંગ્રેજી શિક્ષણથી વંચિત રહી ગયેલા વ્યક્તિઓ માટે ખાસ કોર્સનું આયોજન થયેલ છે. જેને આપણે બધા તેને “ સ્કોપ ” નામે ઓળખીએ છીએ.

સ્કોપમાં જોડાનારા વ્યક્તિઓને પ્રતિષ્ઠિત કેમ્બ્રિજ યુનીવર્સિટીનું પ્રમાનપત્ર મળે છે. સ્કોપ ની પરીક્ષા માટે પ્રથમ તો તેનો ફોર્મ ભરવાની પ્રક્રિયા પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. ફોર્મ ભરાવવાની સાથે જ ઉમેદવારનો મોબાઈલ નમ્બર લે છે તથા તેની ઈ- મેઈલ આઈ ડી લેવામાં આવે છે. ફોર્મ ભરાઈ ગયા બાદ ઉમેદવારની પરીક્ષા ની રસીદ આવે છે. તથા પરીક્ષા નો સમય તથા ક્યા સ્થળ પર છે તેની જાણ ઉમેદવારને મેસેજ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

તેની પરીક્ષા ઓનલાઈન હોય છે. આ પરીક્ષા બધા આપી શકે છે. સ્કોપની પરીક્ષા શાળા કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો પણ આપી શકે છે. આ પરીક્ષા જે વ્યક્તિ અભ્યાસ કરતા હોય તે આપે એવું નથી, જે અભ્યાસ ન કરતા હોય તે પણ આ પરીક્ષા આપી શકે છે.

સ્કોપની પરીક્ષામાં અંગ્રેજી ગ્રામર ,વ્યવહારિક અંગ્રેજી નાં વાક્યો , શબ્દો હોય છે. તેની ખાલીજગ્યા ની પુરતી કરવાની હોય છે. આ પરીક્ષા ૩૦ મિનીટ હોય છે. તેમાં ઉમેદવારને હેડફોન દ્વારા સાંભળીને પ્રશ્નના ઉત્તર આપવાનાં હોય છે. ઉમેદવારે જે સમય પરીક્ષા નો હોય તેમાં પોતાનો પેપર પૂર્ણ કરવાનો હોય છે.

આ પરીક્ષાના આપવાના બે સ્તર / લેવલ હોય છે.

- A. CPT
- B. BULLET

CPT સ્તરને પાર કર્યા પછી જ ઉમેદવાર BULLET નાં સ્તર સુધી પહોંચી શકે છે. CPT ની પરીક્ષા માં ઉમેદવાર B1 લેવલ તથા A2 લેવલ માન્ય ગણાય છે. A1 લેવલ આવે તો ઉમેદવારે ફરીથી CPT ની પરીક્ષા આપવી પડે છે. આ પરીક્ષા નો સર્ટીફિકેટ કેમ્બ્રિજ યુનીવર્સિટી આપે છે. આ સર્ટીફિકેટ ઉમેદવારને વધારાની લાયકાત / ડીગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્કોપની જે ઉમેદવાર પરીક્ષા આપતા હોય તે ઓનલાઈન તથા મોબાઈલ પર એપ 'FLLINT' માં જોડાઈ શકે છે. તથા તે ઉમેદવાર પોતાની સ્કોપની પરીક્ષાની તૈયારી કરી શકે છે. 'FLLINT' નો ઉપયોગ બધા વિદ્યાર્થી તથા શિક્ષકો કરી શકે છે.

રામજી રવજી લાલન કોલેજ આ પરીક્ષા માટેનું એક કેન્દ્ર છે. જરૂરીયાત અનુસાર આ પરીક્ષા માટેનાં માર્ગદર્શન વર્ગોની પણ સવલત અપાય છે. આ પરીક્ષા દર વર્ષે કોલેજમાં ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ આપે છે.

Who is the Culprit ?

• Dr. P. J. Pandya

I remember an incidence when I visited a nearby Animal care centre (Jeevdaya sansthan) near Bhuj with my family and friends. We were going through the photo gallery of cows and wild animals died due to eating plastic; my three years old daughter curiously questioned me, *Why these animals are dead? Who killed them?* Though being teaching Zoology and understanding the thing, I was not able to answer it properly. The real irony is, these simple looking questions do not bother us and we get habituated to ill-habits and same thing we inherit to the next generation.

In context to the above incidence, I foresee issues like solid waste management, lack of cleanliness and our basic civic sense as few of the major issues. Each of these is connected to each other and controlling one can limit the other. Stepping towards population rise coupled with modern lifestyle has resulted in increased generation of solid waste in the country. As per Central Pollution Control Board (CPCB), the average per capita generation of solid waste for Class-I cities works out to 0.376 kg/person/day (i.e. 300 gm/person/day) and these figures are increasing day by day. May be because of 'throw off' mentality of most of the people to manage regular waste as well as due inadequate collection facilities, very less portion of these waste gets segregated and

recycled. Plastic forms the major portion of this waste especially in urban areas and showing its ill effects on natural system, animals, soil, surroundings etc. No wonder, after few decades, if not acted immediately the future book chapters may include statements like, "*plastic forms integral part of all the natural habitats (lakes, ponds, rivers, sea, forests and landscapes etc.....)*".

There is no point in blaming each other or the government. Proper civic sense and waste management practice is the only option left. Segregation of degradable and non-degradable waste and proper disposal are adoptable policies. It takes nearly two minutes to read this article but can be fruitful only if we give this at least a two minute thought or else *still that question stands,.....who is the culprit?*

કોલેજ

કોલેજ તો પૂરપાટ સ્નેહનો સાગર,
કોલેજ વિના છે સુની હર ડગર.

કોલેજ કેમેસ્ટ્રી, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી સભર,
કોલેજ તો છે સાહિત્યનું નિત્ય નૂતન ગગન.

કોલેજમાં હોય ઠઠા-મુકરી મગર,
કોલેજની મેંત્રીમાં નિતરે સ્નેહ મધુકર !!

હરખેલી હોય છે કોલેજ કાળની સફર,
બસ, હવે તો કોલેજનું નામ જ કરવું રહ્યું ઉજાગર !

—પૂજા અનમ

B.A. Sem-4

કચ્છી કહેવતોમાં નર્મ-મર્મ

• પ્રા. ચૈતાલી એન. ૬૬૬૨

“કચ્છી બોલીની અંદર ત્યાંના લોકસાહિત્યમાં એની ગીતકથાઓમાં, કથાઓમાં, કહેવતોમાં, દુચકાઓમાં એની કટાક્ષવાણીનાં સુભાષિતોમાં સર્વમાં જે ચોટદાર, માર્મિક, અલ્પાક્ષરી વાણીપાટવ છે તેની પાછળ ભૂમિકા છે... ત્યાંના રણવાસી, પહાડવાસી, સાગરવાસી, સાહસશૂર ભૂતકાલીન પ્રજાજીવનની.”

ઉપર્યુક્ત વિધાન કચ્છની સંસ્કૃતિ વિશે મહિમાગાન કરતાં લોકસાહિત્યના મહાનગાયક જવેરચંદ મેઘાણીનું છે. કચ્છ એટલે રણ, રેતી, પહાડ અને દરિયાનો પ્રદેશ. પ્રદેશે પ્રદેશે પ્રજાજીવનને અનુરૂપ લોકસંસ્કૃતિ બોવા મળે છે. ગુજરાતી પ્રજાજીવનને બોતાં લોકકથા, લોકગીત, કહેવતો, પિરોલીઓનું સાહિત્ય ચોમેર પથરાયેલું છે. કચ્છી કહેવતોની વાત વિગતે બોતાં, ખ્યાલ સ્પષ્ટ બને છે કે ‘કહેવત’ને કચ્છીમાં ‘ચવક’ કે ‘ચોવક’ કહે છે. વિવિધ ભાષાઓમાં કહેવતોનું વિશિષ્ટ ભંડોળ રહેલું છે, તેમાં ‘કચ્છી ભાષાની કહેવત’ અને તેનાં ગર્ભમાં રહેલ કિસ્સા ધ્યાનાકર્ષક બન્યાં છે. આમ તો માનવજીવનમાં અનુભવ, જ્ઞાન અને ડહાપણના મર્મને કહેવતોમાં વ્યક્ત થતાં જોઈ શકાય છે. જેમાં લાઘવ અને અસરકારક કથનશૈલી રહેલી છે.

કચ્છમાં દુલેરાય કારાણી, પ્રતાપરાય ત્રિવેદી, ઊમિયાશંકર અબ્રાણી, અરવિંદ રાજગોર જેવા કચ્છી સાહિત્યના ઊંડા અભ્યાસીઓએ કચ્છી કહેવતોનો વિષયવાર અભ્યાસ કરીને પોતાના પુસ્તકોમાં આ કહેવતોનો સમાવેશ કર્યો છે. આ કહેવતોમાં ડહાપણને લગતી, શાણપણને લગતી, નીતિ-ધર્મવિષયક તેમજ નર્મ-મર્મવાળી કહેવતો ધ્યાનાકર્ષક બની છે. ત્યારે ‘કચ્છી કહેવતોમાં નર્મ-મર્મ’ વિશેષ ધ્યાન ખેંચનારો વિષય બન્યો છે. ‘કચ્છી કિસ્સા’ જેમાં નિરૂપિત થયા છે એવી નર્મ-મર્મ કે વ્યંગવાળી કહેવતોમાં નીચેની કહેવતો જોઈએ :

‘અકરમી કે ઉઠ તેં કુત્તા વિડગે’

એટલે કે અકરમીને ઊંટ ઉપર કુતરા કરડે. આ કહેવતની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે : એક રબારી હતણો. તેની પાસે ત્રણ ઊંટ હતાં. એનો એક દીકરો અકરમી હતો. આખો દિવસ ઊંટ પર બેસી રહેને ફર્યા કરે. આમ એક દિવસ ઊંટ પર જતી વખતે દીવાલ પર બેઠેલ કૂતરાને લાત મારતાં, કૂતરું કરડ્યું. જેથી લોકોએ તેને પૂછતાં, કારણ જણાવ્યું અને ત્યારથી આ કહેવત પડી. કરવાનું કામ કરે નહીં, ન કરવાનું કરતાં આવું સહન કરવું પડ્યું.

જીવનમાં માત્ર ભણતર કે પૈસો જ મહત્વનો નથી. સમજ

અને બુદ્ધિચાતુર્ય કે ઘડતર મહત્વનું છે. એવી જ એક કહેવત છે.

‘આંજી વૌ રેનાંણાં’ એટલે કે

‘તમારા પત્ની રંડાયા.’

વિદેશથી ધન કમાવીને આવેલ એક વ્યક્તિ પર કટાક્ષરૂપે કહેવાયેલી આ કહેવત છે. કચ્છના ગોધરા ગામના ગોવિંદા જોશીને આ વ્યક્તિનો ભેટો થાય છે અને પરદેશથી આવેલ વ્યક્તિ ભણેલો છે પરંતુ ગણેલો છે કે કેમ? એ ચકાસવા આમ કહ્યું, તો તે વ્યક્તિ રડવા લાગ્યો. પત્ની સાથેના સંવાદથી ખ્યાલ આવ્યો કે તેના ખુદના મૃત્યુ પછી પત્ની રંડાય/ આટલું સામાન્ય જ્ઞાન પણ તેનામાં ન હોતાં તેનું ભણતર એળે ગયેલું જણાય છે અને આ વ્યક્તિની મૂર્ખતા પર કટાક્ષ કરતી ઉપર્યુક્ત કહેવત આવી.

આવી જ એક વાત વ્યક્તિના આચાર પર છે. વ્યક્તિના બાહ્યાચાર બદલવાથી તેના આચાર બદલતા નથી.

‘આથર બદલ્યા પણ આચાર ન બદલ્યા’

‘કપડાં બદલ્યા પણ ટેવ ન બદલી’

એક બ્રાહ્મણ વ્યક્તિ સાધુ બન્યો. અને પૂર્વજીવનની વિદ્યા-કલા યાદ છે કે નહીં, તે જાણવા તે એક બ્રાહ્મણના ઘરે ઉતર્યો હતો. તેનાં ઘરમાં ભાઈ, બહેનને ભાઈની વહુ ત્રણે રહેતા હતા અને આ ત્રણેય વચ્ચેના સંપને આ સાધુ બનેલ વ્યક્તિએ પોતાની દુષ્ટતા અને ચાલાકીથી તોડી નાખ્યો એ પરથી આ કહેવત પડી કે કપડાં બદલ્યા પણ આચાર બદલ્યા નહિ.

આવી જ એક મૂર્ખ વ્યક્તિની વાત હવેની કહેવતમાં જોઈએ:

‘ઉઠ વૈધજી ધવા, ડુશી કે મારેં’

‘ઊંટ વૈદની દવાએ ડોશીએ મારી.’

ગુજરાતીમાં કહેવત છે ‘નકલમાં અક્કલ ન હોય’- તેવું જ એક દષ્ટાંત આ કહેવતના કિસ્સામાં મળે છે. ઊંટના ગળામાં એક વાર ઘાસનો ડૂચો ભરાઈ જવાથી તે મરવા પડ્યું એક પશુના વૈદે ઊંટના ગળા ઉપર મુઠ્ઠી મારી અને ડૂચો મોં બહાર નીકળતાં, ઊંટને સારું થઈ ગયું. આ જોઈ એક દોઢ ડાહ્યાએ વિધિ મનમાં યાદ રાખી અને એકવાર એક ડોશી માંદી પડતાં તેના પર આ જ રીતે ગળા

પર મુઠ્ઠી મારતાં ડોશી મરી ગઈ. નકલ કરવાથી કોઈકનો જીવ લેવાઈ જાય છે તે પરથી આ કહેવત આવી. અહીં હજવો કટાક્ષ અને કડ્ડણતા રહેલાં છે.

સમાજજીવનનું ચિત્ર રજૂ કરતી હવેની કહેવત કંઈક આવી છે,

‘કરમી જી જિભને અકરમીજા ટંગા’

‘કરમીની જીભ અને અકરમીના ટાંટિયા’

કહેવાય છે કે કર્મ સારા હોય તો જીભથી જ કામ કઢાવી શકે અને કરમ કૂટેલા હોય તો એના નસીબમાં ટાંટિયા ચલાવવાના જ લખ્યા હોય છે. સમાજમાં ઊંચા પદ પર રહેલ વ્યક્તિ અને તેના હાથ નીચે કામ કરતી વ્યક્તિના વાસ્તવ જીવનનો મર્મ વ્યક્ત કરતી આ કહેવતની વાત જોઈએ.

એક નગરશેઠ હતા. એમની પાસે એક મહેતાજી કામ કરતા હતા. નગરશેઠને ત્યાં એકવાર મહેમાન આવવાના હતા. મહેતાજીને શાક લાવવા કહ્યું. શાકમાં શું લાવવું તે મહેતાજીએ પૂછ્યું અને શેઠે કહ્યું, “તમને જે ચોચ લાગે તે લઈ આવો.” આખી બજાર ફરીને મહેતાજી માંડ માંડ સારાં રીંગણાં લાવ્યાં. શેઠે આ જોઈ કહ્યું કે આટલી બધી વાર લાગીને રીંગણાં જ લઈ આવ્યા? તેમણે કહ્યું બીજું શાક લઈ આવો આ નહીં ચાલે. મહેતાજીના પૂછવાથી શેઠે દૂધી લાવવા કહ્યું અને દૂધી લઈ આવતાં શેઠ મહેતાજી પર ખુશ થયા અને કહ્યું, “હવે સમજ્યા!” ત્યારે મહેતાજી બોલ્યા કે હું તો શરૂઆતથી જ સમજીને બેઠો છું. શેઠે પૂછ્યું કે શું સમજ્યા છો? ત્યારે મહેતાજીએ ઉપરથી ઉક્તિ કહી.

સમાજમાં કેટલાંક લોકો શરમજનક કામ કરતાં ખચકાતાં નથી અને પકડાઈ જતાં શરમમાં મૂકાય છે. તડે ઈ ચોવાજે તોક

‘કોચ ડસા, કોચ વીસા ભંધા સાડા બગીસા.’

‘કોઈ દશા, કોઈ વીસા બંદા સાડા બગીસા.’

હી કહેવતજી ગાલ ઈ આય ક- એક મુસલમાન ખાવા પીવાનો શોખીન હતો. જ્યાં પણ લગ્ન પ્રસંગ હોય કે જમણવાર હોય ત્યાં એ વગર આમંત્રણે પહોંચી જાય.

એકવાર દશા અને વીસા વાણિયાઓની શાપ્તિ ભેગી થઈને શાપ્તિ જમણ કર્યું. શાપ્તિના આ જમણવારમાં આ મુસલમાન ઘુસી ગયો. વાણિયાઓને ખ્યાલ આવી ગયો. હવે એને ઓળખવા માટે વાણિયાઓએ યુક્તિ કરી. તેમણે નક્કી કર્યું કે આજે આપણી શાપ્તિના કેટલા દશા અને કેટલા વીસા આવ્યા છે તે ગણી લઈએ. બધાને પૂછતાં સૌએ દશા-વીસા પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. પેલા મુસલમાને બધું સાંભળ્યું અને તેને પૂછવામાં આવતાં વિચાર્યું કે

આપણે બંદા બંનેમાં સવા સવા ચડાવીશું એટલે દસ એટલે દસ અને વીસ ત્રીસ થયા ને ઉપર અઢી બીજા એટલે થયા સાડા બગીસા. આમ કહેતાં તે ઓળખાઈ ગયો. જૂઠ્ઠી વ્યક્તિ પોતાની ભૂલથી જ છતો થઈ જાય છે.

મિથ્યાભિમાની માણસ પોતાનું અભિમાન કે ક્ષતિ સ્વીકારતો નથી. આવી જ એક કથા છે. એક ગોવાળ નદીકાંઠે ઘેટા બકરાં ચરાવતો હતો. નદી પૂરજોશમાં વહેતી હતી. તેમાં રીંછ તણાતું હતું. તેને થયું ધાબળો તણાય છે અને કાબેલ તરવૈયો પહોંચ્યો ધાબળો લેવા, જે ખરેખર રીંછ હતું. થોડીવારમાં જ રીંછ તેને જ વળગી પડ્યું અને બંને નદીના પૂરમાં તણાવા લાગ્યા. બીજો ગોવાળે આ જોઈ કહેવા લાગ્યો કે ધાબળો હાથમાં ન આવે તો હવે છોડી દે. ત્યારે તણાતા ગોવાળે, જેમ તેમ કરી કહ્યું ‘આઉ’ ત છોડીયાં તો પણ ખથો મૂકે નંતો છડે’.

‘હું તો છોડું છું પણ ધાબળો મને છોડતો નથી.’

ત્યાર પછીની વ્યવહાર જગતને પ્રતિબિંબિત કરતી મર્મવાળી કહેવત છે,

‘જેડા ઘરવાળા તેડા મેમાણ’ એટલે કે

‘જેવા ઘરવાળા (મૂહસ્થ) તેવા મહેમાન’

એક શેઠના ઘેર અતિથી આવ્યો. એ સવારના જમવાના વખતે જ આવ્યો. આવકાર આપી શેઠે સેમકુશળ પૂછ્યાં. બેઠા એટલે શેઠે પત્નીને કહ્યું કે મહેમાન જમીને આવ્યા હશે એટલે પાણીનો લોટો ભરી લાવો ત્યારે મહેમાન બોલ્યો કે અંદર દાંતણ નાખતાં આવો. તે દર્શાવે છે કે દાંતણ પણ નથી કર્યું તો જમ્યા ક્યાંથી હોય? એવો નિત્યક્રમ છે કે દાંતણ કર્યા પછી જ મોઢામાં કાંઈ પણ લેવાય. એટલે મહેમાનને ફરજિયાત જમાડવો પડ્યો. બીજા કોઈ હોય તો શેઠની વાત સાંભળીને પાણી પીને જતો રહે પણ આ મહેમાન યજમાન જેવો જ હતો. એટલે કહેવાયું, ‘જેવા મૂહસ્થ તેવા મહેમાન.’

આવી હજવા નર્મ-મર્મવાળી કચ્છી કહેવતોમાં કોઈને કોઈ વાતાં રહેલી છે. જે કચ્છ પ્રદેશના જનસમાજની એક આગવી છબી નિરૂપિત કરે છે. આ સમાજનું ડહાપણ, અનુભવ અને વ્યવહાર-જ્ઞાન આ કહેવતોમાં પ્રગટ થયું છે. આ સિવાય કચ્છી નર્મ-મર્મના ભાવની અનેક કહેવતો કચ્છી સાહિત્યમાં છે. જે કહેવતોને પૂર્વસૂરિઓએ પોતાની અધ્યાગ મહેતન દ્વારા લોકો સમક્ષ મૂકી છે અને જેના વિશે હજુ પણ સંશોધન થાય તો તેમાં વધુ ને વધુ સાહિત્ય રસિકોને કહેવતો તેમજ તેના કથાનકોનો આનંદ મળી શકે છે.

Mathematics For All

• *Prof. K.D. Rathod*

• **Playing to win**

Each year, millions of people travel to casinos hoping they will come away richer. Many more people visit their local supermarket each day to bet with lottery cards. People play the stock market, join in the office football pool, and meet with friends on the weekend for a game of poker. Why do we invest this money on chance? We do it because we believe we can beat the odds. We believe in the possibility of winning.

Mathematical principles can tell us more than whether it is possible to win. They can tell us how often we are likely to win. The mathematical concepts that deals with the chances of winning lottery drawing or a poker game is probability. If we can determine the probability that a certain event (such as winning the lottery) will occur, we can make a better choice about whether to risk the odds.

• **Saving and Credits**

Do you avoid gambling on the stock market or at a casino because you fear heavy financial losses? You may be surprised to hear that you're just likely to lose money because of your everybody banking decisions. Many people collect only 1 to 3% interest on money in a savings account while simultaneously paying rates as high as 18 to 20 % on credit card balances. Over time, this can mean some pretty heavy losses.

With some math smarts and an understanding of simple and compound interest, you can manage the way your money grows (and ideally keep it from shrinking). The principles of simple and compound interest are the same whether you're calculating your earning from a savings accounts or the fees you've accumulated on a credit card. Paying a little attention to these principles could mean big payoffs over time.

• **Home Decorating**

What does math have to do with decorating? Most home decorators need to work within a budget. But in order to figure out what you'll spend, you first have to know what you need. How will you know how many rolls of wallpaper to buy if you don't calculate how much wall space you have a cover? Understanding some basic geometry can help you stick to your budget.

The word geometry literally means "to measure the Earth". Geometry is the branch of math that is concerned with studying area, distance, volume, and other properties of shapes and lines. If you need to know the distance between two points, the volume of water in a pool, the angle of a tennis serve, or how much wallpaper it will take to cover a wall, geometry holds the answers.

• Cooking by Numbers

Not all people are chefs, but we are all eaters. Most of us need to learn how to follow a recipe at some point. To create dishes with good flavor, consistency, and texture, the various ingredients must have a kind of relationship to one another. For instance, to make cookies that both look and taste like cookies, you need to make sure you use the right amount of each ingredient. Add too much flour and your cookies will be solid as rocks. Add too much salt and they'll taste terrible. We are using Ratios : Relationships between quantities and proportion in everyday life.

• The Universal Language

Mathematics is the only language shared by all human beings regardless of culture, religion, or gender. Pi (p) is still approximately 3.14159 regardless of what country you are in. Adding up the cost of a basket full of groceries involves the same math process regardless of whether the total is expressed in ruples, dollars, rubles or yen. With this universal language, all of us, no matter what our unit of exchange, are likely to arrive at math results the same way.

Very few people, if any are illiterate in all the world's tongues - Hindi, Chinese, Arabic, Bengali, and so on. But virtually all of us possess the ability to be "literate" in the shared language of math. This math literacy is called numeracy. and it is this shared language of numbers that connects us with people across continents and through time. It is what links ancient scholars and medieval merchants, astronauts and artists, peasants and presidents.

• In Nature

1, 1, 2, 3, 5, 8, 13.... This is the Fibonacci sequence, where each number is derived from adding the previous two numbers. This sequence of numbers can be found in many natural patterns like in pineapples, sunflowers, nautilus and pine cones.

Our eyes are usually drawn to objects that are symmetrical. Leonardo Da Vinci's Vitruvin Man is often used as a representation of symmetry in the human body. The Soothing Symmetries exhibit anchors this section and explains what symmetry means to science and in mathematics, as well as in everyday life.

હાથ છુટયાની વેળાએ

કહેતા તો કહી દીધું એમને કે,
જીવી લેજે મારા વગર,

પણ એમ તો ના કહેવાયું કે,
કેમ જીવશે મારા વગર ?

નથી સાચવી શકતા એ પોતાની જાત ને,
તો કેમ સાચવશે આખી જિંદગી ખુદ ને મારા વગર ?

હું બાણું છું, કે નથી અટકતી કોઈની જિંદગી કોઈના વગર
પણ શું ચાલશે એમની જિંદગી મારા વગર ?

શું કહેવું જરૂરી હતું કે 'હું પ્રેમ કરું છું એમને',
કેમ એ ના સમજી શક્યા મને કોઈ કહ્યા વગર...

લખેલા શબ્દો તો કોઈ પણ વાંચી સંભળાવશે,
પણ તમે જ કહો, કોણ લખશે આમ, કવિતા એના માટે
એક માત્ર મારા વગર ?

જો વાંચતા હશે એ આ કવિતા ને દિલથી,
તો મળશે બનીને જવાબ હવે કોઈ સવાલ વગર,
હું રાહ જોઈશ એ સમયની કે જેમાં એ આવીને કહેશે,
મને કે, હવે નહીં જીવી શકું તમારા વગર ....

—આરવરાજ

Chemistry In Human Body

• Dr. B. L. Dodiya

Most of the human body is made up of water, H_2O , with cells consisting of 65-90% water by weight. Therefore, it isn't surprising that most of a human body's mass is oxygen. Carbon, the basic unit for organic molecules, comes in second. 99% of the mass of the human body is made up of just six elements : oxygen, carbon, hydrogen, calcium, and phosphorus. you may also wish to view the element composition of an average human body by mass.

- Oxygen (65%) and Hydrogen (10%) are predominantly found in water, which makes up about 60 percent of the body by weight. It's practically impossible to imagine life without water.
- Carbon (18%) is synonymous with life. Its central role is due to the fact that it has four bonding sites that allow for the building of long, complex chains of molecules. Moreover, carbon bonds can be formed and broken with a modest amount of energy, allowing for the dynamic organic chemistry that goes on in our cells.
- Nitrogen (3%) is found in many organic molecules, including the amino acids that make up proteins, and the nucleic acids that make up DNA.
- Calcium (1.5%) is the most common mineral in the human body nearly all of

it found in bones and teeth. Ironically, calcium's most important role is in bodily functions, such as muscle contraction and protein regulation. In fact, the body will actually pull calcium from bones (causing problems like osteoporosis) if there's not enough of the element in a person's diet.

- Phosphorus (1%) is found predominantly in bone but also in the molecule ATP, which provides energy in cells for driving chemical reactions.
- Potassium (0.25%) is an important electrolyte (meaning it carries a charge in solution). It helps regulate the heartbeat and is vital for electrical signaling in nerves.
- Sulfur (0.25%) is found in two amino acids that are important for giving proteins their shape.
- Sodium (0.15%) is another electrolyte that is vital for electrical signaling in nerves. It also regulates the amount of water in the body.
- Copper, Zinc, Selenium, Molybdenum, Fluorine, Chlorine, Iodine, Manganese, Cobalt, Iron (0.70%)
- Lithium, Strontium, Aluminum, Silicon, Lead, Vanadium, Arsenic, Bromine (trace amounts)

Scope in Geology

• Prof. D. J. Padia

What is Geology ?

Geology is the multidisciplinary science which deals with the physical structure of the earth, their history and the processes which act on them. Geologists perform a wide range of important services for our civilization: they determine the stability of building sites, find abundant supplies of clean water, and search of valuable deposits of natural resources such as iron, coal and oil. They also try to minimize the threat to communities at risk from geologic hazards like volcano, landslide etc...

Why Study Geology ?

We all live on a dynamic planet that is constantly changing. Our ability to survive as a species is complexly linked to the geologic processes. Geology is also important because virtually all the natural materials our society needs such as oil, gas, metals, buliding materials and so forth are found by geologists. Geologic engineers evalute roads, buildings and dams for geologic stability and hazard potential. Environmental protection and remediation are important geologic issues faced by contemporary society.

As a science, Geology is unique as its focs on time, starting from the beginning of the Earth i.e. more than 4 billion years ago to the present. Combining knowledge of fossils and environmental indicators, geologists reconstruct ancient climates,

ecological systems and geographic environment of geologic past.

Branches of Geology ?

As discussed earlier, Geology is a board multi-disciplinary science. As a student of geology our primary concern is to master the broad disciplines of geology and its impact on society.

Sub-disciplines of Geology : Economic geology, Mining geology, Petroleum geology, Engineering geology, Environmental geology, Geochemistry, Geomorphology, Geophysics, Hydrogeology, Mineralogy, Paleontology, Petrology, Stratigraphy, Structural geology.

Job prospects in Geology ?

Geology presents diverse options with widely varying work and carrer paths based on area of speciality. They can work as Structutal Geologists, Stratigraphers, Geomorphologists, Petrologists, Geophysicists, Geochemists, Geohydrologists, Oceanographers, Engineering Geologists, Palaeontologists, Mineralogists, Petroleum Geologists, Soil Scientists, Sedimentologists, Seismologists, Volcanologists, etc. Each field is equally interesting, exciting and rewarding.

Job opportunities are avaiable in public and private sectors, non-profit

organizations and academic institutions. Companies which recruit Geologist are Mining Companies, Oil and Gas Exploration companies, Cement Industry, Natural Resource Companies, Environmental Consulting Companies and Civil Engineering Firms.

Top hiring companies/organization of India are GSI (Geological Survey of India), ONGC, Coal India, GSPC, Oil India Limited, Central Ground Water Board, Mineral Exploration

Authority, Hindustan Zinc Limited, NMDC, Cairn India Limited, Reliance Industries Limited, Essar Oil Limited, etc. with best jobs available in Mumbai, Hyderabad, Delhi, Gurgaon and Ahmedabad. The Union Public Service Commission conducts tests for employment of geologists in central government agencies like Geological Survey of India (GSI) and Central Ground Water Board.

Indian Philosophy

• Prof. Pinki Das

What is Indian Philosophy ?

There may be many questions come to your mind, like why we should read Indian philosophy ? What is there in Indian philosophy ? How it is important for us, if we at all will read Indian philosophy ? Now, coming to the very brief background of this Indian philosophy; Philosophy in Sanskrit, it is always said Darsana, deals with various philosophical thoughts. Darshana deals with various philosophical thoughts of many several traditions those originated in Indian subcontinent including as a Hindu philosophy, Buddhism and Jainism. All these three you find in a particular tradition it takes to develop and many people also involve for developing all these philosophy.

Now, question comes, can we have a tentative idea when really it is developed? So, if this is the question then themselves to be, there is no particular year people say that this is the fixed year, from this to that period Indian philosophy developed. But, however, the traditional people and getting some of the idea from the old

scripture, people said that it is from 1500 BC to few centuries AD. So, this is the time period where all the philosophy slowly developed and many people act as a philosopher, they give their opinion and view.

There is a one commonality among all the systems in Indian philosophy that is, unity; whatever people say about the uniformity of nature, about the existence of human being, about the life of a human being or in an animal, how to protect us from the suffering world, in all these things behind that there is a common essence point that is called understanding the existence ? Though, they have a different view but, certainly they have a unity in understanding. At least, certainly they were unity to address a particular question that is, what is the reality ? What is the essence of a reality ? What a human being is ? Who is a human being ? All these things will come together. So all that interested in all systems trying to establish their own opinion about all the systems.

Indian philosophy broadly divided

into two categories. One is heterodox system and another is orthodox. Orthodox system, what it means is that those who accept Vedas. Because, as you know that Vedas are the very old scriptures and whatever we learn today also there are many things we will find in Veda and even Upanishad. Heterodox systems are those who do not accept Veda. They said that, we know that there is an existence scripture Veda is exist but we do not accept.

• Orthodox (Hindu) Schools

The main Hindu orthodox (astika) schools of Indian philosophy are those codified during the medieval period of Brahmanic-Sanskritic scholasticism, and they take the ancient Vedas (the oldest sacred texts of Hinduism) as their source and scriptural authority.

Samkhya :

Samkhya is the oldest of the orthodox philosophical systems, and it postulates that everything in reality seems from purusha (self or soul or mind) and prakriti (matter, creative agency, energy). It is a dualist philosophy, although between the self and matter rather than between mind and body as in the Western dualist tradition, and liberation occurs with the realization that the soul and the dispositions of matter (steadiness, activity and dullness) are different.

Yoga :

The Yoga School, as expounded by Patanjali in his 2nd Century B.C. Yoga Sutras, accepts the Samkhya psychology and metaphysics, but is more theistic, with the addition of a divine entity to Samkhya's twenty-five elements of reality. The relatively brief Yoga Sutras are divided into eight ashtanga (limbs), reminiscent of

Buddhism's Noble Eightfold path, the goal being to quiet one's mind and achieve kaivalya (solitariness or detachment).

Nyaya :

The Nyaya school is based on the Nyaya Sutras, written by Aksapada Gautama in the 2nd Century B.C. Its methodology is based on a system of logic that has subsequently been adopted by the majority of the Indian Schools, in much the same way as Aristotelian logic has influenced Western philosophy. Its followers believe that obtaining valid knowledge (the four sources of which are perception, inference, comparison and testimony) is the only way to gain release from suffering. Nyaya developed several criteria by which the knowledge thus obtained was to be considered valid or invalid (equivalent in some ways to Western analytic philosophy).

Vaisheshika :

The Vaisheshika school was founded by Kanada in the 6th Century B.C., and it is atomist and pluralist in nature. The basis of the school's philosophy is that all objects in the physical universe are reducible to a finite number of atoms, and Brahman is regarded as the fundamental force that causes consciousness in these atoms. The Vaisheshika and Nyaya schools eventually merged because of their closely related metaphysical theories (although Vaisheshika only accepted perception and inference as sources of valid knowledge).

Purvamimamsa :

The main objective of the Purva Mimamsa school is to interpret and establish the authority of the Vedas. It requires unquestionable faith in the Vedas and the regular performance of the Vedic

fire-sacrifices to sustain all the activity of the universe. Although in general the Mimamsa accept the logical and philosophical teachings of the other schools, they insist that salvation can only be attained by acting in accordance with the prescriptions of the Vedas. The school later shifted its views and began to teach the doctrines of Brahman and freedom, allowing for the release or escape of the soul from its constraints through enlightened activity.

Vedanta :

The Vedanta, or Uttaramimamsa, school concentrates on the philosophical teachings of the Upanishads (mystic or spiritual contemplations within the Vedas), rather than the Barhmanas (instructions for ritual and sacrifice). The Vedanta focuses on meditation, self-discipline and spiritual connectivity, more than traditional separated into six sub-schools, each interpreting the texts in its own way and producing its own series of sub-commentaries: Advaita (the best-known, which holds that the soul and Brahman are one and the same), Visishtadvaita (which teaches that the Supreme Being has a definite form, name - Vishnu - and attributes), Dvaita (which espouses a belief in three separate realities : Vishnu, and eternal soul and matter), Dvaitadvaita (which holds that Brahman exists independently, while soul and matter are dependent), Shuddhadvaita (which believes that Krishna is the absolute form of Brahman) and Acintya Bheda Abheda (which combines monism and dualism by stating that the soul is both distinct and non-distinct from Krishna, or God).

• **Heterodox (Non-Hindu) Schools**

The main heterodox (nastika) schools, which do not accept the authority of the Vedas, include :

Carvaka :

Also known as Lokayata, Carvaka is a materialistic, sceptical and atheistic school of thought. Its founder was Carvaka, author of the Barhaspatya Sutras in the final centuries B.C., although the original texts have been lost and our understanding of them is based largely on criticism of the ideas by other schools. As early as the 5th Century, Saddaniti and Buddhaghosa connected the Lokayatas with the Vitandas (or Sophists), and the term Carvaka was first recorded in the 7th Century by the philosopher Purandara, and in the 8th Century by Kamalasila and Haribhadra. As a vital philosophical school, Carvaka appears to have died out some time in the 15th Century.

Buddhist Philosophy :

Buddhism is a non-theistic system of beliefs based on the teachings of Siddhartha Gautama, an Indian prince later known as the Buddha. in the 5th Century B.C. The question of God is largely irrelevant in Buddhism, and it is mainly founded on the rejection of certain orthodox Hindu philosophical concepts (although it does share some philosophical views with Hinduism, such as belief in karma). Buddhism advocates a Noble Eightfold Path to end suffering, and its philosophical principles are known as the Four Noble Truths (the Nature of Suffering, the Origin of Suffering). Buddhist philosophy deals extensively with problems in metaphysics, phenomenology, ethics and epistemology.

Jainphilosophy :

The central tenets of Jain philosophy were established by Mahavira in the 6th Century B.C., although Jainism as a religion is much older. A basic principle in anekantavada, the idea that reality is perceived differently from different points of views, and that no single point of view is completely true (similar to the Western philosophical doctrine of Subjectivism). According to Jainism, only Kevalis, those

who have infinite knowledge, can know the true answer, and that all others would only know a part of the answer. It stresses spiritual independence and the equality of all life, with particular emphasis on non-violence, and posits self-control as vital for attaining the realization of the soul's true nature. Jain belief emphasize the immediate consequences of one's behaviour.

राजभाषा और राष्ट्रभाषा

• डॉ. गोपाल आर. गमारा

राजभाषा का अर्थ है संविधान द्वारा स्वीकृत सरकारी कामकाज की भाषा। किसी देश का सरकारी कामकाज जिस भाषा में करने का कोई निर्देश संविधान के प्रावधानों द्वारा दिया जाता है, वह उस देश की राजभाषा कही जाती है। भारत के संविधान में हिन्दी भाषा को राजभाषा का दर्जा दिया गया है, किन्तु साथ ही यह भी प्रावधान किया गया है कि अंग्रेजी भाषा में भी केन्द्र सरकार अपना कामकाज तब तक कर सकती है जब तक हिन्दी पूरी तरह राजभाषा के रूप में स्वीकार्य नहीं हो जाती।

प्रारंभ में संविधान लागू होते समय सन् 1950 में यह समय सीमा 15 वर्ष के लिए थी अर्थात् अंग्रेजी का प्रयोग सरकारी कामकाज के लिए सन् 1965 तक ही हो सकता था, किन्तु बाद में संविधान संशोधन के द्वारा इस अवधि को अनिश्चितकाल के लिए बढ़ा दिया गया। यही कारण है कि संविधान द्वारा हिन्दी को राजभाषा घोषित कीये जाने पर भी केन्द्र सरकार का अधिकांश सरकारी कामकाज अंग्रेजी में हो रहा है और वह अभी तक अपना वर्चस्व बनाए हुए है।

केन्द्र सरकार की राजभाषा के अतिरिक्त अनेक राज्यों की राजभाषा के रूप में भी हिन्दी का प्रयोग स्वीकृत है। जिन राज्यों की राजभाषा के रूप में भी हिन्दी का प्रयोग स्वीकृत है। जिन राज्यों की राजभाषा हिन्दी

स्वीकृत है, वे हैं- उत्तरप्रदेश, हिमाचल प्रदेश, दिल्ली, हरियाणा, मध्यप्रदेश, राजस्थान, बिहार, झारखण्ड, छत्तीसगढ़, एवं उत्तरांचल। इन राज्यों के अलावा अन्य राज्यों ने अपनी प्रादेशिक भाषा को राजभाषा का दर्जा दिया है। यथा- पंजाब की राजभाषा पंजाबी, बंगाल की राजभाषा बंगला, आन्ध्रप्रदेश की राजभाषा तेलुगू तथा कर्नाटक की राजभाषा कन्नड़ है। इन प्रान्तों में भी सरकारी कामकाज प्रान्तीय भाषा में होने के साथ-साथ अंग्रेजी में हो रहा है।

निष्कर्ष यह है कि भारत के संविधान में हिन्दी भाषा को राजभाषा का दर्जा दिया गया है। और व्यवहारिक रूप में उसका प्रयोग एक बहुत बड़े सरकारी कर्मचारी वर्ग द्वारा सरकारी कामकाज के लिए किया जा रहा है।

राष्ट्रभाषा और राजभाषा के अन्तर को स्पष्ट कर लेना आवश्यक है। किसी देश की राष्ट्रभाषा उस देश के बहुसंख्यक लोगों की भाषा को माना जाता है। जब कोई भाषा अपने महत्व के कारण राष्ट्र के विस्तृत भू-भाग में जनता द्वारा अपनी ली जाती है तो वह स्वतः राष्ट्रभाषा का पद प्राप्त कर लेती है। हिन्दी भारत की राष्ट्रभाषा है, क्योंकि वह उपर्युक्त कसौटी पर खरी उतरती है। राजभाषा का अभिप्राय है- देश के संविधान द्वारा स्वीकृत वह

भाषा, जिसमें संघीय सरकार अपनी कामकाज करती है अर्थात् जो संवैधानिक तौर पर घोषित सरकारी कामकाज की भाषा होती है।

भारतीय संविधान में अनुच्छेद 343 से 351 तक राजभाषा विषयक प्रावधान किये गये हैं और यह स्पष्ट हो गया है कि संघ की राजभाषा हिन्दी और लिपि देवनागरी होगी। यह बात स्पष्ट है कि हिन्दी भारत में राजभाषा तो है, साथ ही भारत के बहुसंख्यक लोगों की भाषा होने के कारण राष्ट्रभाषा भी है। किन्तु 'राजभाषा' जहाँ संवैधानिक रूप से मान्यता प्राप्त भाषा को ही माना जाता है, वहाँ राष्ट्रभाषा का देश के संविधान से कोई लेना-देना नहीं है।

जिस प्रकार किसी राष्ट्र की सम्प्रभुता एवं स्वाभिमान का प्रतीक राष्ट्रीय ध्वज एवं राजचिन्ह होता है, ठीक उसी प्रकार राष्ट्र की संस्कृति एवं भाषा भी उसके आत्म गौरव और अस्मिता का प्रतीक होती है। भारत बहुभाषी राष्ट्रभाषा है। विस्तृत भू-भाग वाले इस राष्ट्र में कश्मीर से लेकर कन्याकुमारी तक और कच्छ से लेकर बंगाल तक अनेक भाषाएँ एवं बोलिया बोली जाती हैं, किन्तु सांस्कृतिक दृष्टि से भारत 'एक' इकाई है। विभिन्नता में एकता भारत की दूर्बलता न होकर इसकी शक्ति है। कश्मीरी, सिन्धी, पंजाबी, हिन्दी, राजस्थानी, गुजराती, मराठी, उड़िया, असमिया, बंगला, तमिल, तेलुगू, कन्नड़, मलयालम जैसी अनेक समृद्ध भाषाएँ भारत में व्यवहृत होती हैं। प्रश्न यह है कि इनमें से किसे राष्ट्रभाषा माना जाय और क्यों? सर्वप्रथम हमें राष्ट्रभाषा के लिए उपेक्षित गुणों पर विचार कर लेना चाहिए और इसके बाद यह देखना चाहिए कि भारत की कौन सी भाषा में ये गुण सर्वाधिक मात्रा में हैं। उसी को राष्ट्रभाषा का सम्मान दिया जाना चाहिए। जिस भाषा देश के बहुसंख्यक लोगों द्वारा बोली जाती है; उसमें उच्चकोटी के साहित्य की रचना हुई हो; उसका शब्द-भण्डार विस्तृत एवं समृद्ध हो; वह व्यापक क्षेत्र में व्यवहृत हो; वह राष्ट्रीय संस्कृति का प्रतिनिधित्व करती हो; वह भाषा राष्ट्रीय एकता में सहायक हो। यह सभी गुण हिन्दी के अतिरिक्त अन्य किसी भाषा में ये गुण विद्यमान नहीं हैं,

अतः हिन्दी भाषा ही भारत देश की राष्ट्रभाषा के पद पर प्रतिष्ठित हो सकती है।

उपर्युक्त विवेचन के आधार पर यह कहा जा सकता है कि हिन्दी भाषा में राष्ट्रभाषा बनने की क्षमता विद्यमान है। अंग्रेजी परस्त लोग भले ही हिन्दी का विरोध करते रहें, किन्तु यह ध्रुव सत्य है कि हिन्दी भारत की राष्ट्रभाषा है और एक दिन यह अन्तर्प्रान्तीय भाषा के रूप में सम्पर्क भाषा बनकर अंग्रेजी के वर्चस्व को समाप्त कर देगी। अंत में कहा जा सकता है कि-

“ललाट की शोभा बढाये उसे बिंदी कहते हैं।
पूरे भारत देश की शोभा बढाये उसे
हिन्दी कहते हैं।”

दिवंगत मित्र की याद में

हमे जुने का जन्मा शीआया था तुने,
अप जप शीप रहे थे जुना
तुने तो सांसे ही छोड दी ?

आंभे पलती थी हमारी तो कहते थे तुम,
'ये आंभे अश्रु पलाने के लीये नहीं पनी'
अप जप शीप रही थी ये आंभे मुस्कुराना
तुने हमेशा के लिये आंभे ही भुंढ ली ?

कहा करते थे तुम अक्सर,
'धस जहां से चला गया तो,
पारीश पनके मिलने आऊंगा'
वो वादा तो भूय निभाया तुने ;
हररोज परसातों की सौगात हमारी आंभो को ब्रे दे दी

-अश्विनी परमार

इतिहास के झरोखे से : हिन्दी

• डॉ. गोविंदभाई के. मुंधवा

जिस प्रकार महात्मा गांधीजी ने राष्ट्रभाषा हिन्दी के बारे में कहा था कि - 'राष्ट्र भाषा के बिना राष्ट्र गूँगा है।' हम जानते हैं कि 14 सितम्बर 1949 ई. को हिन्दी भारत संघ की भाषा स्वीकार कर ली गई। आज भी 14 सितम्बर को हम हिन्दी दिन मनाते हैं। राष्ट्रभाषा के प्रचार प्रसार में सक्रिय योगदान देने वालों में पं. मदनमोहन मालवीय, बाल गंगाधर तिलक, लाला लजपतराय, राजा राममोहनराय, महात्मा गांधी, राजेन्द्र प्रसाद, काका कालेलकर, पुरुषोत्तम दास टण्डन, सेठ गोविन्द दास का नाम लिया जा सकता है। इन सभी नेताओं ने हिन्दी को जनता के सम्पर्क का माध्यम बनाया तथा अपने भाषण हिन्दी में दिए। महात्मा गांधी का मत है कि हिन्दी ही भारत की राष्ट्रभाषा हो सकती है, क्योंकि यह जन-जन की भाषा है। गांधीजी की प्रेरणा से सन 1925 में कानपुर कांग्रेस अधिवेशन में यह प्रस्ताव पारित हुआ कि कांग्रेस अपने समस्त कार्यकलाप हिन्दी भाषा में करेगी। गांधीजी के प्रयास से वर्धा और मद्रास में राष्ट्रभाषा के प्रचार हेतु राष्ट्रभाषा प्रचार समिति की स्थापना हुई।

अब हम 'इतिहास के झरोखे से : हिन्दी' को देखेंगे।

- (1) हिन्दी का प्रथम प्रामाणिक ग्रंथ 'स्वयंभू' की 'पउम चरिऊ' या 'पदमचरित' नाम की रामायण है। स्वयंभू कर्नाटक या महाराष्ट्र के रहने वाले यापनीय सम्प्रदाय के जैन थे और उनका काल 677 ईसवी से 960 ई. माना जाता है।
- (2) हिन्दी का प्रथम व्याकरण 'डच' भाषा में हर्लैण्ड निवासी श्री जानजेशुआ केटेलर ने 'हिन्दुस्तानी भाषा' शीर्षक से 1985 में लिखा था।
- (3) नागरी का टाइप सबसे पहले यूरोप में बना। सन 1716 मसें एमस्टरडम में प्रकाशित चाइना इलेस्ट्रेता पुस्तक में नागरी के कुछ अक्षर पहली बार छापे गए।
- (4) विदेशों में पहली बार हिन्दी में बाइबिल (अनुवाद के रूप में) पूर्वी जर्मनी में 1745 में हाले नगर में छपा।
- (5) भारत में पहली बार बंगाल में जान गिल क्राइस्ट ने 1796 ई. में देवनागरी लिपि में अमीर खुसरो की

- एक मुकरी प्रकाशित की तथा हिन्दी में बाइबिल प्रथम बार चार्ल्स विल्किन्स और पंचानन कर्मकार ने हुगली और श्री रामपुर में 18 वीं शताब्दी में छपी।
- (6) हिन्दी की पहली कहानी लेखिका राजेन्द्र बाला देव (राजेन्द्र बाला घोष) (1882-1949) थी। इनका मृत्यु स्थल सुन्दर घाट महोला, मिर्जापुर (उ.प्र.) है और जन्म-स्थान बनारस है। इनकी 'कुसुम संग्रह' पुस्तक कहानी संग्रह है और 'दुलाईवाली' इनकी सर्वश्रेष्ठ कहानी है।
- (7) हिन्दी का प्रथम समाचार पत्र 'उदंत मार्णण्ड' 30 मई, 1826 को कलकत्ता से निकला, जो एक साल छहः महीने चलकर 11 दिसम्बर, 1827 को बन्द हो गया।
- (8) हिन्दी प्रदेशों से छपने वाला हिन्दी का पहला अखबार 'बनारस अखबार' 1845 में काशी से छपा था। इसका प्रकाशन 'राजा शिवप्रसाद सितारे' 'हिन्द' ने शुरू किया था। इसके संपादक पंडित गोविंद रघुनाथ धंते थे। इस अखबार की भाषा उर्दू मिश्रित हिन्दी तथा लिपि देवनागरी थी।
- (9) हिन्दी का पहला दैनिक समाचार-पत्र 'सुधावर्षण' कलकत्ता से 1854 में प्रकाशित हुआ। इसके संपादक बाबू श्यामसुंदर सेन थे। इसके पहले दो पृष्ठ हिन्दी में और बाद के दो पृष्ठ अंग्रेजी में होते थे।
- (10) बच्चों के लिए देश में हिन्दी में छपने वाली पहली पत्रिका 'हरिश्चन्द्र चंदिका' थी जिसके भारतेन्दु हरिश्चन्द्र ने काशी से 1874 में शुरुआत की। इसके कुछ पन्ने अंग्रेजी में थे।
- (11) महिलाओं के लिए हिन्दी की पहली पत्रिका 'बाल बोधिनी' (1874) बनारस से 1 जून 1874 को भारतेन्दु जी ने शुरू की। यह मासिक पत्रिका थी। नारी शिक्षा के लिए पत्रिका निकाली थी।
- (12) भारत में पहली बार 1881 में नागरी के टाइप बनाए गए।

(13) हिन्दीभाषी क्षेत्र से निकलने वाला पहला हिन्दी दैनिक 'हिन्दोस्तान' है जो 1885 में प्रतापगढ़ कालाकांकर के राजा रामपाल सिंह ने निकाला और इसके संपादक पंडित मदनमोहन मालवीय थे।

(14) हिन्दी को पहली विज्ञान पत्रिका 'आयुर्वेद महासम्मेलन' है जो 1913 से प्रकाशित हो रही है और दूसरी पत्रिका इलाहाबाद से प्रकाशित 'विज्ञान' है जो 1915 से प्रकाशित हो रही है।

(15) हिन्दी में पहला विश्वकोश 1915-31 ई. म 25 खण्डों में नगेन्द्रनाथ बसु ने प्रकाशित किया।

(16) हिन्दी में स्नातकोत्तर कक्षाएँ (एम.ए.) सर्वप्रथम कलकत्ता विश्वविद्यालय में सन् 1918 में प्रारम्भ हुई। उस समय इसके विभागाध्यक्ष पंडित सकल नारायण शर्मा थे।

(17) हिन्दी विषय में सर्वप्रथम शोध प्रबन्ध सन् 1918 में लंदन विश्वविद्यालय में जे.एन. कारपेन्टर ने जमा किया।

(18) भारत में सर्वप्रथम हिन्दी में एम.ए. की परीक्षा 1921 में कलकत्ता विश्वविद्यालय में श्री नलिनी मोहन सान्याल ने 60 वर्ष की आयु में उत्तीर्ण की।

(19) हिन्दी को सबसे पहले उत्तरप्रदेश राज्य ने अक्टूबर, 1947 में विधानपरिषद में एक प्रस्ताव पारित कर राजभाषा के रूप में मान्यता प्रदान की।

(20) हिन्दी में सर्वप्रथम क्रिकेट उद्घोषक श्री देवराज पुरी और ज्ञानेन्द्र नारायण हैं। यह कमेंटरी सन् 1952 से प्रारम्भ हुई।

(21) भारत में पहला विश्व हिन्दी सम्मेलन नागपुर में 10 से 14 जनवरी, 1975 तक सम्पन्न हुआ।

(22) हिन्दी पत्रकारों के पहले संघ का जन्म 1940 में काशी में 'काशी पत्रकार संघ' के रूप में हुआ और इसके पहले अध्यक्ष पं. कमलापति त्रिपाठी थे।

(23) हिन्दी भाषा पर पहला डाक टिकट प्रथम विश्व हिन्दी सम्मेलन के अवसर पर 10 जनवरी, 1975 को जारी किया गया, जिसका मूल्य 25 पैसे था तथा वह गहरे भूरे व लाल रंग में छपा था। उसमें सरस्वती का चित्र अंकित है।

(24) विदेशों में पहली बार 'हिन्दी भाषा' पर डाक टिकट मरीशस में 28 अगस्त, 1976 को जारी किया गया। टिकट पर में समुद्र की लहरों पर तैरता

अक्षर 'अ' तथा एक ज्वला हुआ 'दीप' प्रदर्शित है।

हिन्दी के अनेक उपन्यासकारों, कहानीकारों, निबंधकारों, कवि-लेखकों आदि ने हिन्दी की संस्कृति का गान किया है। जिस प्रकार गांधीजी ने छूआ-छूत, अछूत, शोषण, दमण, कृषकों का शोषण हो रहा था। यह सब देखकर गांधीजी ने जो आंदोलन छेड़ा था। उसी प्रकार हमारे हिन्दी के प्रेमचंद जी ने 'सोजे बतन' लिखा और अंग्रेजों ने जब्त कर लिया उसी प्रकार अंग्रेजों को गांधीजी ने आड़े हाथों लिया उसी प्रकार हमारे हिन्दी के अनेक साहित्यकारों ने राष्ट्रभक्ति की ओर लिखना शुरू किया। हिन्दी साहित्य में आधुनिक काल में विदेशी शासकों के अत्याचारों से पंडित भारतीय जनमानस में राष्ट्रपिता की भावना का संचार करने का प्रयास भारतेन्दुयुगीन कवियों ने किया है। 'राधाचरण गोस्वामी' की कविता "हमारो उत्तम भारत देश" और "बदरी नारायण चौधरी प्रेमधन" की कविता "धन्य भूमि भारत सब रतननि की उपजावनि" आदि इस भावना से ओतप्रोत हैं। भारतेन्दुजी ने अंग्रेजों द्वारा किए जा रहे शोषण का चित्र अंकित किया है।

“भीतर-भीतर सब रस चूसे,
हंसि-हंसि के तन मन धन भूसै।
जाहिर बातन में अति तेज,
क्यों सखि साजन नहीं अंग्रेज॥

देशभक्ति और राजभक्ति का अद्भूत समन्वय भारतेन्दु जी में मिलता है। अंग्रेज कुशल शासन व्यवस्था कर रहे थे पर भीतर ही भीतर भारत का आर्थिक शोषण भी कर रहे हैं, इसका उल्लेख भारतेन्दु जी ने निम्न पंक्तियों में किया है।

“अंग्रेज राज सुख साज सजे सब भारी।

पै धन विदेश चलि जात यहै अति खारी॥”

इस प्रकार हम देखते हैं कि हिन्दी ही प्रत्येक व्यक्तियों को जोड़ने का कार्य करती थी। इस लिए हिन्दी ही राष्ट्रभाषा हो सकी। अतः इतिहास के झरोखे से हिन्दी ही एक सस्खत भाषा है। इस लिए गांधीजी ने कहा था कि - “राष्ट्रभाषा के बिना राष्ट्र गूंगा है।”

भारतीय जीवन मूल्यों से भटकती युवापिढ़ि

• प्रो. भरत के. बावलिया

“जीवन यदि धरती है तो संस्कृति उसका स्वर्ग है।”

विश्व के इतिहास के पन्ने पलटने से हमें ज्ञात होता है कि भारतीय संस्कृति सबसे प्राचीन व पुरानी है। समय रूपी प्रवाह के साथ-साथ कितने देश की संस्कृतियाँ बहकर खाक हो चुकी हैं। एक भारतीय संस्कृति ही ऐसी है, जो कितनी ही आपदाएँ, बाधाएँ एवं समय के खपेड़ों के साथ टकराकर टूटी नहीं है। इतिहास इस बात का गवाह है कि प्राचीनकाल से लेकर आज तक भारतीय संस्कृति-सभ्यता की गरिमा अश्रुण रही है। वेदो व उपनिषदों, वाल्मीकि एवं कालिदास जैसी विरल विभूतियों की दिव्य वाणी का धरातल प्राप्त करनेवाली भारतीय संस्कृति के सामने किसी भी देश की संस्कृति लोहा नहीं ले सकती।

भारतीय संस्कृति में ऐसी कई बहुमूल्यवान निधियाँ, कालंजयी रत्न भरे पड़े हुए हैं। जो प्रत्येक ईंसान की जिन्दगी के लिए माइलस्टोन हैं। भारतीय संस्कृति में सदाचार, नैतिकता, धर्म, सहिष्णुता जैसे मूल्य हैं। उसमें ऋषिमुनीयों की जादुई वाणी निहित है। उसमें विविध कलाएँ, उत्सव, रहन-सहन, वेशभूषा का लेखा-जोखा मुखरित है। इतना ही नहीं, बल्कि उसमें है अपनी मिट्टी को सौँध। सांप्रत समय में वास्तविकता यह है कि पाश्चात्य संस्कृति के प्रभाव से हमारी संस्कृति लुप्त होती जा रही है। हमारी संस्कृति के जीवनमूल्यों के बिना हमारा जीवन अधूरा ही है। इसी संदर्भ में जे.पी.जोशी ने सार्थक लिखा है कि-

“पंख के बिना पक्षी अधूरा है
पानी के बिना समुंदर अधूरा है।
लक्ष्य के बिना मंजिल अधूरी है,
मूल्य के बिना जीवन अधूरा है ॥”

भारतीय संस्कृति जीवन मूल्यों का भंडार है। उन मूल्यों को खोजना व समझना समुद्र में गोता लगाने के बराबर है। लेकिन जिस प्रकार पानी की कुछ बुँदे भी जीवन के लिए अंजली रूप बन सकती हैं, ठीक उसी प्रकार कुछ मूल्य हमारी जिन्दगी के लिए सार्थक सिद्ध हो सकते हैं। प्रस्तुत आलेख उन जीवनमूल्यों का ब्योरा है, जिससे आजकी युवा पिढ़ि भटक चुकी है।

पाश्चात्य सभ्यता-संस्कृति ने हमारे सामाजिक मूल्य को कमजोर बना दिया है। कहने में कोई दोहराई न होगी कि पश्चिमी संस्कृति ने हमारे सामाजिक मूल्यों की मृतः प्राय-सा बना दिया है। ढाई अक्षर से बना प्रेम शब्द आज मात्र स्वार्थसाधना व ढकोसला बनकर रह गया है। प्रेम जो त्याग, समर्पण, निस्वार्थ भावना का प्रतिक माना जाता है, आजकी युवापिढ़ि में यह प्रेम स्वार्थसिद्धि का एक मात्र साधन बनकर रह गया है। कृष्ण सुदामा की जो मैत्री हमें विरासत में मिली थी वह मैत्री आजकी स्वार्थी युवापिढ़ि के पास कहाँ है? इतिहास इस बात का साक्षी है कि लैला को पाने के लिए मजनु ने हीर को पाने के लिए राजा ने अपने प्राणों का समर्पण किया था। लेकिन आज के युवावर्ग में त्याग व बलिदान का ह्रास-सा हुआ है।

प्रवर्तमान समाज में से मान-मर्यादा, रहन-सहन, आचार-विचार इत्यादि जैसे सामाजिक मूल्यों का अधः पतन-सा हो गया है। एक समय था, जब प्रत्येक इन्सान को मान-मर्यादा में रहकर आचार-विचार, रहन-सहन का पालन करना पड़ता था, लेकिन आज इन सभी मूल्यों का खात्मा हुआ है। आज बड़े शहरों में एक बाप अपनी पत्नी, पुत्री, पुत्र, पुत्रवधु, पौत्र बीच भी चट्टा पहनकर रहता है। परिणामतः प्रवर्तमान समाज में चट्टा संस्कृति का आविर्भाव हुआ है।

आज के समाज में गुरु-शिष्य का पवित्र संबंध नाम मात्र बनकर रह गया है। व शिष्य में गुरु के प्रति आदर है और नहीं गुरु को शिष्य के प्रति कोई आस्था है। समाज में आये दिन ऐसी कई घटनायें घटित होती हैं, कि गुरु-शिष्य एक दूसरे के खून के प्यासे बन बैठे हैं। बुजुर्गों के प्रति आज की युवापिढ़ि में कोई मान-सम्मान नहीं है। इस प्रकार सामाजिक मूल्यों से भटकने के कारण ही हमारे समाज में पति-पत्नी में तलाक, पारिवारिक विघटन, मन-मुटाव आदि का पार्दुभाव हुआ है।

हमारे ऋषिमुनियों ने जीवन के लिए अंजली रूप जिन मूल्यों का जिक्र किया है वे मूल्य हैं- धैर्य, सदाचार, सादगी, नम्रता, विनय, विवेक, क्षमा, लज्जा आदि। लेकिन आज हमारी युवापिढ़ि इससे अछूती बन गई है। इतिहास के प्रमाणों से हमें पता चलता है कि सीधे, सादे एवं पवित्र ढंग से जीवन व्यतीत करना ही हमारे साधु-संतों, ऋषिमुनियों का प्रमुख उद्देश्य था। सादगी व नम्रता

“जीवन यदि धरती है तो संस्कृति उसका स्वर्ग है।”

विश्व के इतिहास के पन्ने पलटने से हमें ज्ञात होता है कि भारतीय संस्कृति सबसे प्राचीन व पुरानी है। समय रूपा प्रवाह के साथ-साथ कितने देश की संस्कृतियाँ बहकर खाक हो चुकी हैं। एक भारतीय संस्कृति ही ऐसी है, जो कितनी ही आपदाएँ, बाधाएँ एवं समय के खपेड़ों के साथ टकराकर टूटी नहीं है। इतिहास इस बात का गवाह है कि प्राचीनकाल से लेकर आज तक भारतीय संस्कृति-सभ्यता की गरिमा अश्रुण रही है। वेदों व उपनिषदों, वाल्मीकि एवं कालिदास जैसी विरल विभूतियों की दिव्य वाणी का धरातल प्राप्त करनेवाली भारतीय संस्कृति के सामने किसी भी देश की संस्कृति लोहा नहीं ले सकती।

भारतीय संस्कृति में ऐसी कई बहुमूल्यवान निधियाँ, कालजयी रत्न भरे पड़े हुए हैं। जो प्रत्येक ईंसान की जिन्दगी के लिए माइलस्टोन हैं। भारतीय संस्कृति में सदाचार, नैतिकता, धर्म, सहिष्णुता जैसे मूल्य हैं। उसमें ऋषिमुनीयों की जादुई वाणी निहित है। उसमें विविध कलाएँ, उत्सव, रहन-सहन, वेशभूषा का लेखा-जोखा मुखरित है। इतना ही नहीं, बल्कि उसमें है अपनी मिट्टी को सौंध। सांप्रत समय में वास्तविकता यह है कि पाश्चात्य संस्कृति के प्रभाव से हमारी संस्कृति लुप्त होती जा रही है। हमारी संस्कृति के जीवनमूल्यों के बिना हमारा जीवन अधुरा ही है। इसी संदर्भ में जे.पी.जोशी ने सार्थक लिखा है कि-

“पंख के बिना पक्षी अधुरा है
पानी के बिना समुंदर अधुरा है।
लक्ष्य के बिना मंजिल अधुरी है,
मूल्य के बिना जीवन अधुरा है ॥”

भारतीय संस्कृति जीवन मूल्यों का भंडार है। उन मूल्यों को खोजना व समझना समुद्र में गोता लगाने के बराबर है। लेकिन जिस प्रकार पानी की कुछ बुंदें भी जीवन के लिए अंजली रूप बन सकती हैं, ठीक उसी प्रकार कुछ मूल्य हमारी जिन्दगी के लिए सार्थक सिद्ध हो सकते हैं। प्रस्तुत आलेख उन जीवनमूल्यों का व्योरा है, जिससे आजकी युवा पिढ़ि भटक चुकी है।

पाश्चात्य सभ्यता-संस्कृति ने हमारे सामाजिक मूल्य को कमजोर बना दिया है। कहने में कोई दोहराई न होगी कि पश्चिमी संस्कृति ने हमारे सामाजिक मूल्यों की मृतः प्रायः-सा बना दिया है। ढाई अक्षर से बना प्रेम शब्द आज मात्र स्वार्थसाधना व ढकोसला बनकर रह गया है। प्रेम जो त्याग, समर्पण, निस्वार्थ भावना का प्रतिक माना जाता है, आजकी युवापिढ़ि में यह प्रेम स्वार्थसिद्धि का एक मात्र साधन बनकर रह गया है। कृष्ण सुदामा की जो मैत्री हमें विरासत में मिली थी वह मैत्री आजकी स्वार्थी

युवापिढ़ि के पास कहाँ है? इतिहास इस बात का साक्षी है कि लैला को पाने के लिए मजनू ने हीर को पाने के लिए राजा ने अपने प्राणों का समर्पण किया था। लेकिन आज के युवावर्ग में त्याग व बलिदान का ह्रास-सा हुआ है।

प्रवर्तमान समाज में से मान-मर्यादा, रहन-सहन, आचार-विचार इत्यादि जैसे सामाजिक मूल्यों का अधः पतन-सा हो गया है। एक समय था, जब प्रत्येक इन्सान को मान-मर्यादा में रहकर आचार-विचार, रहन-सहन का पालन करना पड़ता था, लेकिन आज इन सभी मूल्यों का खात्मा हुआ है। आज बड़े शहरों में एक बाप अपनी पत्नी, पुत्री, पुत्र, पुत्रवधु, पौत्र बीच भी चट्टा पहनकर रहता है। परिणामतः प्रवर्तमान समाज में चट्टा संस्कृति का आविर्भाव हुआ है।

आज के समाज में गुरु-शिष्य का पवित्र संबंध नाम मात्र बनकर रह गया है। व शिष्य में गुरु के प्रति आदर है और नहीं गुरु को शिष्य के प्रति कोई आस्था है। समाज में आये दिन ऐसी कई घटनायें घटित होती हैं, कि गुरु-शिष्य एक दूसरे के खून के प्यासे बन बैठे हैं। बज्रगों के प्रति आज की युवापिढ़ि में कोई मान-सम्मान नहीं है। इस प्रकार सामाजिक मूल्यों से भटकने के कारण ही हमारे समाज में पति-पत्नी में तलाक, पारिवारिक विघटन, मन-मुटाव आदि का पार्दुभाव हुआ है।

हमारे ऋषिमुनियों ने जीवन के लिए अंजली रूप जिन मूल्यों का जिक्र किया है वे मूल्य हैं- धैर्य, सदाचार, सादगी, नम्रता, विनय, विवेक, क्षमा, लज्जा आदि। लेकिन आज हमारी युवापिढ़ि इससे अछूती बन गई है। इतिहास के प्रमाणों से हमें पता चलता है कि सीधे, सादे एवं पवित्र ढंग से जीवन व्यतीत करना ही हमारे साधु-संतों, ऋषिमुनियों का प्रमुख उद्देश्य था। सादगी व नम्रता से जो जीवन की सच्चाई व सार है वह और कहीं नहीं है। लेकिन आज के युवावर्ग सादगी से धृणा महसूस करते हैं। सांप्रत समय के युवावर्ग सादगीसभर कपड़े पहने से आपको शर्मिदा महसूस करते हैं। यह तो शाहरुख एवं माईकल जेक्सन के ढंग से जिन्स, टी-शर्ट, टोपी और गोगल्स लगाने के आदि हो गये हैं।

हेलो और हाय, जैसा पाश्चात्य शब्दों से आज की युवापिढ़ि नाच रही है। न तो उनमें आतिथ्य सत्कार की भावना है और नहीं वसुधैव कुटुम्बकम् की चाहना : पंजाबी एवं चाईनीज

खानों के शोकिन आज के युवक बाहर से, भले ही कट्टे दिखते हो लेकिन भितर से तो वह टूटे हुए ही हैं। पाश्चात्य सभ्यता-संस्कृति का अंधानुकरण करना ही आज के प्रत्येक युवक का शोक बन गया है।

पानबिड़ि व सिगारेट के धुएँ में झुलसनवाली आजकी युवापिढ़ि का शारीरिक स्वास्थ्य भी धुधला सा बन गया

પ્રેરણાપદ છે, ભારતીય ઇતિહાસ

• ડૉ. લતા એસ. ચૌધરી

ભારતીય ઇતિહાસ ગંભીર અને મૂલ્યપરક છે. તેની દષ્ટિ, સ્વભાવ અને પ્રકૃતિ દાર્શનિક છે. પોતાના આ ચારિત્રિક ગુણોના કારણે ભારતનો ઇતિહાસ પશ્ચિમના ઇતિહાસ કરતાં ભિન્ન છે. ભારતીય ઇતિહાસની માન્યતા દાર્શનિક છે. જ્યારે પ્રાશ્નાત્મક ઇતિહાસની દષ્ટિ વૈજ્ઞાનિક છે. આપણી પદ્ધતિ સમન્વયાત્મક છે, તો તેમની વિશ્લેષણાત્મક છે. ભારતીય ઇતિહાસની સમન્વયાત્મક દષ્ટિ તેને સર્વોચ્ચપદ પ્રદાન કરે છે.

ભારતીય ઇતિહાસમાં કાવ્ય અને દર્શનનો પ્રવેશ એની બહુઆયામી વિશેષતા બતાવે છે. પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસ માટે ભારતીય વિદ્વાનોની કાળની ધારણા પર દષ્ટિપાત કરવાની જરૂર છે. કાળની ભારતીય માન્યતા દેશને અનુરૂપ ચાલે છે. દેશ તથા કાળ બંને એકબીજાના પૂરક છે. એકને બીજાથી જુદો કરી શકાય નહિ. તે બંને અવિભાજ્ય તથા અખંડ છે.

કાળ ગતિમાન પણ છે. અને અચળ પણ છે. આજ રીતે દેશની ગતિ પણ બેવડી છે. સમગ્ર સૃષ્ટિ પોતાના કેન્દ્ર પરતો અચળ છે. પરંતુ પરિધિમાં ચલાયમાન પણ છે. ભારતીય ઇતિહાસ દેશકાળની આ ઉંડી દષ્ટિનો સ્વીકાર કરે છે. આધુનિક વિજ્ઞાન દેશકાળના આ નવા આયામનો તો સ્વીકાર કરે છે. પરંતુ પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસ એને માનતો નથી. એ જ કારણે આપણે રામાયણ, મહાભારત તથા પુરાણોને ઇતિહાસ માની લઈએ છીએ, પરંતુ દષ્ટિના અભાવને કારણે પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસ એમાં માનતો નથી.

ભારતીય ઇતિહાસમાં ઋષિઓ તથા વિદ્વાનોને મહાન ઇતિહાસવેત્તા માનવામાં આવે છે. ઋષિઓ ધ્યાનાવસ્થામાં કાળને એકઠો કરીને વિષયની સમગ્રતાને આત્મસાત કરે છે. આજ કારણે વાલ્મીકિઋષિએ રામાયણમાં કાવ્યાત્મક શૈલીમાં રામાવાર્તાની ઘટનાને પહેલેથી જ રચીને તૈયાર કરી દીધી હતી. રામકથાની ઘટના એક સાથે જ ઐતિહાસિક તથા શાશ્વત બની જાય છે. તે ઇતિહાસ એટલા માટે છે કે મહાનાયક રામ જન્મ લે છે, અને અંતે મૃત્યુનું વરણ કરે છે. અને શાશ્વત એટલા માટે છે કે તેઓ બ્રહ્મનું પ્રતિક તથા ભગવાન વિષ્ણુનો અવતાર છે.

રામાયણને ઇતિહાસ માનવ પાછળ અનેક દષ્ટાંતો તથા સાબિતીઓ મોજૂદ છે. રામાયણના મહાનાયક રામ અભિધાન સ્તરે દેખાય છે. લક્ષ્મણના સ્તરો તેઓ ઈન્દ્રઉપેન્દ્રનું સંયુક્ત રૂપ છે. તથા લાક્ષણિક સ્તરે તે ઘટના દેવાસુર સંગ્રામનું રૂપ ધારણ કરે છે. અભિધા, લક્ષણ, વ્યંજના અર્થાત્ ઐતિહાસિક, મિથક અને દાર્શનિક વિચાર ત્રણેય પરસ્પર જોડાયેલા છે. ટૂંકમાં કહીએ તો રામાયણમાં ઇતિહાસમાં બધા જ લક્ષણો વિદ્યમાન છે.

આ પ્રમાણે હોવા છતાં પ્રખ્યાત ભાષા વૈજ્ઞાનિક ડૉ. સુકુમાર સેને પોતાના પુસ્તકમાં રામાયણને શાસ્ત્ર માનવાનો ઈન્કાર કર્યો છે. તેમનું કહેવું છે કે, પરંપરા અનુસાર મહાભારતને જ શાસ્ત્ર માની શકાય કારણ કે સ્મૃતિઓ વિવિધ અનુષ્ઠનો અને કાવ્યોમાં મહાભારતના પાઠનું જ વિધાન કરે છે. રામાયણના પાઠનું નહિ, તેથી રામાયણ શાસ્ત્ર નથી પણ ફક્ત કાવ્ય છે. પરંતુ હકીકતતો સાવ વિપરીત જણાય છે. અનેક અનુષ્ઠાનોમાં રામાયણ પાઠને ભાવગત પાઠ જેવી મહત્તા આપવામાં આવે છે.

શ્રુતિ કહે છે કે- સત્ય વદ, ધર્મ ચર, અતિથિ દેવો ભવ્ (અર્થવવેદ-૩/૩૦/૩)

આ શ્રુતિ વચનોનો દશ્યરૂપ આપવા માટે માનવીય નાયકનું ચારિત્ર પ્રદાન કરવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ ભગવતમાં પણ આજ બાબત પ્રકાશિત થઈ છે. કે પરમાત્માનો અવતાર ફક્ત આસુરોના સંહાર માટે જ નહિ, પરંતુ માનવજાતને ઉપદેશ આપવા માટે, નૈતિકતાના પાઠ ભણાવવા માટે અને પરંપરા તથા મૂલ્યોના રક્ષણ માટે પણ થાય છે. અવતારોને પણ મનુષ્યોના સુઃખ દુઃખ, સંયોગ-વિયોગ, તથા બીજા માનવીય કષ્ટોમાંથી મર્યાદાપૂર્વક તથા સાહસપૂર્વક પસાર થવું પડે છે. તેથી રામાયણમાં મર્યાદા પુરુષોત્તમ રમના જીવનચરિત્રોનું વર્ણન માત્ર ઐતિહાસિક ન રહેતા આપણા બધા માટે પ્રેરક તથા પ્રેરણાપદ બની જાય છે.

ભારતીય ઇતિહાસ શાસ્ત્રોમાં જીવંત છે. શાસ્ત્રમાં વેદોની શ્રુતિઓને કથાઓ તેમજ વાર્તાઓના માધ્યમથી અંજિત કરવામાં આવી છે. કોઈપણ ગ્રંથ તેમાં રહેલી વ્યંજના, દિવ્યચરિત્રો, દિવ્યઉપદેશ વગેરેના કારણે આર્યગ્રંથ કહેવાય છે. આ સંદર્ભમાં રામાયણ ફક્ત પણ છે. તે મંત્રાત્મક છે. કારણ કે એના મંત્રોના જય કરવામાં આવે છે. અને ઈચ્છિત વરદાન મેળવવામાં આવે છે. તે પાઠાત્મક છે. તેના પાઠ કરીને અનેક પ્રકારના લાભ મેળવવામાં આવે છે. રામાયણ એક સાથે આદિ કાવ્ય, મહાકાવ્ય, શાસ્ત્ર અને કાવ્ય ઇતિહાસનું જવલંત ઉદાહરણ છે. આજ રીતે ભારતમાં રામાયણ, મહાભારત તથા શ્રીમદ્ ભાગવતને સમાનરૂપે શાસ્ત્રો કહેવામાં આવે છે. તેઓ દિવ્ય ઇતિહાસ પણ છે.

ભારતીય ઇતિહાસના સમીક્ષાત્મક અધ્યયનમાં એ ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે અહીં ચર્ચાવામાં આવેલાં પ્રશ્નોના ઉદ્દેશ કોઈ વિશેષ ગ્રંથની શ્રેષ્ઠતા બીજા ગ્રંથો કરતા વધારે છે. એવું સાબિત કરવાનો નથી, પરંતુ ભારતીય ઇતિહાસના સમગ્ર ચિંતનને દર્શાવવાનો છે. ભારતીય ઇતિહાસની ઉદાત્તભાવના, દીર્ઘદષ્ટિપૂર્ણ તથા દાર્શનિક ધારણાની સમન્વયાત્મક દષ્ટિને કારણે જ રામાયણ જેવા મહાકાવ્યને ઇતિહાસની માન્યતા પ્રદાન કરવામાં આવે છે. આપણો ઇતિહાસ અત્યંત સમૃદ્ધ, ગૂઢ તથા પ્રેરણાદાયી છે. તેના પઠન તથા પાલનથી આપણે આપણા ભવિષ્યને શ્રેષ્ઠ બનાવી શકીએ છીએ. ભારતનો ઇતિહાસ પ્રેરણાદાયી છે. તેથી આપણે તેમાંથી પ્રેરણા મેળવીને તેના મૂલ્યોનું પાલન કરવું જોઈએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પર ગાંધીજીનો પ્રભાવ કઈ રીતે?

• ડૉ. સોનલ એસ. ભારથી

ગુજરાતી સાહિત્ય પર ગાંધીજીનો પ્રભાવ છે કે નહીં? ગુજરાતી ભાષાનો સીધો લાભ સાહિત્યની સર્જનાત્મક એ પ્રશ્ન કોઈને થતો નથી. સૌ ગાંધીજીનો ગુજરાતી સાહિત્ય વિદ્યાઓનો મળ્યો. ગાંધીજીના ‘નવજીવન’ ગત પત્રકારત્વે પર પ્રભાવ છે એમ સ્વીકારીને ચાલે છે. ‘સત્યના પ્રયોગો’ પણ આ પ્રક્રિયાને બળ અને દિશા આપ્યા. આ જ ગાંધીજીએ લખી છે. એટલે ગુજરાતી સાહિત્ય પર પ્રભાવતો હોવાનો જ ગુજરાતી સાહિત્યના સામાન્ય વિદ્વાનો દ્વારા ગુજરાતી એવું માનનારો વર્ગ પણ ઘણો પરંતુ ગુજરાતી સાહિત્ય પર જોડણીને વ્યવસ્થિત કરાવી, તેની લેખન પદ્ધતિને ગાંધીજીનો પ્રભાવ છે તો કેવો, કેટલો અને કઈ રીતે અમે શાસ્ત્રીયતા બક્ષવામાં પણ પ્રેરણાબળ પુરૂં પાડ્યું. ગાંધીજીનાં સમજવું જરૂરી છે.

વાત જ્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરના ગાંધીજીના ભાષાશૈલી પર સૂક્ષ્મ અસર જોઈ શકાય. વાગાડંબર કે પ્રભાવની આવે ત્યારે જીવન અને કલા બંને છેડાઓનો વાગ્વિલાસનો મહિમા ન રહ્યો. શબ્દવિલાસ વિજય માન્યો. વિચાર કરવો પડે. જીવનની ઉપેક્ષા કરીને કલાની સમ્યક્ અર્થપ્રધાન વિચારનિષ્ઠ, સ્વાભાવિક ને સુગમ સરળ, સાદી ને પ્રતિષ્ઠા કરવી શક્ય જ નથી. કલાની, સાહિત્યની પોતાની છતાં સત્વ-સમૃદ્ધ સંયમપૂત વાણીની તરફદારી વધી. આથી આગવી સ્વાયત સૃષ્ટિ છતાં એ જીવનની અંતર્ગત છે અને એકંદરે ગુજરાતી ભાષાની અભિવ્યક્તિશક્તિને તેની એની સાર્થકતા પણ કલા રહીને જીવનને સમર્પિત થવામાં છે, કલાત્મક ગતિવિધિનો લાભ થયો. એ પણ ઓછું નથી.

ગાંધીજીના પ્રભાવે જે જીવનલક્ષી કલાભિગમ આવ્યો

ગાંધીજીએ કેળવણીમાં સ્વભાષાનો માતૃભાષાનો તેણે સાહિત્ય-કળાને મોકળાશથી વિહરવાને આકાશ આપ્યું મહિમા કર્યો. તેના ઘણા દુરગામી પરિણામો આવ્યાં. જુદા- તો મૂળ નાખીને ટકવા વિસ્તરવાની નક્કર ભોંય પણ આપી. જુદા વિષયોમાં શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યમાં લોકતત્વ આદરને અધિકારથી સ્થાન પામ્યું. સ્વીકારતાં તેના ઘડતર વિકાસમાં વેગને વ્યાપ બંને આવ્યા. સાહિત્યમાં ગામડું આવ્યું, ગામડાનો ભાતીગળ સમાજ અને એનક વિષય માટેની પરિભાષા તૈયાર થઈ ગુજરાતી ભાષાની તેમની સમસ્યાઓ આવ્યા. ગ્રામસફાઈ, નશાબંધી, અભિવ્યક્તિશક્તિ ખીલી લલિત ગંધ સાથે લલિતેતર ગંધ અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, સર્વધર્મસમન્વય, સ્વાવલંબન, સાદાઈ પણ કેળવાયું. એ રીતે ગુજરાતીમાં ચિંતન પ્રધાન-વિચાર વગેરેની ટૂંકમાં ગ્રામસુધારણને ગ્રામોદ્યયની પ્રધાન ગંભીર લલિતેતર સાહિત્યની સમૃદ્ધિ પણ વધી. સર્વોદયની જાતભાતની બાબતો કવિતા નાટક, કથા, નિબંધ આમ વિચાર સ્તરે, વિવિધ સંદર્ભને પરિપ્રેક્ષામાં ઘડાતી જતી વગેરેમાં વણાતી આવી. ગાંધીજી-નિદિષ્ટ એકાદશ વ્રતો અને

અઢાર રચનાત્મક કાર્યક્રમોનું એક બૃહદ્ વિષયક્ષેત્ર ખૂલ્યું. જેનો લાભ લઈ રમણલાલ વ. દેસાઈ, ઝવેરચંદ મેઘાણી, પીતાંબર પટેલ, પેટલીકર, પન્નાલાલ, દર્શક વગેરે ઘણું પ્રેરક-પથકર સાહિત્ય પણ આપ્યું. રમણલાલ વ. દેસાઈની નવલકથાઓ તો ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યક્રમોના કલારસિત દસ્તાવેજ રૂપ ન લાગે તો નવાઈ જ કહેવાય. સુધારાયુગને પંડિતયુગની હવામાં બામણા ગામની ભંગડીને કે મોચીને માટે સાહિત્યમાં પ્રવેશ સરળ નહોતો, પણ એ ગાંધીયુગમાં સરળ બને છે.

ગાંધીજીએ સાહિત્યકારોને વિદ્વાનો પાસે જીવનલક્ષી અભિગમનો જે આગ્રહ સેવ્યો તેણે ખરેખર તો સાહિત્યકલાને પાંડુરોગી થતી બચાવી. જે પગમાં રૂધિરમાંસની તાકાત ન હોય એ પણ રઢિયાણું રાસનૃત્ય કઈ રીતે રજુ કરી શકે? નૃત્યની ચિંતી કરનારે, નૃત્ય કરનાર પગની મજબુતીનીયે ચિંતા કરવી જ બોઈએ, ગાંધીજી પાસે ઉત્તમ જીવનનો એક આદર્શ હતો. સાહિત્ય કેવળ મનોરંજનનું સાધન ન બનવું બોઈએ. સાહિત્ય મનોઘડતરનું

સાધન પણ ન બનવું બોઈએ. જીવનને રમણીય બનાવવામાં સાહિત્યકારો આગળ આવીને એમનું સર્જનાત્મક પ્રદાન કરતા રહે તે માટે તેઓ સતત મથતા રહ્યા.

ગાંધીજીનો પ્રભાવ એવી વિભૂતિનો પ્રભાવ છે જે રવિન્દ્રમાંથી ‘ગુરુદેવ’ને શોધી શક્યા હતા. તેમનો પ્રભાવ વસ્તુતઃ જનગણમનના અધિનાયકનો પ્રભાવ છે. ખાતર-પાણીને હવા-ઉજાશને જેવો પ્રભાવ સંબંધ ગુલાબના ખીલેલા પુષ્પ સાથે હોય એવો પ્રભાવ ગાંધીજીનો ગુજરાતી સાહિત્ય પર રહ્યો છે એમ કહીએ તો ઓછું નથી. એ પ્રભાવ ગાંધીજીના અવસાને વિરમ્યો નથી પણ દર્શક જેવા સાહિત્યકારોની કલમમાં આગળ વધેલા બોઈ શકાય છે. ગાંધીજીએ ગુજરાતનાને રાષ્ટ્રના જીવનને સમૃદ્ધ કર્યું, તો તેમાં તેમની વિચારવાણીથી સાહિત્ય કલામાં જે સંસિદ્ધ થયું તે પણ સમાવેશ પામે જ છે. ગાંધીયુગીન ગુજરાતે- તેના સાહિત્યકારોએ તો ગાંધીજીનું પ્રભાવાત્મક આકર્ષણ અનુભવેલું અને અનુગાંધીયુગમાંયે એમનું આકર્ષણ અનુભવનારા અનેક છે.

ભારતીય ભાષાઓનું મૂળ સંસ્કૃત

• ડૉ. શારદા પિ. રાઠોડ

સંસ્કૃત આપણી પ્રાચીન ભાષા છે. ભારતખંડમાં અનેક ભાષાઓ બોલાતી હતી, પણ એમાં એક સામાન્ય ભાષા તરીકે સંસ્કૃતનો સ્વીકાર થયેલો. આજે આપણી રાષ્ટ્રભાષા હિન્દી છે, આવી જ રીતે ભારતખંડની ભાષા સંસ્કૃત હતી. આર્ય ભાષાઓની માતૃભાષા એ સંસ્કૃત હોવાના કારણે એનું મહત્ત્વ ઘણું છે. કદાચ, આપણી પાસે અતિ પ્રાચીન સંસ્કૃતના નમૂના મળતા નહીં હોય, પણ શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં જે દિવ્યસંદેશ આપ્યો છે, એ ભાષા સંસ્કૃત છે. વેદો, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, બ્રહ્મસૂત્ર, બ્રાહ્મણો, ઉપનિષદો વગેરે આપણને સંસ્કૃત ભાષામાંથી મળે છે. વેદોએ સંસ્કૃત ભાષાનું પ્રાચીન સ્વરૂપ ગણાવી શકાય. હરિદાસ સિદ્ધાંતવાગીશે ‘શિવાજીચરિત’માં કહ્યું છે, “ભારતીય ભાષાઓનું મૂળ એકમાત્ર સંસ્કૃતમાં જ છે. મૂળનો નાશ થવાથી એની ડાળીઓની સમાન એ બધું જ લુપ્ત થઈ જશે.” આ આપણી મૂળ માતૃભાષા છે, એ લુપ્ત ન થઈ જાય એની સઘળી જવાબદારી આપણા સૈની છે. આપણું પ્રાચીન સાહિત્ય જે કંઈ છે, એ બધું જ સંસ્કૃત ભાષામાં છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં આપણને જીવનનો સાચો સંદેશ મળે છે, આપણી કવિતાનો વારસો સંસ્કૃતમાં છે. ઉપદેશાત્મક કવિતા, વીરગથાઓ, નીતિકથાઓ, ઐતિહાસિક કથાઓ અને કપોલકલ્પિત કથાઓ માટે આપણે સંસ્કૃત ભાષાના ઓશિંગણ છીએ. સંસ્કૃતમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, ન્યાય તથા તત્ત્વજ્ઞાન તેમ જ વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક વિષયોને લગતી પ્રમાણભૂત સામગ્રી મળે છે. વિશ્વનો કોઈ વિષય કે આજના વિજ્ઞાનનીક કોઈ શોધ એવી નહીં હોય, જે આપણી સંસ્કૃત ભાષામાં ન હોય! સંસ્કૃતભાષા તો ભારતવર્ષનું વટવૃક્ષ છે.

સંસ્કૃતનો અર્થ થાય છે, (૧) સંસ્કાર પામેલું, (૨) શુદ્ધ કરેલું, (૩) શણગારેલું, (૪) ગીર્વાણ ભાષા. સંસ્કૃત આપણું તપ અને બળ છે. આપણે હવે પારકા ભાણે મોટો લાડુ બોતા થઈ ગયા છીએ. તેથી આપણું જે વિશ્વમાં પણ ઉત્તમોત્તમ છે, એને છોડીને એનું મહત્ત્વ સમજ્યા-વિચાર્યા વિના બીજાની પાછળ પડીએ છીએ.

જેણે આ લોકમાં શાખા-પ્રશાખાઓ સાથે વેદોને પ્રગટ કર્યા, જે સ્મૃતિઓની ધાત્રી અને ઉપનિષદોની જન્મદાત્રી છે,

જે ત્રણે લોકમાં આધ્યાત્મિક માર્ગનો ઉપદેશ આપનારી એકમાત્ર છે, દિવ્યજ્યોતિથી પ્રકાશમાન એ દેવવાણીનો જગતમાં વિજય થાવ. સંસ્કૃત દેવોની વાણી છે. ભારતની મોટા ભાગની ભાષાઓનું મૂળ સંસ્કૃત જ છે. આમેય આપણે જોયું એ પ્રમાણે સંસ્કૃતનો અર્થ સંસ્કાર થાય છે. જેના દ્વારા આપણે સંસ્કાર મેળવી શકીએ છીએ એ સંસ્કૃત ભાષા છે. કોઈએ કહ્યું છે કે, “જગતમાં બધી જ ભાષાઓને

જન્મ આપનાર કોણ છે?—ચમકારા ભારતી સંસ્કૃત. વેદની જનની કોણ છે?—ઓજસ્વતી સંસ્કૃત. અનુપમ અને સરસ સાહિત્ય સંપન્ન કોણ છે?—શ્રેષ્ઠ સંસ્કૃત. ભારતને અનુકૂળ ભાષા કોણ છે?—સુરભારતી સંસ્કૃત.” આ ભાષા જે વિશ્વભાષા બનવી જોઈએ એના બદલે ધીમે ધીમે હાંસિયામાં ધકેલાતી ગઈ છે.

જુંદગી

“જુંદગી ! નહોતી ખબર કે માત્ર તું તો,
છે ગણિત, પગલું ખોટું ને ખોટો જ દાખલો.”

જુંદગી શું છે?— ‘આદર્યો અધૂરો રહી જાય એ જ જુંદગીની સાચી અને અસલ વ્યાખ્યા છે.’ દાર્શનિકોનાં મતે, જન્મથી શરૂ થતો જુંદગીનો અધ્યાય મૃત્યુ સાથે પૂરો થાય છે. માણસની જુંદગી એટલે ત્રણ ઘટના : જન્મ, જીવન અને મૃત્યુ. જેમ શરીર પંચતત્ત્વોમાં વિલીન થાય છે તેમ આત્મા પણ પરમાત્મામાં વિલીન થઈ જાય છે. માણસની જુંદગી છેવટે એકલા માણસની જ સફર હોય છે. તેને જીવવા માટે માણસ તરીકેનું સ્વમાન, ખુમારી, ઝિંદાદીલી અને કંઈક કરી છૂટવાની તમન્ના જોઈએ. માનવી તો ધસમસતા પ્રવાહમાં તરતા પર્ણ જેવો છે. અસમર્થને આ જમાનો કાઠે ફંગોળી દે છે અને ગુમનામ જુંદગીમાં ખોવાઈ જાય છે.

સૌને સારા થવું, મહાન થવું ગમે છે, પણ આમાંનું કશું જ તરત સંભવ નથી. કેમકે શરૂઆત ક્યાંથી કરવી તેની ખબર જ નથી. જીવનમાં સાચાં ઉપદેશને અનુસરો. આભમાંથી અમૃત વરસે તોપણ હાથ અવળા રાખેલા હોય તો તે ખાલી જ રહેવાના. જીવનમાં સારું વિચારો અને તેવા બનો.

"As you think, So shall you be"

જીવનની પરિભાષા એટલે “અનુભૂતિઓની સતત ચાલી આવતી પરંપરા” જેમ ઈંટ ભીંતનો ઘટક છે અને તેના ઉપયોગથી ભીંતની મજબૂતાઈ અને નબળાઈનો ખ્યાલ આવે

• પ્રા. વિદ્યાબેન જી. રામાનુજ

છે. તેવી જ રીતે જીવનનું ઘટક અનુભૂતિ છે. આ અનુભૂતિક્ષેત્ર પદાર્થજગત, ભાવજગત અને વિચારજગતનું બનેલું છે. આ અનુભૂતિ સુખમય હશે તો, જીવન સુખી અને દુઃખમય હશે તો જીવન દુઃખી.

જીવન જીવવું એ ખૂબ અકળ અને ખૂબ ગહન પ્રશ્ન છે, પણ માણસ એને કેટલી સહજતાથી લઈ જીવી નાખતો હોય છે. તે કોઈ પારામાં કે ગ્રામમાં મપાતું નથી. એક ઉત્સવ છે, જીવનનો ઉત્સવ. જીવન જીવવું એ એક કલા છે અને આ કલાને સારી રીતે જીવી જાણે તે જ સાચો કલાકાર. આ કસોટીમાં કેટલીકવાર પાસ થયા અને કેટલીકવાર નાપાસ થયા તેનો હિસાબ કદી માંડ્યો છે? પાસ થાય કે નાપાસ થાય, પણ નાસીપાસ તો ન જ થવું જોઈએ. જે આને સમજે તે ભવસાગર તરીકે જાય. જીવન જીવતાં કેટલો આનંદ મળ્યો છે? આ આનંદ પણ માણસ મિલકતની જેમ સંતાડી સાચવી રાખે છે. તેમાં નિષ્ફળતા મળતાં માનવી દોષ કાઢે છે. આ માનવીની કુટેવનું એક ઉદાહરણ પ્રચલિત છે.

એકવાર માણસે કોયલને પૂછ્યું કે, કોયલ તારામાં કાળાશ ન હોત તો,

તું કેટલી સારી હોત?

એકવાર માણસે સાગરને પૂછ્યું કે, સાગર તારામાં ખારાશ ન હોત તો,

તું કેટલો સારો હોત?

ફરી એકવાર તેણે ગુલાબને પૂછ્યું કે, ગુલાબ તારામાં કંટક ન હોત તો,

તું કેટલું સારું હોત ?

ત્રણેય એકસાથે બોલી ઊઠ્યા, કે માણસ ! તારામાં બીજાના દોષ જોવાની શક્તિ ના હોત તો,

તું કેટલો સારો હોત ?

જેમ માનવીને સ્મૃતિનું વરદાન મળેલું છે, તેવું જ વિસ્મૃતિનું વરદાન છે. જીવનમાં લાભ-ગેરલાભ, સુખદુઃખ, આનંદ-શોક, મિલન-વિયોગ, માન-અપમાનના દ્વન્દ્વોની મોટી હારમાળા સર્જાતી હોય છે. છતાં માણસ આશા બાંધીને નવા જોમ સાથે ઊભો થાય છે. આ દ્વન્દ્વોમાં શું સાચવવું અને શું છોડવું, તેનો નિર્ણય જાતે જ કરવો પડે છે. કેટલાક લોકો પોતાનાં ઘરમાં નકામી ચીજોનો સંગ્રહ પણ કરે છે, પરિણામે ઘરમાં મોકળાશથી રહેવા માટે જગ્યા બચતી નથી અને ગૂંગળામણ થાય છે તેવું જ મનનું પણ છે, જીવનનું છે. જીવનમાં મનની અંદરનાં ખૂણામાં આવી બિનજરૂરી ચીજો ભરાય જાય ત્યારે અકળામણ થાય છે. આવી સ્મૃતિનો નિકાલ કરવો જોઈએ અને વિસ્મૃતિનાં વરદાનને કામે લગાડવું પડે છે. ભૂલી શકે તે જ સ્વસ્થ અને સારો માણસ છે. ડંખ અને કડવાશને દૂર કરવા જીવનમાં સારી ક્વોલિટીનું ફિલ્ટર ગોઠવી નાખવું અને જીવનનો સ્વચ્છ, શુદ્ધ અમીરસનો લહાવો લેવો.

જીવનમાં વસંતના વાયરા પણ હોવાના અને પાનખરનાં સૂસવાટા પણ હોવાનાં વરસાદની ભીની સુગંધ હોવાની અને કાદવ પણ હોવાનો. પાણીથી કાદવ થાય છે અને કાદવ ધોવાય પણ છે, આ પાણીનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ? એ માનવી પર આધાર રાખે છે. જીંદગી અર્થહીન લાગે તો, એનો અર્થ જાણવો. જીંદગીનો અર્થ ‘ભાગવું’ નહિ પણ ‘જાગવું’ છે. જે લોકો પોતાનાં જીવનકાળ દરમિયાન કંઈક કરી ગયા, નામ પામ્યા છે. તેમનાં જીવનચરિત્રો તપાસીએ ત્યારે જાણ થાય કે, તેમણે પુષ્કળ પ્રતિકૂળતાઓનો સામનો કરી સુગમ તકોને બદલે દુર્ગમ અડચણોની જ ભેટ મળી હતી.

જીવનમાં નસીબનો વિચાર, અમુક મુદ્દતે પાકતી વીમાની પોલીસી કે જ્યોતિષીએ કાઢેલી દશાઓ, સારા ગ્રહોની આગાહી ઉપર ના થઈ શકે. આપણે પોતાની જાતને સુધારવા તૈયાર નથી અને ગ્રહો સુધરવાની રાહ જોઈએ છીએ. ‘દુનિયા સુધરતી નથી’ તેનું મુખ્ય કારણ છે કે, તેની

શરૂઆત કોઈ બીજો કરે. આ માણસને સમજવાનો માર્ગ દૃઢયથી જ જાય છે. માણસના વ્યક્તિત્વનું તાણું પ્રેમની ચાવીથી ખૂલી શકે છે.

જીવનનાં મૂલ્યોમાં સંતોષ, પ્રેમ, દયા મહત્વના છે. સંતોષી માનવીએ આમ માનવું જોઈએ કે,

કકડીને ભૂખ લાગે તો માનવું કે,

તમે ‘ટાટા’ છો.

ઘસઘસાટ ઊંઘ આવે તો માનવું કે,

તમે ‘અંબાણી’ છો.

તમારી ખોટી નિંદા કરે તો પણ સ્વસ્થ રહી શકો,

તો માનવું કે તમે ‘બિરલા’ છો.

કોઈને છેતરતી વખતે ખચકાટ થાય,

તો માનવું કે, તમે ‘સજ્જન’ છો.

જો આનંદમાં રહેતા હો તો માનવું કે,

તમે ‘તમે’ જ છો !

ઈશ્વરની જ્ઞાન ગમ્મતના કોયડાઓ ઉકેલવા સક્રિય રહેવું અને તેણે મોકલેલા ખાસ એલચી (દૂત)નાં ગૌરવથી જીવવું અને એવું જીવવું કે બીજાને આપણી જેમ જીવવાનું મન થાય.

વિવિધ વાનગીઓ બનાવતા નહિ આવડે તો ચાલશે, પણ આ વાનગી તો આવડવી જ જોઈએ. તદ્દન નવી વાનગી.....

સૌપ્રથમ એક કિલો પ્રેમ લઈ

એમાં બરાબર બસો ગ્રામ સ્મિત ઉમેરો.

આથો ચઢી જાય પછી એમાં

ચાર ચમચી વિશ્વાસ અને ત્રીસ ગ્રામ

જેટલી સહાનુભૂતિ તથા અડધો લિટર સચ્ચાઈ ઉમેરો.

જે મિશ્રણ તૈયાર થાય એને બરાબર

ઘૂંટીને ઘટ્ટ થવા દો. પછી એમાં એટલા

જ વજન જેટલો આનંદ રેડીને ઠીક ઠીક

સમય સુધી ત્યાગના ફીજમાં રાખી મૂકો.

કલાક પછી યોગ્ય કદના ચોસલા પાડીને

શત્રુઓ અને મિત્રોમાં વહેંચવા માંડો

આ સ્વાદિષ્ટ વાનગીનું નામ છે..... જીંદગી

રૂપિયા માત્ર રૂપિયા નહીં, લક્ષ્મીનું રૂપ છે

• શાર્તિક ડી. અંતાણી

વસ્તુ વિનીમય એટલે કે આર્થિક વ્યવહારો માટે અતિ જરૂરિયાત એવા નાણાં કે જેને આપણી સંસ્કૃતિ લક્ષ્મીના રૂપમાં બોલે છે. રૂપિયાને આપણી સંસ્કૃતિ લક્ષ્મી માને છે ત્યારે આ જ લક્ષ્મીને કોઈ પ્રસંગોમાં 'ઘોર' કરી અને ઉડાડવામાં આવે છે એ કેટલા અંશે યોગ્ય છે ?

ભારતીય સંસ્કૃતિએ રૂપિયાને લક્ષ્મીજી કહ્યાં છે. ધનલક્ષ્મી કહી અને આપણે આ રૂપિયાને માત્ર એક નાણાં તરીકે નહીં પણ લક્ષ્મી તરીકે બોલ્યું છે છીએ પરંતુ આ જ લક્ષ્મીને લોકો 'ઘોર' કરી અને આડેધડ ઉડાડે છે. જેથી આ જ લક્ષ્મી લોકોના પગ નીચે કચડાય છે. ધાર્મિક કે સામાજિક પ્રસંગોએ 'ઘોર' કરવામાં આવતી હોય છે આ 'ઘોર' કરવી એ બાબત ખૂંચે તેવી નથી પરંતુ આ ઘોર દરમિયાન જે રૂપિયાને ઉડાડવામાં આવે છે તે કદાચ યોગ્ય ન કહેવાય. સંતવાણી કે જે સંતોના સાનિધ્યમાં થતી હોય છે ત્યારે લોકો હોંશેહોંશે ઘોર કરતા હોય છે પરંતુ આ જ દૃશ્ય જો નીરખીને બેવામાં આવે તો એક વાત જણાશે કે રૂપિયાઓ ઉડાડવાથી એ જ રૂપિયા લોકોના પગમાં કચડાય છે. ગમે ત્યાં આ લક્ષ્મી જમીન પર પડેલી દેખાય છે અને બાણતા-અબાણતા લોકોના

પગની નીચે આવે છે. જેથી ઘોર કરવી એ બાબતમાં એટલું ખાસ ખ્યાલ રાખવું જરૂરી ગણાય કે રૂપિયા ઉડાડવા કરતા નિયત સ્થાને રખાય તો સામાજિક પ્રસંગો જેવા કે લગ્ન પ્રસંગોમાં પણ વરઘોડામાં ઘોર કરાતી હોય છે તેમાં પણ માર્ગ વચ્ચે રૂપિયા ઉડાડવામાં આવતા હોય છે જે યોગ્ય ગણાય નહીં.

દિવસ-રાત મહેનત કરી અને રૂપિયા કમાવનાર માનવીએ એ આ લક્ષ્મીની કદર કરવી જોઈએ. માત્ર લેવડ-દેવડના માધ્યમ તરીકે નહીં પરંતુ આપણી સંસ્કૃતિએ નાણાંને લક્ષ્મીજીનું રૂપ એટલે કે લક્ષ્મી સાથે સરખાવી છે ત્યારે એ વાતનું ખ્યાલ રાખવું જરૂરી છે કે બાણતા-અબાણતા આ રીતે આપણે સૌ ક્યાંક લક્ષ્મીજીનું અપમાન તો નથી કરતા ને ? એવું નથી કે ઘોર કરવી એ સાફ નથી પરંતુ ઘોર દરમિયાન આ રૂપિયાને ઉડાડવા એ યોગ્ય નથી.

ભારતીય સંસ્કૃતિને ટકાવી રાખવા માટે આ પ્રકારની બાબત કે જે દેખીતી નજરે કદાચ સામાન્ય લાગે પરંતુ આ જ બાબતો થકી આપણી સંસ્કૃતિ ટકેલી છે જેથી લક્ષ્મીનું માન-સન્માન જળવાય તે જરૂરી બન્યું છે.

Congratulations!

We are proud of you soldiers of tomorrow

Sr. No.	Camp	No. of students	Achievements
1	CATC	27	-Got 1 st prize in Runnig -Got 1 st prize in Relay (Cadets involved are Sodha Dilipsinh, Sodha Ravirajsinh, Gadhvi Jivraj, Jadeja Bharatsinh, Jadeja Ranubha)
2	NIC 2	01	Sankhala Harshad got Gold medal for "best cadet competition"
3	TSC return	01	Jadeja Ranubha got Bronze medal (3 rd place in India) in Obstacle racing.

Sports Achievers

- Dodiya Shaktisinh got 1st prize in 69-77 kg class
- Valand Vishal got 1st prize in 77-85 kg class
- Sumra Shahnawaz and Jat Abdulkarim got 1st prizes in JUDO in their respective classes
- Naveen Niranjan student of R. R. Lalan College participated in "All India Half Marathon -2013"

માતૃભાષાની આજ અને આવતીકાલની પ્રવર્તમાન સ્થિતિ

• ડૉ. મિહીર વોરા

તળપદા શબ્દો, રમણીય રૂઢિપ્રયોગો, અલગ-અલગ બોલીઓ કે કહેવતો વગેરેને કરમાતા, વિસરાતા, હળધૂત થઈ ધીમે-ધીમે ક્રમિક રૂપે ઓગળતા બોધને તો હરકોઈ ભાષા પ્રેમીઓને સ્વાભાવિક બળાપો જ થાય. એમનો ડર છે કે આધુનિક ભાષાઓના બજારમાં માતૃભાષાના શબ્દોની સાથે ભાષાના મૂળાક્ષરો પણ ઓગળી જશે કે શું ? માતા સાથેનો સંબંધ જેમ હૃદયથી બંધાય તેમ માતૃભાષાનો સંબંધ પણ હૃદયથી જ બંધાય અને એવો સંબંધ જ્યાં બંધાયો હોય ત્યાં વિરહ વેદના જરૂર આપે. માતૃભાષાની ચિંતા કરનારા એવા લાખો મશાલચીઓને, સંતાનોને આપણે પહેલા તો લાખેણા વંદન અને સલામ જ કરીએ. માતૃભાષા તરીકે ગુજરાતી ભાષાની દેશ-વિદેશે પ્રવર્તમાન સ્થિતિ, સિદ્ધિઓ, ભાષા અંગેના આપણાં સ્વપ્નો/ઈચ્છાઓ, એની આડે આવતા અંતરાયો અને એના નિવારણ અંગેના ઉપાયો જેવા મુદ્દાઓ આ લેખમાં આવરીશું.

• માતૃભાષાની આજ :-

ગુજરાતમાં અંગ્રેજી ભાષા પ્રત્યેની દોટ આજકાલ વધુ લાગે છે. એના કારણો ઘણાં હોઈ શકે છે. બદલતા વિશ્વમાં બદલતી જરૂરિયાતો વચ્ચે પોતાની મૂળ ભાષા અને સંસ્કારની પરંપરાને વળગી રહેવું, બળવી રાખવી કે ખીલવવી એ સરળ નથી. ભાષા હવે માત્ર રોજીંદો જીવન-વ્યવહાર ચલાવવા પૂરતી જ કદાચ મર્યાદિત નથી રહી. માની લઈએ કે વિશ્વભાષા તરીકે અંગ્રેજી ભાષા કદાચ વિશ્વમાં હવે આગળ પડતું સ્થાન લઈ ચૂકી છે. ભારતમાં પણ કામકાજની ભાષા, બેન્કોની વહીવટી ભાષા વગેરે સ્થળોએ હવે હિન્દી ભાષા સાથે અંગ્રેજી ભાષા પણ નજરે પડે છે. વળી, મોબાઈલ ફોનમાં પણ રોમન લિપીમાં ગુજરાતી મિશ્રિત ક્યુમ્પરી ભાષા ઉભરતી બોધને તો હૈયાફાટ રૂદન કરવાની જ ઈચ્છા થાય ! પરંતુ એમ કરી શકાતું નથી, કેમ કે એ ક્યુમ્પરી ભાષાથી સંવાદ તો સર્જાય જ છે. ગુજરાતમાં અંગ્રેજી માધ્યમમાં શિક્ષણ આપતી શાળાઓ પણ ખૂબ જ ઝડપથી વધી રહી છે અને એમાં પોતાનાં બાળકોને પ્રવેશ અપાવવા

વાલીઓ પણ આકાશ-પાતાળ એક કરી રહ્યાં છે. હવે તો ડર એ વાતનો લાગે છે કે આ ગતિએ તો થોડા જ વર્ષોમાં ગુજરાતી માધ્યમની શાળાઓ ગુજરાતમાં જ અલ્પસંખ્યક તો નહીં થઈ જાય ને ? ગુજરાતમાં પણ ગુજરાતી ભાષાને સાચવી રાખવાનો જાણે મુકાબલો જ અમુક પરિવારોએ અને સંગઠનોએ કરવો પડતો હોય છે.

એ દ્રષ્ટિએ જોતા એમનાં તમામ પ્રયાસો અભિનંદનીય જ કહેવાય, છતાં પણ કવિતા પઠન, વાર્તા પઠન, ચર્ચા વિચાર કે ગઝલ મુશાયરાનાં આયોજનોની સંખ્યા અને આયોજનોમાં આવતાં શ્રોતાઓની સંખ્યા ગુજરાતીઓનાં વસ્તીનાં પ્રમાણમાં ચિંતાજનક જ ગણાય. એક વાતનો ઉલ્લેખ કરી શકાય કે શ્રી રમણ સોનીએ એમનાં એક લેખમાં એમ કહ્યું છે કે, એમને અમેરિકા સ્થિત એક પ્રતિષ્ઠિત ગુજરાતી લેખિકાએ વર્ષો પહેલાં કહ્યું હતું કે, ગુજરાતમાંથી પરદેશ જતા કેટલાક જાણીતા લેખકો પણ વેઠઉતાર વક્તવ્યો કરે છે ! જો કે આ વાત એકાદ અપવાદ રૂપે જ લેવાય. બહુતયા કવિઓ અને લેખકો ઉત્તમ ગુણવત્તાનું સાહિત્ય જ પીરસે છે. ક્યારેક એવું પણ અનુભવાય કે મંદીરો બાંધવા પાછળ કે મનોરંજન કાર્યક્રમોનાં આયોજન પાછળ પાણીની જેમ પૈસો વહેવડાવાય છે, પરંતુ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ માટે, પુસ્તકો ખરીદવા માટે કે ઘરમાં નાનું પુસ્તકાલય બનાવવા માટે ધન ખૂટે જ છે.

તળ ગુજરાતમાં કદાચ સ્થિતિ એવીય હોવાનું અનુમાન કરી શકાય કે સાહિત્ય રસિકો અને સાહિત્ય પ્રશંસકોની કુલ સંખ્યામાંથી કવિઓ અને લેખકોની સંખ્યાની બાદબાકી જો કરવામાં આવે તો શેષ શૂન્ય રહે, કે અલ્પ સંખ્યા જ રહે ! અને આ પરિસ્થિતિ ખૂબ જ ચિંતાજનક છે. વિદેશે પણ લગભગ આવું જ છે. સાહિત્ય સર્જનમાં પ્રોત્સાહન જરૂરી છે, પરંતુ એ સાથે ઉચ્ચ ગુણવત્તાનો આગ્રહ પણ રાખવો તો જરૂરી ખરો જ. જે સાહિત્ય આજે લખાય છે એમાંનો અમુક સર્જકવર્ગ લખાયા પછી જલદી છપાવવાની પળોજણમાં જ પડ્યો હોવાનું અમુક કૃતિમાં અનુભવાય છે, કેમ કે અમુક સર્જનમાં મઠારવાની ક્રિયાનો જ ક્ષય થયેલ હોવાનું લાગ્યા

....અનુસંધાન પૃષ્ઠ નં. ૬૧

‘ઓજસ’ ૨૦૧૪-૧૫ ૫૯

પ્રાર્થના વડે દિવસની શુભ શરૂઆત

સ્વચ્છ કોલેજ - સ્વચ્છ ભારત અભિયાન

ગણતંત્ર દિવસે દવજવંદન

શબ્દ સમીપે

પંખ અંઈ મૂઝા ને અંઈએ સોણા પર્યા ઉડે જા,
નવઈ ખખર મુકે ક પુરાઈ વેધીસ હેડા
એડા ક્યા કલસોર ક મડે ઘ્યા ભેગા,
ભરઈ બોચી આકાશ કેને જલાર વઈસે હેડા,

વંઈસે ઉડેલા મથે ને જલે ગણા મૂકે,
સોણાં તોટા મૂઝા ને તોડે વધો મૂકે.
-પૂજા જોષી

બંધન માં કોણ છે, તું કે હું, નહિ તું કે હું
પણ બંધનમાં છું આ સમાજ

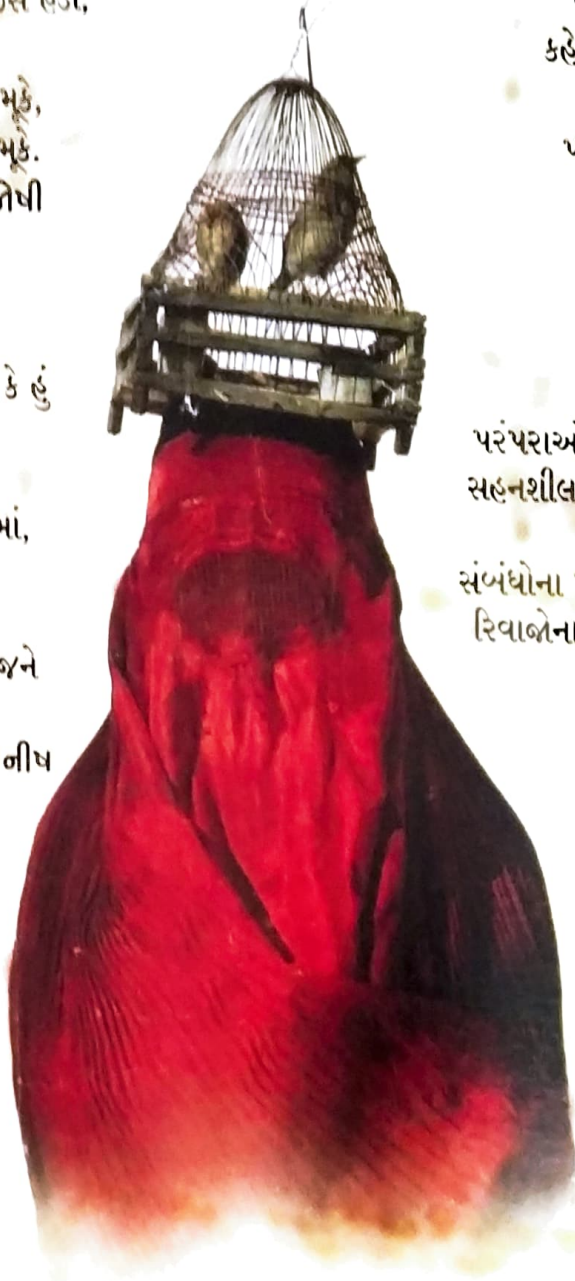
સમાજ કેદ કરી શકશે તને પીંજરામાં,
અને મને આંધળા રીવાજોમાં

પણ, નહિ કેદ કરી શકે તારા અવાજને
અને મારા આત્માની વેદનાને
-મનીષ

તમે પાંજરુ ખોલોને હું ન પણ ઉડુ,
મને ઉડવુ એટલે શું ખખર નથી,

આ પડદાની જાળીને તમે જેલ
કેમ કહો છો,

બધાએ મને એમ કહ્યું કે મારી
હયાતી એના વગર નથી...
-કિમ્પલ ચુડાસમા

કહી દે કોઈ સરનામુ આ સાંકળના માલીકને,
પ્રશ્નોથી એને પજવવા જંબુ છું

મળી જાય અગર ખુદા ક્યાંય,
કહેવી અન્યાયોની છે લાંબી યાદી,

પણ આવું શાને ? માત્ર એટલું
પૂછવાજંબુ છું..

-મયુરી

પરંપરાઓની સાંકળથી બંધાયેલી બંદિની છું,
સહનશીલતા ને સમજાવતી નિરાશ વહિની છું.

સંબંધોના પડછાયાથી તરછોડાયેલી સંવેદના છું,
રિવાજોના ઘા થી સર્જાયેલી હું એક વેદના છું.

- કિષ્ના બુદ્ધભટ્ટી

પ્લાસ્ટીકના ફૂલોને સુગંધ કેવી,
અને વસંતપંચમી હોય તોય શું ?

ઉડતા નથી જાણતુ જ પંખી
તેને ખુલ્લુ આકાશ મળે તોય શું ?

-રીતુ સોની

*Birds are meant to fly in the endless sky,
But they are in Jail*

*Beauty is to see, to adore,
But it's behind the veil*

- Juie Hathi

વગર રહેતું જ નથી. સર્જનની ગુણવત્તા સાથે તો સમાધાન ન જ હોય. માટે જ ઉત્તમ સાહિત્યકારો મઠારવા ઉપર સતત ભાર મૂકે છે ! વિદેશે ગુજરાતીની સ્થિતિ થોડી અલગ છે. ઘરમાં ગુજરાતી ભાષા સતત બોલાતી, વંચાતી, લખાતી કે સંભળાતી ન હોય તેવા સંબોગોમાં ગુજરાતી જાણનાર મા-બાપોના ઘરમાં ગુજરાતીત્વ ટકાવી રાખવાનાં ભીષ્મ પ્રયાસો કરનાર પરિવારો અને સંસ્થાઓ તો કદર કરવા યોગ્ય જ છે. ત્યાં ગુજરાતી ભાષાનાં વર્ગો પણ ચાલે છે, પરંતુ તેમાંય હવે હાજરી પાતળી નજરે પડે છે. પુસ્તકાલયોમાં ગુજરાતી પુસ્તકો તો મંગાવાય છે, પરંતુ વાચકોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. અંગ્રેજી છાપાઓ વાંચતા ગુજરાતીઓની સંખ્યા વધુ જોવા મળે છે અને એ કારણે પુસ્તકાલયોના અન્ય ભાષામાં લખાયેલ નવા પુસ્તકોની સંખ્યા અને ખર્ચ પર કંવલ ફરી વળી છે.

• માતૃભાષાની આવતીકાલ :-

ભાષા અને સંસ્કૃતિ એકબીજાથી અભિન્ન છે. એમના સંવર્ધન માટે અન્ય જરૂરતો ઉપરાંત એક જરૂર છે અન્ય અગ્રતાઓ સાથે સમજણપૂર્વક બાંધછોડ કરવાની. તમામ અપેક્ષાઓ અને તેનો અગ્રતાક્રમ નક્કી કરતી વખતે વેડફાતો સમય શોધી તેના ઉપર રોક લગાવવા પર ભાર મૂકવાની પણ સખત જરૂર ખરી. આવતીકાલ માટે દરેક પરિવારમાં પણ માતૃભાષામાં બોલચાલ, વ્યવહાર, ઘરમાં એક પુસ્તકાલયની હાજરી, પરિવારમાં પણ સારા પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ, કોઈક ઉપસતા મુદ્દા ઉપર પારિવારિક સ્તરે ચર્ચા કે બાળકો સાથે અને પરિવારમાં નિયમિત કૌટુંબિક વાતાવરણ ઊભું કરવું પડશે. પરિવારોને નવપલ્લવિત કરવા પડશે. પછી એવા પરિવારોમાં ઐક્યભાવના વિકસાવી પારિવારિક પ્રવૃત્તિઓ પણ વિકસાવવી અને પોરસાવવી પડશે અને એવા જ અન્ય પ્રયાસો દ્વારા માતૃભાષા પરનું અનાકર્ષણ દૂર કરી અન્ય ભાષા ઉપરનો લગાવ પણ પરિવારનાં સભ્યોમાં ટકાવવો પડશે.

આંતરિક લાગણીઓને વ્યક્ત કરવા માટે કોઈ શ્રેષ્ઠ ભાષા હોય તો તે માતૃભાષા જ છે, કેમ કે ભાષા આપણાં આંતર તથા બાહ્ય જીવન સાથે ઓતપ્રોત હોય છે. તે આપણાં આચાર અને વિચારને ઘડે પણ છે અને પ્રતિબિંબિત પણ કરે છે. વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી જ સાહિત્ય સર્જન, કાવ્ય સર્જન કરનારાઓ તો આંગણીનાં વેઢે ગણાય એટલાં જ છે. ચાર દિવસના અંતે ફક્ત ૧૦ એવા વિદ્યાર્થી

લેખકોના નામ આજ સુધીમાં મેળવી શક્યા છીએ. હજી બીજા નામો આવશે એવી આશા છે જ, પરંતુ સવાલ એ થાય કે આટલા વિશાળ ગુજરાતમાંથી ફક્ત ૧૦ જ વિદ્યાર્થી હોય એવા લેખકોના નામો મળે એ શું સૂચવે છે ? માની લઈએ કે યોગ્ય જાહેરાત ન થવાના કારણે આટલા ઓછા નામો જડ્યા. જો વ્યવસ્થિત જાહેરાતનો આધાર લઈ શોધ કરાઈ હોત તો થોડાં વધુ નામ મળત. ગુજરાતની બહારથી કે પરદેશથી એકપણ એવો વિદ્યાર્થી લેખક ન મળ્યો ! એ આપણી નબળાઈ જ છે. ૧૦ થી વધીને ૧૦૦૦ કે ૨૦૦૦ સુધી પણ એ યાદી લંબાય તો પણ વૈશ્વિક સ્તરે ગુજરાતીઓની વસ્તીના એ કેટલા ટકા થયા ? વિલાયતમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોમાં દરેક ભાષામાં લખાયેલા પુસ્તકો રખાય છે. એ માટે દર વર્ષે નવા પુસ્તકો ખરીદવાનું બજેટ પણ નક્કી થાય છે. પછી અમુક સમયાંતરે એ પુસ્તકોમાંથી જૂના પુસ્તકોને કાઢી નાંખે છે. અંગ્રેજી પુસ્તકો નજીવી કિંમતે વેચાઈ જાય છે. બાકી બચેલા પુસ્તકો - એમાં અન્ય ભાષાના નજીવી કિંમતે ય ન ખરીદાયેલા પુસ્તકો વધુ હોય છે. તેઓ સ્થાનિક અલ્પ સંખ્યક સંસ્થાઓને મફત આપી દે છે. ગુજરાતી સંસ્થાઓમાં આ રીતે પડેલાં પુસ્તકો જવલ્લે જ વંચાતા હોય છે.

• ઉપસંહાર :-

પ્રત્યેક ગુજરાતી પરિવારો, શાસકો અને સંસ્થાઓ સામે આ સવાલો છે. ગુજરાતી ભાષાનો ભાતીગળ વારસો આપણે સાચવવો છે ? અન્ય પરિવારો સુધી પહોંચાડવો છે ? ગુજરાતીની ઓળખ સાચવવી છે ? શું આપણે અન્ય ભાષા જ અપનાવવી છે ? ‘અનેક વિપરીત બાહ્ય પરિબળોની વચ્ચે પણ સ્થિર બુદ્ધી રાખીને આપણે માતૃભાષાનાં સાચા સંતાન ક્યારે બનશું ?’

ભાષાની આવતીકાલ કેવી હશે એનો આધાર આપણા જવાબો ઉપર છે. બાકી તો અંગ્રેજી વાચા ગુજLISH કોઠે પડવા જ માંડી છે ને ? મહાનિબંધ જેવા આ વિષય ઉપર મર્યાદિત શબ્દોમાં તો કેટલું કહી શકાય ? ગોવર્ધન પર્વતને એક નાનું તણખલું ઉપાડી શકે ? ક.મો. મુનશી કે ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી જેવા સાહિત્યકારોને જેમણે વાંચ્યા છે એ સહુ તો હજીયે એમના સર્જન જોઈ ‘ઘેલા’ થઈ એમના પર વરસેલી ‘માં સરસ્વતિ’ ની કૃપા ભૂલી શકતા જ નથી.

નિર્ણય ચાલો... આપણે ય ઊભા થઈ ગુજરાતી જ બોલીએ, ગુજરાતી વાંચીએ, ગુજરાતી લખીએ, ગુજરાતી સાંભળીએ અને ગુજરાતી જીવીએ જ .... !

કોલેજના દિવસો

છે જાણ્યા જ આદ્યાર દિવસો આ કોલેજના
મન ભરી માણી લો હવે દિવસો આ કોલેજના
કરી મળે ન મળે દિવસો આ કોલેજના

છે સંગીતમય મીતો આ કોલેજના
મન ભરી માણી લો હવે દિવસો આ કોલેજના
કરી મળે ન મળે દિવસો આ કોલેજના

સ્નેહનું સુષ અને દોસ્તીના દાખલાઓ
આપે છે દિવસો આ કોલેજના
મન ભરી માણી લો હવે દિવસો આ કોલેજના
કરી મળે ન મળે દિવસો આ કોલેજના

છે અનેશ ઉત્સવના દિવસો આ કોલેજના
મન ભરી માણી લો હવે દિવસો આ કોલેજના
કરી મળે ન મળે દિવસો આ કોલેજના

દેખાડે છે જીવનનો સાચો માર્ગ દિવસો આ કોલેજના
મન ભરી માણી લો હવે દિવસો આ કોલેજના
કરી મળે ન મળે દિવસો આ કોલેજના

- ઉત્તમ મોતા

શુષ્ક જીવન

આપણે આપણા જીવનને માણતાં શીખીએ
આપણે આપના જીવનને જાણતાં શીખીએ
બીજાને નહિ પણ પોતાની આંખે ભાળતાં શીખીએ
પગદંડી મળે નહિ પણ પંથીને વળતા શીખીએ
કોઈના સુખમાં નહિ દુઃખમાં બળતાં શીખીએ
ગર્વમાં ગરજી મળી જાય તો ગળતા શીખીએ
શિખર સર કરીને 'શુષ્ક' થી વળતા શીખીએ

વહેલી સવારના સલામ...

જીંદગીના સચવારે

જીંદગીના સચવારે સચવારે ચાલનાર,
જીવન આપું પીપ્પું પચાનના
જીવનને મનુષ્ય જીવી પીપ્પું રાખજે જમણે
શું અર્થ આ જીંદગીના ?
શું લક્ષ્ય આ જીંદગીના ?
જીવ જીવનો ના થયો આ જીવનમાં ... જીંદગીના

દયાભાવ જેવી કાંઈ વસ્તુ ના જીવનમાં
કેશન અને વ્યસનની વ્યસ્ત જીંદગીમાં
સમય શું છે, તે જાણતો મનુષ્ય ના
શું ભરોસો આ જીંદગીનો
કાળ ક્યારે આવીને ઊભો રહે ... આ જીંદગીના
એ જાણતો મનુષ્ય ના .... જીંદગીના

- ગાયત્રી મુસાઈ

B.A. Sem-4

જો બાળપણ પાછું આવે તો

વીતી ગઈ કાલ, ઊંચું નવું પ્રભાત,
વીતી ગયું બાળપણ, ખીલ્યું નવું યોવન

યાદ કરીને આવતા આંસુ, પસ્તાવો વ્યર્થ છે,
ચિંતા વિનાનું બાળપણ,
પણ ચિંતાર્થી ભર્યું આજનું જીવન,

આવતા સપના બાળપણમાં, મુજબ મોટા થવાનાં,
બાળપણમાં મિત્રો સાથે રમી રમતો,
આજે સમય નથી વાત કરવાનો,

અશ્રુ કહે છે આંખનાં, હૃદયના ઊંડાણ કહે છે,
મારું હૈયું કહે છે વેદનાથી, આત્મા કહે છે મારો,
"ક્રશ બાળપણ પાછું આવે !"

- ફપલ પોપટ

B.Sc. Sem-4

માણસને માણસ વગર નથી ચાલતું !

કોઈ પર આવીને બેઠેલી દુખા છે ચિંતણી,
કોઈ ના જાણે જગતમાં એ ક્યા છે ચિંતણી,
કેટલાં વર્ષો ચીત્યા કે ત્યાગ પણ નથી થયો,
આ જગતની ત્વીડમાં ખસ જાયલા છે ચિંતણી.

તમે ક્યારેય કોઈ એવો માણસ જોયો છે, જેને ક્યારેય
કોઈની જરૂર પડી ન હોય ? માણસને ખ્યાલ વગર ચાલે પણ
માણસ વગર નથી ચાલતું માણસને સતત કોઈક જોઈતું હોય
છે. કઈ સાથે વાતો કરવી હોય છે. કોઈ પાસે વ્યક્ત થવું હોય
છે. ક્યારેક રડવા માટે કોઈના ખભાની જરૂર પડે છે. હસવા
માટે મહેસબો જોઈએ છે. દાદ માટે તાળીઓની જરૂર પડે છે.
માણસ પડ્યા સહન કરી શકતો નથી. શાંતિ પણ એક હદથી
વધુ સહન થતી નથી. શાંતિનું મહત્ત્વ એટલા માટે છે, કારણ
કે ખરે અશાંતિ છે. આપણી પાસે જે ન હોય તે શોધતા
રહીએ છીએ. માણસ વગર માણસને ન ચાલે. કેવું છે, તો
પણ માણસ માણસની કદર કરી શકતો નથી. માણસને સૌથી
મોટી ઝંખના માણસની હોય છે.

એક માણસ પોતાની બોટ લઈને દરિયામાં ફરવા
નીકળ્યો. દરિયામાં તોફાન આવ્યું. બોટ ફંગોળાતી દૂર
પહોંચી. એક ભયંકર મોજું આવ્યું અને બોટ ઝિંધી વળી ગઈ.
એ માણસને તરતા આવડતું હતું. તરતા-તરતા એક કિનારે
પહોંચ્યો. તેને ખબર પડી કે આ તો એક નાનકડો ટાપુ છે.
ટાપુ પર એ ગયો. એક સરસ મજાનો મહેલ હતો. તમામ
પ્રકારની સુવિધા હતી. તે ખાઈ-પી ને તાજાંમાજાં થઈ ટાપુ પર
ફરવા ગયો. થોડીવાર તો મજા આવી, પણ પછી ખબર પડી
કે ટાપુ ઉપર તો એકેય માણસ રહેતો નથી ! માણસ વગર
માણસ દિવસેય ગભરાઈ જાય ! અહીં તો કોઈ નથી ! હવે શું
કરવું ? એકલો-એકલો એ માણસ ગાંડા જેવો થઈ ગયો. એક
રાત્રે સૂતો ત્યારે તેણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે હે ઇશ્વર, કમ
સે કમ આજે મને એવું સપનું આપજે જેમાં મને કોઈ માણસ
દેખાય. એકલું રહેવું અઘરું છે કે અશક્ય એ ઘણી વખત નક્કી
થઈ શકતું નથી. રાત્રે સપનામાં તેને એક માણસ દેખાયો.
માણસને જોતાવેત જ એ તેને વળગી પડ્યો. એ માણસે એને
દૂર હડસેલ્યો કે તરત જ એની ઝિંઘ ઝિડી ગઈ ! એનાથી
બોલાઈ ગયું કે મારી સાથે કંઈક વાત તો કરવી હતી !
એટલિસ્ટ મારી સાથે ઝઘડવું હતું ! સાવ એવી રીતે મને
એકલો પાડી દેવાનો ? માણસને સુખમાં માણસની વધારે
જરૂર પડે છે કે દુઃખમાં ? માત્ર સુખ કે દુઃખમાં જ નહિ, દરેક
સ્થિતિમાં માણસને માણસની જરૂર પડે છે.

-આશા સથવારા
B.Sc. Sem-2

અભિલાષા

અભિલાષા છે મુજને,
તુખ્યાનું ત્યોજન થયાની,
તરત્યાનું જળ થયાની,
હારેલાની કુલ થયાની,
નિરાશ થયેલાની બચાવ થયાની,
પાનખરમાં વસંત થયાની,
ગરીબોની મુડી થયાની
અભિલાષા છે મુજને,
રડેલાનું હાસ્ય થયાની,
થાકેલાની દિમિત થયાની
સાગરમાંથી નદી થયાની,
તાડમાંથી વડલો થયાની,
ડૂબેલાની નાવ થયાની,
તરતાનું સાહસ થયાની
અભિલાષા છે મુજને,
એ જ અભિલાષા છે મારી,
પ્રભુએ આપેલા સુંદર જીવનમાં.

-શીતલ જોષી
B.Sc. Sem-4

જીંદગીની સફર

ઝડપી ચાલતી આ સફરમાં,
મેં પણ દોડવાનું શરૂ કર્યું.
અડધે સફર પુર્ણ થતા,
મારી સફર અટકી પડી
થયું કે લાવ ઘડી એક પાછળ જોઈ,
પાછળ સુનસાન પંથ નડ્યો
લાંબી આ સફરમાં ઘણાં સગા-વહાલા મળ્યા
પરંતુ મારો હાથ ધામી શકે એવો સાથીદાર ન મળ્યો.
તેની જ આશામાં મારી આંખો અમુધી
ભીની ભીની થઈ રહી છે, અને...
તેની જ આશામાં મારી આંખો
જીંદગીના ખેલ જોઈ રહી છે.

-જુહી પઠારીયા

દિકરી વ્હાલનો દરિયો...

સામાન્ય રીતે દિકરીનો જન્મ ઓછા આનંદનો પ્રસંગ બોવા મળે છે. જ્યારે અમુક દિકરીઓ સદ્ભાગી હોય છે કે જેમને દિકરા જેટલો અથવા તેનાથી વિશેષ પ્રેમ અને માન મળે છે. હું આજે એવી દિકરીની વાત કહેવા માંગુ છું જે આટલી સદ્ભાગી નથી. કંઈક કહેવું છે પણ કદાચ કહી શકવાની હિંમત નથી કરી શકતી.

આપણાં સમાજની સંસ્કૃતિમાં દિકરીને પરાયું ધન માનવામાં આવે છે અને તેને એક દિવસ પરાયું થવાનું છે. આમ તો 'દિકરી વ્હાલનો દરિયો' અને દિકરી એ શાન છે. પરંતુ તેના વિકાસ માટે આપણે સંકુચિત બની જઈએ છીએ. એને એવા માનસિક બંધારણમાં જીવતા શિખવાડીએ છીએ કે બેટા, તારાથી આમ ન કરાય, આ ન પહેરાય, આટલું ન ભણાય. આમ પણ આગળ ભણીને અંતે તો રોટલા જ કરવાના ને !

કુદરતની લીલા તો જુઓ ! જે પારકી થવાની છે એને જ પરમાત્માએ સૌથી વધુ સમજુ અને સમૃદ્ધ બનાવી. એ જ દિકરી સહનશીલતાની મૂર્તિ અને મમતાની મૂર્તિ, એ જ દિકરી દુઃખમાં સૌથી વધુ ભાગ પડાવે છે. મા-બાપનો જીવનભરનો સાથ સાચા અર્થમાં દિકરી જ નિભાવે છે. દિકરી એ સો કુળ તારે છે. જ્યારે દીકરો એક જ કુળ તારે છે. પારકાને પોતાના કરી લે એનું નામ 'દિકરી'. તે પોતાનાને તો કેમ કરીને પારકા કરી શકે ? બાળકીમાંથી સ્ત્રી બનેલી આવી દિકરીને ક્યારેક કહેવાનું મન થઈ જાય કે..

“પરમાત્માનું આપેલ મારાપણું મારી પાસે રહેવા દેજો ; મને પણ ગગનમાં ઊડવાનું મન થાય છે, મારી પાંખો કાપી નહિ નાખતા. મારી ઊર્મિઓને, મારી અભિલાષાઓને છીનવી નહિ લેતા. દિકરી તો દિકરી જ રહે, એ તો અમૂલ્ય જ રહે.

‘દિકરી એટલે હૈયામાં પાંગરેલો છોડ.’

જ્યારે...

જ્યારે જીવ અન્ય માટે આપ્યું, ત્યારે ખૂબ સારી ગણાઈ હું,
જ્યારે અન્યની ‘હા’ માં ‘હા’ કરી, ત્યારે વિનયી ગણાઈ હું,

પણ...

જ્યારથી માંગી થોડી ક્ષણો મારા માટે, ત્યારે અવિવેકી ગણાઈ હું,
જ્યારથી ઉઠાવ્યો અવાજ અન્યાય સામે, ત્યારે ઉદ્ધત ગણાઈ હું,
જ્યારથી ઇન્કાર કર્યો બલિદાન આપવાનો ત્યારે અળખામણી બની હું.

-વંદના સોની

B.A. Sem-2

દિકરી

કેટલાં દયાહીન હશે એ મા-બાપ જે
નથી સમજતા તે બાળકીની વેદનાનો નાદ,

કેટલી કૂર હશે એ માં જે,
નથી સમજતી દિકરીની જીવવાની આશ,

કેટલા હૃદયહીન હશે એ મા-બાપ જે,
ફરક સમજે હંમેશા દિકરી ને દીકરામાં,

કેટલો નિર્દયી હશે એ બાપ જે,
દીકરાને કહે હૈયાનો હાર, દિકરી છે સાપનો ભાર !!

કેટલા ના-સમજ હશે એ દુનિયાનાં લોકો જે,
નથી સમજતા કે દિકરી તો કાળજામાં પાંગરેલો છોડ,

એટલો પણ હક નથી દિકરીને કે જે,
જીવન જીવે હસીને દીકરાની જેમ.

શું ઇશ્વરના મનમાં આ વિચાર હશે કે,
આવો ફરક લોકોનાં મનમાં આપીને જન્માવું ?

-ગોમતી બાલાસરા

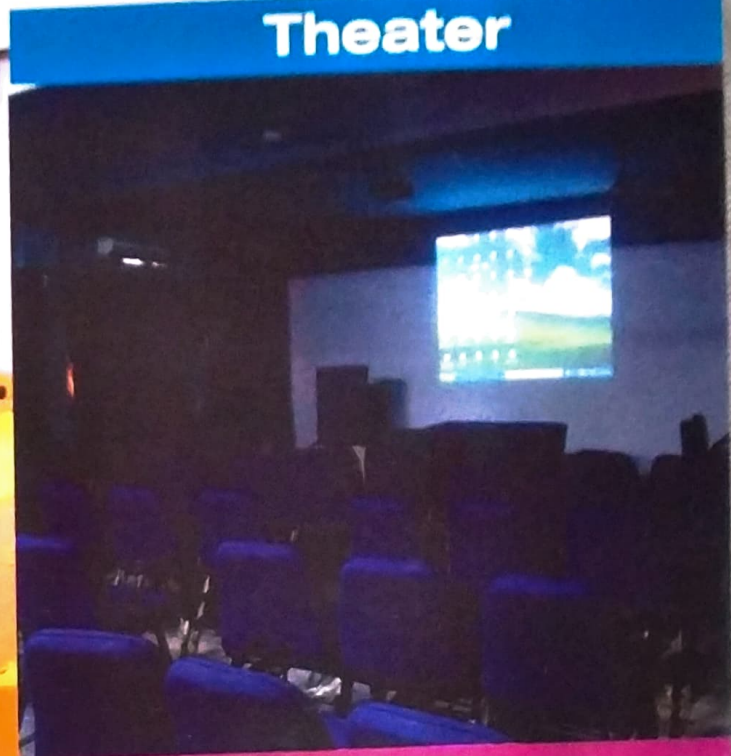
B.A. Sem-2

Facilities in College

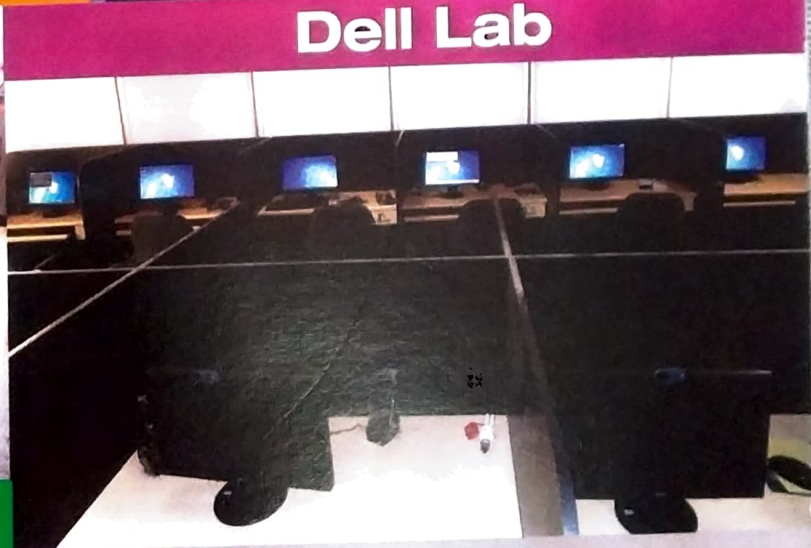
Gym

Theater

Library

Dell Lab

Tennis Court

Restructuring ratiocinated paradigm for perfection in education
 Replica reverberating as the holy temple of saraswati
 Lode-Star streamlining and regulating intellectual upheavals
 Acclaimed as historical college of the last border district
 Lionizing the learning legacy by neo-modern gadgets
 Accredited for navigating accelerately & accurately even in zero visibility
 Nursing & nurturing noetic, pro-active and numero-uno concepts
 Covetably carving a niche in the annals of higher education
 oasis quenching the thirst and augmenting appetite for perfection
 Living legend for having carved scientists, ambassadors & professors
 Leading the landscape of learning to culminate as a hub of Education
 Emerging as avant-grade for the coping stone of higher Education
 Generating a thrust for excellence among the breed of younger students
 Excelling and heralding as the vanguard of college Education.

Shri Ramji Ravji Lalan College

College Road, Opp. Ranjit villa, Bhuj-Kachchh-Gujarat, INDIA 370001.

Ph: +91 2832 223850

email : info@rrlalancollege.com

web : www.rrlalancollege.com